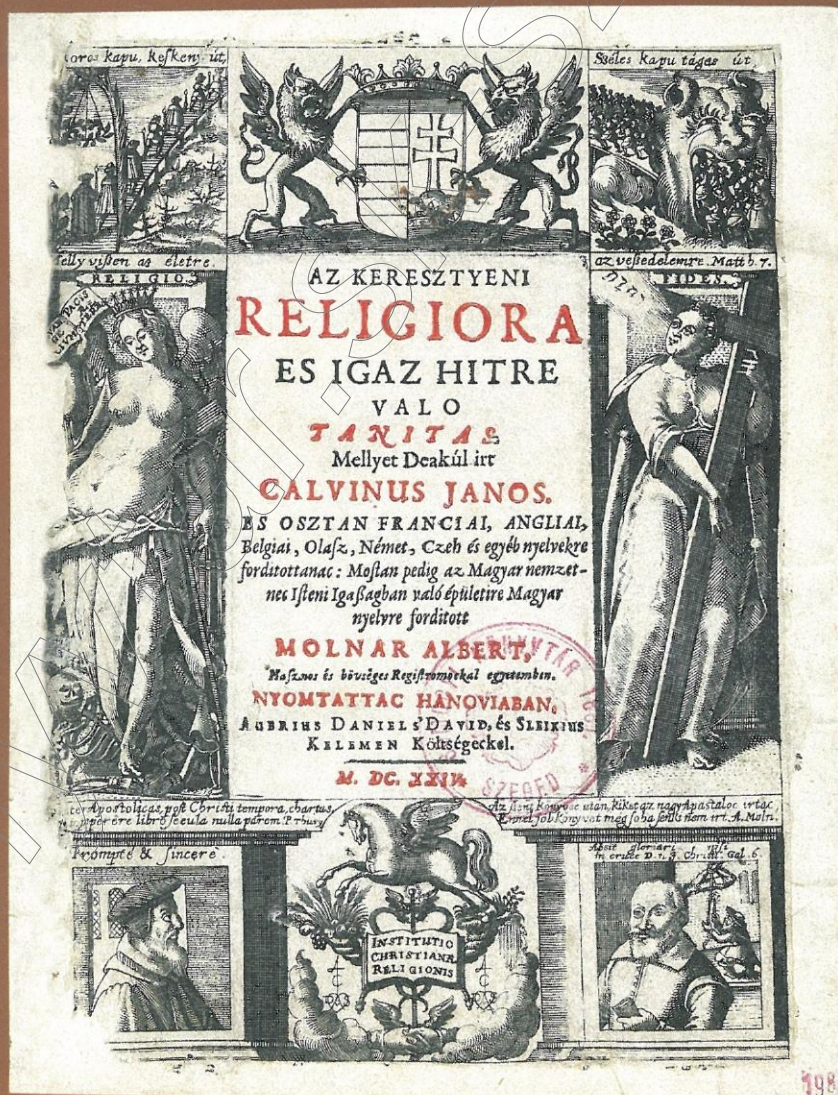

SZEGED

1998. november

A város folyóirata

Fekete-fehér

Fotográfiák

a régi Szegedről

SZEGED

Várostartörténeti, kulturális
és közéleti magazin
1998. november

Tartalom

CÍMLAPON	2	A Somogyi-könyvtár kincsei (Régi magyar könyvek - fotó: Dömötör Mihály) - Takó Edit
EGY HÓNAP - EGY VERS	4	Petőfi Sándor: 1848
MÚZSÁK LIGETE	6	Az első évtizedek (Adatok a szegedi múzeum történetéhez) - Fári Irén
	8	A kultúrpalota régi múzeumi kiállításai képekben - T. Knotik Márta
	9	Polgárok és polgárcsaládok képmásai - T. Knotik Márta
	10	Az ősi temető is élőkről beszél (Humanista óra Kürti Béla régésszel) - Becsei Péter
	13	Kincsek a leendő aszfaltszemfedő alatt (Kutatások az M5-ös autópálya nyomvonalán) - Szalontai Csaba
	20	Szarmaták, avarok, magyarok (Beszámoló az M5 autópálya balástyai és szatymazi nyomvonalán végzett előzetes régészeti leletmentésekről) - Béres Mária
	26	Egy Mária-szobor „vándorlása” (Adalék Szeged XVIII. századi szobraihoz) - Zombori István
	30	Cum Aquila (Gondolatok Szeged címeréről) - Szekefű László
	31	V. Ferdinánd térdképének metamorfózisa (Egy restaurálási és történeti kutatás eredménye) - Szabó Tamás
	32	Bogarak és csodabogarak (Emlékezés Vellay Imrére, halálának 100. évfordulója alkalmából) - Gaskó Béla
	43	Szelíd árnyak (Móra Ferenc emlékbeszéde a Dugonics Társaságban) - Lengyel András
	46	„Tanuljatok, mert azt nem veszik el tőletek!” (Paraszti polgárosulás és polgárosodás Csongrádon) - Szűcs Judit
	50	„Atelier 1905” (Fridrich János fényképészeti és festészeti műterme Szentesen) - Rózsa Gábor
	54	A város változó arca (Fényképsorozatok Szegedről) - T. Knotik Márta
	58	Téglák és századok (Csongrád megye műemléki katasztere) - Tóth Ferenc
	61	Makó derűs szolgálja (Tóth Ferenc köszöntése hetvenedik születésnapján) - Halmágyi Pál
	62	Rákosi elvtárs a lesződörben (Fehér-tavi embermesék) - Csizmazia György
	64	Közügyűtemény - magángyűtemény (A múzeum régi és új dilemmái) - Nagy Adám
	67	Évtizedek emlékforgácsai (Egy múzeumigazgató naplójából) - Dömötör János
	71	„Itt szabad az eget zöldre festeni” (Szubjektív emlékek a múzeumi matiné történetéből) - Lipták Mária
	76	Az új évezred tudományos kihívásai (Kulturális örökség és regionalitás) - Nagy Imre
	78	Múzsák ligete (Beszélgetés ezredévekről és ezredváltásról Vörös Gabriella igazgatóval) - Tandi Lajos
KLEBELSBERG	81	Nevek nyomában (Adatok a Klebelsberg családdal kapcsolatban) - Glück Jenő
150 ÉVE TÖRTÉNT NAGYÍTÓ	82	Iskola a határon (Hetven éves a Klebelsberg-telepi iskola) - Berta Tibor
	84	Vivát Kossuth! (Részlet a Farkasparancs című regényből) - Takács Tibor
	86	A Tótágas-ügy krónikája (Politikai vihar egy szegedi színházi előadás körüli) - Ladányi Andor
	92	Az áldozatos szeretet mindent megszentel (Salvatore nővérek a gyermekklinikán 1919-1932) - Pál József
VISSZHANG	94	Válasz bocsánatkérési ügyben - Takács József, Emlékezni fontosabb - Darvasi László
	96	Levél-váltás - Tandi Lajos

A borító 2. oldalán Fekete-fehér - Fotográfia a régi
Szegedről; 3. oldalán Az 1848-49-es forradalom és
szabadságharc szegedi emlékei; 4. oldalán
Festett pantheon - Wándza Mihály (1781-1854);
V. Ferdinánd (1793-1875) - Dömötör Mihály reprodukciója.

A lapszám megjelenését a Móra Ferenc Múzeum támogatja.

SZEGED

a város folyóirata

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: Tandi Lajos

Szerkesztőbizottság: Apró Ferenc, Csizmazia György,

Darvasi László, Gyémánt Iván, Lengyel András,

Koczor György, Sándor János, Szuromi Pál, Zombori István

Kiadja a Somogyi-könyvtár,

6720 Szeged, Dóm tér 1-4. Tel.: 62/425-525, Fax: 62/425-521.

Felelős kiadó: Gyuris György

Készült a Typo-System nyomdájában

Felelős vezető: Kinyik Erika

Ára 200 Ft

ISSN 0239-1384

A Somogyi-könyvtár kincsei

Régi magyar könyvek

A Somogyi-könyvtár állományában a legrégibb magyarországi nyomtatvány a kolozsvári Heltai nyomdában készült, *Werbőczy István hármaskönyvének 1572-ben nyomtatott első, hazai latin lenyomata*. A nyomdász Heltai Gáspár lutheránus lelkész volt, könyvei nagy részét magyar nyelven adta ki. A nyomtatáshoz antikva betűket használt, a szükséges papírt először Brassóból szerezte be, később saját papírmalmot létesített. Kiadványait nyomtatás közben is javíttatta.

A legrégibb magyar nyelvű nyomtatványunk 1574-ben Alsólendván jelent meg. A mű Kulcsár György *Postilla, az az evangéliomoknak ... magyarázatia...* c. kötet. A nyomdász Hoffhalter Rudolf volt, aki először Bécsben működött, majd Debrecenben, Nagyváradon és Gyulafehérváron is.

A katolikusok Nagyszombatban alapították az első nyomdájukat. Tegledi Miklós nagyprépost 1577-ben vette meg a jezsuitáktól elhagyott bécsi nyomdát. Ennek felszerelését, betűit, fadúcait telepítették Tegledi saját házába, ahol a nyomdát felállították.

1578-ban már meg is jelent Tegledi prédikációs gyűjteményének második kötete. Nemcsak a Bécsből hozott iniciálékat és díszeket használták, hanem készítettek újakat is.

1587-től a nyomda eszmei irányítója Monoszlói András lett. A Te-

Magyarországon az első könyvet 1473-ban adta ki Hess András Budán. Ezt még két könyv követte, később sem a nyomdászról, sem a nyomdáról nem hallunk többet. 1477–1480 között még megjelent három másik kötet egy ismeretlen nyomdásztól, ismeretlen nyomdából.

A Somogyi – könyvtár állományában is találhatunk az 1473–1711 között megjelent köteteket. Ezek a könyvek három nagy csoportra oszthatók: az elsők – amelyből 158 kötet van – a magyar nyelvű nyomtatványok; a második csoport – 54 kötet – a nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok; a harmadik csoport – 90 kötet – a magyar szerzőktől külföldön megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok. A reformáció terjedése hazánkban is meggyorsította a nyomdák alapítását. A protestáns papok, prédikátorok, tanítók gyakran maguk szedték és nyomtatták saját műveiket. Így alakult meg a nagyszebeni nyomda 1529-ben, a brassói 1534 táján, a sárvár-újszigeti 1536-ban, a kolozsvári 1560-ban, a debreceni pedig 1561-ben.

legdi betűkészlettel dolgozó nyomda utolsó termékei 1609-ben jelentek meg. Majd a betűkészlet talán Pozsonyba került, de ott valószínűleg beol-

vasztották, mivel később már nem találkozunk ezekkel a betűkkel.

1590-ből származik a Vízolyi Biblia, mely az első teljes magyar nyelvű bibliafordítás. A fordító Károlyi Gáspár gönci prédikátor héberből és görögből fordított és figyelembe vette a korábbi fordításokat, sőt Luther német fordítását is. A nyomdász Mantskovit Bálint volt. A nyomda betűit nem találták megfelelőnek, Németországból hozattak új betűket és papírt is. A nyomtatást 1589 februárjában kezdték el és 1590 július 20-án fejezték be.

1626-ban Bécsben Formica Máté nyomdájában készült el Káldi György jezsuita áldozópap bibliafordítása. Pázmány Péter felszólítására 1605-ben kezdte el Káldi a fordítást, melyet két év alatt fejezett be. A Vulgata alapján dolgozott. A kiadás költségeihez Bethlen Gábor erdélyi protestáns fejedelem is hozzájárult.

Pozsonyban 1612-ben Joannes Jemicus álnév alatt jelent meg Logi alogi címmel Pázmány Péter vitairata. A vitapartner Eliás Láni volt.

Sallai István álnéven Pázmány Péternek 1630-ban szintén Pozsonyban jelent meg hitvitázó műve: *Io nemes Varadnak gyenge orvoslása*. A vitapartner Pécsváradi Péter nagyvárad református prédikátor volt.

1637-ben Pozsonyban nyomtatták ki hitvitázó munkássága legkiemelkedőbb alkotását: *A Ho-doeus. Isteni igazsagra*

Werbőczy: Decretum (Kolozsvár, 1572)

vezerloe kalauz-t. Ebben a műben Pázmány nemcsak vitázik, hanem térít is. Nem a protetánsok elítélendőnek vélt tételeit cáfolta először, hanem azokra a közös pontokra mutat rá – Isten, vallás, Krisztus –, amikből kiindulva, már könnyebb polemizálni a vitatott kérdésekben.

1624-ben jelent meg Hanauban Calvin művének magyar nyelvű fordítása. A hittudományi munkát Bethlen Gábor felszólítására készítette el Szenci Molnár Albert. A metszetes címlapon bibliai idézetek, a vallás és a hit allegorikus ábrázolása, Calvin és Szenci portéréja, valamint a kötet eredeti címe – *Institutio Christianae religionis* – láthatók. (Ez a címlap szerepel a borítón. Dömötör Mihály reprodukciója.)

Szenci Molnár Albert másik kiemelkedő műve Dávid király 150 zsoltárának verses fordítása. 1606-ban francia nyelvből kezdte a zsoltárok fordítását, s 1607-re készült el és még abban az évben ki is nyomtatták. Gyűjteményünkben egy 1704-ben Casselben nyomtatott Bibliában találhatjuk meg ezeket a fordításokat. A szöveg mellett a dallamot is láthatjuk minden zsoltárnál. A kották a gregorián hangjegyírás újabb formájának felelnek meg, ahol jelzik az egész és a fél hangokat is. Az öt vonalas kotta elején „C” kulcsot láthatunk. Szünetjel csak a sor végén van. A custos a következő sor kezdő hangjának magasságát jelöli.

1628-ban Bártfán Klösz Jakab nyomdájában készült el Guevarra, Antonio-Feidelmeknek Serkentő Oraia c. királytükrenek a fordítása. A

XLII. SOLTÁR.
Küldömkiülömb pandfai Dávidnak.

Int a' szép hives patakra
Lelkem úgy ohajt Uramra,

A' szarvas kívánczik,
És hozzá fohászkodik,

Te hozzád én Istenem

Szomjúhozik én lelkem,

Vallyon fízned eleiben

Mikor jutok élő Isten?
Könyhúllatám énnékem
Kenyерem éjjel nappal,
Midőn azt kérdik én tőlem;
Hol Istened, kit vártál?

fordító Prágay András. A királytükörben a szerző történeti példák segítségével mutatja be, hogyan kell az uralkodónak bölcsen és igazságosan viselkednie és mik a fejedelmek erényei. Guevarra, Antonio V. Károly császár udvari hitszónoka és történetírója volt.

Az utrechti nyomdában nyomtatták ki az első magyar enciklopédiát igaz latin nyelven. A szerző Apácai Csere János. Az enciklopédia a tanulók részére készült a legszükségesebb tudományok rövid összefoglalásával. A korabeli tudományok közé a hittu-

domány, a bölcelet, a nyelvészet, a történelem, a jog, a mennyiségtan, orvosi, mérnöki és gazdasági ismeretek tartoztak.

Az 1660-as 70-es években a nyomdászatban is megmutatkozott a katolicizmus és a protestantizmus harca. A nyomdák ekkor már nem voltak felekezeti jellegűek, annak nyomtattak, aki megfizette őket.

A jezsuiták legnevezetesebb ellenfele ekkor a kálvinista Czeglédi István prédikátor volt. Kassán 1663-ban jelent meg *Baratsaghi dorgalas* című munkája, melyben

azt fejtegeti, hogy a katolikus vallással szemben a kálvinista az igaz vallás.

1677-ben a kassai nyomda vezetője Rosyitz István lett, aki egyetlen alkalmi nyomtatvány kivételével a jezsuitáknak dolgozott. 1684-ben jelent meg műhelyében a Paduai Szent Antal *Regulái és búcsúi* című munka, mely a szent életét, imádságokat és énekeket tartalmaz.

A nyomda betűkészlete igen leromlott, ezért a nyomdász Klein János a nyomtatás mellett könyvkötéssel is foglalkozott.

1693-ban került ki a nyomdából egy matematikai tankönyv, melyet Onodi János írt: *Practici algorithmi, az az olly cselekedő számok* címmel.

Misztótfalusi Kis Miklós a betűmetszést az amszterdami Blaeu nyomdában tanulta meg. Célja az volt, hogy a rég elfogyott Bibliát újra kiadja. Három év alatt annyit tanult, hogy hozzáfogott az előkészületekhez. Összehasonlította az addigi kiadásokat az eredetivel, a német és a holland fordításokat, s az addig megjelent magyar fordításokat is. Nagyon sok hibát vett észre, s ezeket ki is javította, de erdélyi támogatói ezt a Biblia meghamisításának tekintették, s megvonták tőle az anyagi támogatást. Betűmetsző tevékenységével annyi pénzt keresett, hogy saját költségén kezdte el a Biblia nyomtatását, mely 1685-ben Amszterdamban meg is jelent. A kolozsvári nyomdát 1693-ban vette át Misztótfalusi Kis Miklós, nyolc éves működése alatt száz kötetet nyomtatott, ebből hat van a gyűjteményünkben.

Takó Edit

Petőfi Sándor

1848

*Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag,
Te a népek hajnalcsillaga!...
Megvirrad, fölébredett a föld, fut
A hajnaltól a nagy éjszaka.*

*Piros arccal
Jött e hajnal,
Piros arca vad sugára
Komor fényt vet a világra;
E pirulás: vér, harag és szégyen
A fölébredt nemzetek szemében.*

*Szégyeneljük szolgaságunk éjét,
Zsarnokok, rátok száll haragunk,
S a reggeli imádság fejében
Istenünknek vérrel áldozunk.*

*Álmainkban
Alattomban
Megcsapolták szíveinket,
Hogy kioltásák életünket,
De maradt még a népeknek vére
Annyi, ami fölkiált az égre.*

Áll a tenger nagy elbámultában,
Áll a tenger és a föld mozog,
Emelkednek a száraz hullámok,
Emelkednek rémes torlaszok.
Reng a gálya...
Vitorlája
Iszaposan összetépve
A kormányos szíve képe,
Aki esztét veszítve áll magában
Beburkolva rongyos bíborában.

Csatatér a nagyvilág. Ahány kéz,
Annyi fegyver, annyi katona.
Mik ezek itt lábaim alatt? ... hah,
Eltépett lánc s eltört korona.
Tűzbe véle!...
No de mégse,
Régiségek közé zárjuk,
De nevöket írjuk rájuk,
Különben majd a későn-születettek
Nem tudnák, hogy ezek mik lehettek.

Nagy idők. Beteljesült az Írás
Jóslatja: egy nyáj, egy agol.
Egy vallás van a földön: szabadság!
Aki mást vall, rettentőn lakol.
Régi szentek
Mind elestek,
Földült szobraik kövéből
Új dicső szentegyház épül,
A kék eget vesszük boltozatnak,
S oltárlámpa lészen benne a nap!

Debrecen, 1848. október vége–november 16.

175 éve, 1823. január 1-jén született Petőfi Sándor, a magyar líra világviszonylatban is kiemelkedő képviselője, a magyarság egyik legfényesebb időszakának, az 1848-49-es forradalom és szabadságharcnak egyik meghatározó egyénisége. Életének utolsó másfél éve összeforrott az egymásra torló eseményekkel. Halála és a szabadságharc bukása is parallel. Jövőre emlékezünk arra, hogy 150 éve, július utolsó napján, a Segesvár melletti fehéregyházi csatában eltűnik. Ezt tudjuk ma halála napjának. Nemsokára elvész a szabadság is. A Szeged másfél éven át, havonta egy-egy Petőfi-verset közöl. Valamennyi éppen 150 esztendeje született. Érzékeltetve Petőfi érzékenységet, költői nagyságát és jegyezve az események alakulásának szubjektív krónikáját. Joggal írhatta róla Hatvany Lajos: „Ennek az isteni gyermekembernek forradalom volt az érzése, az érzéke, látása, a hallása, az öröme, a bánata, a szeretete, a gyűlölete, a szenvedélye, a lelkesedése, a csüggedése, az önbizalma, a magasztalása, az ócsárlása – s még a magyarán jól odasózott káromkodása is. Forradalom volt – a ríme, a mértéke, a kötött vagy kötetlen, minden egyes sora a forradalom, a magyar társadalmat megváltó forradalom...”

Az első évtizedek

Adatok a szegedi múzeum történetéhez

1881. február 15. Somogyi Károly esztergomi kanonok aláírta az adományozó levelét, melyben az árvízkatasztrófa sújtotta városnak adományozta közel 44 ezer kötetes könyvtárát.

1882. július 16. Reizner János városi főjegyzőt nevezték ki könyvtár igazgatónak, aki a szállítást, rendezést végezte, egyúttal a könyvtár folyosóján az alapító engedélyével elhelyezte saját érem- és régiséggyűjteményét.

1883. április. Reizner János már évekkel korábban munkálkodott egy társulati alapon működő múzeum létrehozásán. A Somogyi Károlyról elnevezett könyvtár még meg sem nyílt, máris érme- és egyéb tárgyakat kapott adományként, az éremtári napló áprilisi, a régiségtári augusztusi bejegyzéssel indul.

1883. október 16. Ferenc József király szegedi látogatása alkalmával megsejmelte a romjaiból újjáépült várost, felavatta az új létesítményeket (pl. állandó színház), megnyitotta a Dugonics téri főreáliskola földszintjén berendezett Somogyi-könyvtárat.

1883. december: Tisza Lajos, a város rekonstrukcióját irányító királybiztos megbízatása lejárt. A hatalmas méretű földmunkákkal előkerült és a hivatalában összegyűjtött régiségeket átadta a városnak. A tanács köszönő levele múzeum létesítésének szándékáról szól: *„Egyelőre akként intézkedünk, hogy a régiségek a Somogyi-könyvtárba, az e téren teljesen szakavatott könyvtár igazgató által kezeltessenek, a gyűjteményt az utókor számára nemcsak megőrizni, hanem folyton gyarapítani szándékozunk.”*

1885. A könyvtárbizottság városi múzeum létesítését kezdeményezte. A város közgyűlése július 8-án megtárgyalta és elfogadta az indítványt: *„... oly közművelődési intézmény létesülése helyezték közeli kilitásba, mely egyik leghathatósabb tényezőt képez egy város tudományos műveltsé-*

gének és szellemi életének fellendítésére sőt felvirágzására...” A könyvtáralapító Somogyi Károly azonban ellenezte a könyvtár múzeumi bővítését. Az állomány gyarapítása ennek ellenére tovább folyt adományok elfogadásával, tárgyvásárlással.

1888. március 21. elhunyt a könyvtárat adományozó Somogyi Károly. Szeptemberben a városi tanács megbízta Reizner Jánost, hogy a múzeum szervezésére készítsen javaslatot, ugyanakkor a Nemzeti Múzeum tanulmányozására Budapestre küldték. Reizner figyelembe véve a tárgyi, személyi és anyagi feltételeket városi történelmi és régiségtár felállítását javasolta. Ennek megfelelően kezdett hozzá a tárgyak rendszerezéséhez és a további gyűjteménygyarapításhoz. A reáliskola épületében két különálló termet jelöltek ki a múzeumi tárgyaknak. Néhány évvel később a lehetőségek bővülésével a gyűjtőkör is kiterjedt, a század végére a Somogyi-könyvtár és városi múzeum a következő négy osztályból állt: könyvtár, érem- régiség- és történelmi emléktár, szépművészeti osztály, természetrajzi osztály.

1890- től Reizner János rendszeresen beszámolt az Archeológiai Értesítőben a Szeged környéki régészeti leletekről. A részben saját feltáró tevékenységéből, részben adományokból vagy vételből származó tárgyak közlése az országos szakfolyóiratban növelték a szegedi múzeum hírnevét.

1893. A városi közgyűlés hosszas vita után megszavazta a közművelődési palota költségeit, melyben végleges elhelyezést nyert a Somogyi-könyvtár és városi múzeum.

1894–1897. A Szegedre helyezett királyi ítélőtábla a reáliskola épületét megkapta és az ott működő könyvtárat és a rendezés alatt lévő múzeumot ideiglenesen a Fodor-féle házba költöztették. Az olvasótermet megnyitották a közönségnek, a múzeumi tárgyakat ládába csomagolták. A gyűjteménygyarapítás azonban nem szünetelt. A nagy-

méretű, reprezentatív épületbe nagyszabású gyűjtemények illettek, ennek köszönhető a képtár kialakítása és a természettudományi gyűjtemény megalapozása. A város megvásárolta Munkácsy Mihály Honfoglalás c. képének színvázlatát, megbízta Vágó Pált az árvízkép megfestésével. A városi polgárok élénk érdeklődése és heves vitája ellenére egész természettajzi gyűjteményt vásároltak.

1896. szeptember 6. Ünnepelesen megnyitották a Steinhart Antal és Lang Adolf tervezte kultúrpalotát. Az építkezés elhúzódása miatt azonban csak 1897-ben vették birtokba az épületet.

1898. A vallás és közoktatási miniszter által létrehívott Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége lehetőséget teremtett a különböző helyhatóságok által fenntartott intézmények egységes szakmai felügyeletére és rendszeres államsegély útján a gyűjtemények gyarapítására. A szegedi könyvtár és múzeum megfelelt a feltételeknek, vállalta az állami felügyelettel járó szakmai, pénzügyi kötelezettségeket. A főfelügyelőség a továbbiakban a jelentősebb intézmények között tartotta számon és akként részesítette államsegélyben.

1899. június 11. Az első múzeumi kiállítást, mely érmészeti, régészeti, történeti és képtári anyagot tartalmazott Fraknói Vilmos püspök, a múzeumok és könyvtárak országos felügyelője adta át a szegedi közönségnek. Ezzel láthatóvá vált Reizner János húsz évi múzeumszervezői munkája.

1903. A múzeumi anyag szaporodásával a korabeli elv alkalmazásával, miszerint a gyűjtemény azonos volt a kiállítással, vagyis minden tárgy közszemlére került, nyilvánvalóvá váltak az épület hibái. Legelőször a képes termek falai teltek be. A város a vallás- és közoktatási miniszterhez fordult, hogy a tervbe vett képzőművészeti palota építéséhez állami költségvetésből járuljon hozzá. Szeged kérésével a minisztériumban valószínűleg érdemben nem foglalkoztak, mivel országosan sokkal kedvezőtlenebb volt a helyzet múzeumi területen.

1904. január 19. Reizner János meghalt. November 28-án Tömörkény Istvánt nevezték ki igazgatónak, aki 1899 óta könyvtárosként dolgozott a kettős intézményben. 1904-től alkalmazták

Móra Ferencet, mint szakdíjnokot a természettajzi tár rendezésére.

1905. tavaszán megnyílt a természettajzi gyűjtemény nagyobb részét bemutató kiállítás.

1905. Tízéves munkaprogram keretében, államsegély biztosította pénzügyi feltételekkel megindult a néprajzi osztály létesítése. Az első három évi tárgygyűjtési kampány után rendezték az anyagot és megépítették a kiállítást.

1907. A könyvtár- és múzeum épületének bővítésére tervek készültek. Az elképzelés szerint a megező épület háta mögé U alakban felépítendő szárny megduplázza volna az alapterületet. A nagy költségek miatt nem készült el.

1908. december 18-án nyitották meg a hamar népszerűvé vált néprajzi kiállítást. Két termet töltöttek meg a népművészetet, a kisipart és a foglalkozásokat bemutató tárgyak. Harmadik teremben parasztházat építettek föl, a parasztcsalád életéből vett jelenettel. A papírmasé bábukat Haering Ede helyi tanszergyáros készítette.

1911. Teljes felújításra szorult az örökké beázó könyvtári, múzeumi épület. Tetőcserét végeztek, több termet újra vakoltak, a központi fűtésrendszert és a villanyhálózatot is kijavították.

1914. A háborús években szomorú aktualitásként új feladattá vált a jelenkori történeti anyag gyűjtése is. A főfelügyelőség körlevélben kérte, hogy az intézetek működési területükön lehetőség szerint gyűjtsék össze a háborús eseményekkel kapcsolatban megjelent különböző nyomtatványokat, röpiratokat, kiáltványokat, stb. A gyűjtés a továbbiakban kiegészült érmekkel, jelvényekkel, szükségjegyekkel. A háborús relikviák sorában legjellegzetesebb tárgy a doberdói fennsík-ról hazahozott fatörzs, ami a 46-os szegedi gyalogezred védelmi vonalán állt, amíg az ellenséges tűz el nem pusztította. 1916-ban ünnepélyes keretek közt a múzeumban helyezték el.

A háborús években a személyzet létszáma a felére csökkent, a drágaság miatt hiába érkezett meg az államsegély, csak a felét érte, nehéz volt a gyűjtés és az ásatások kivitelezése.

1917 április 24. Tömörkény István halála.

Fári Irén

Somogyi Károly

Reizner János

Tömörkény István

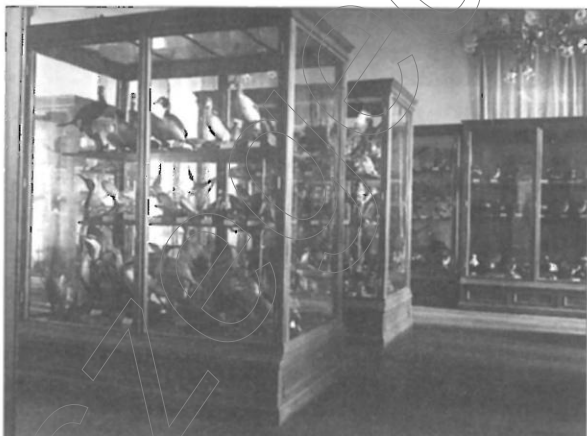
A Kultúrpalota régi múzeumi kiállításai képekben

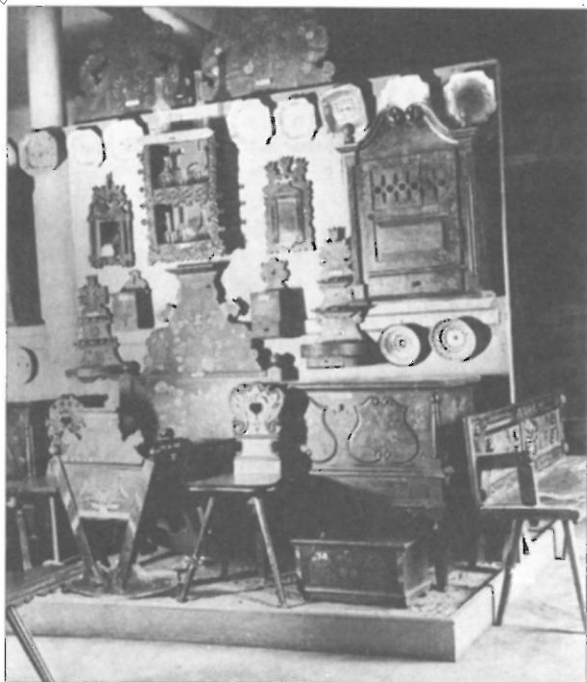
1. A régiségtár részlete a bojárhalmi lelettel. Az első múzeumi kiállítás 1899. június 11-én Reizner János rendezésében nyílt meg. Banner János emlékezetében úgy élt, mint ami zsúfoltságában is tanított, egyetlen tárgy sem volt magyarázó förlírat nélkül. Csak az 1920-as években rendeztek az anyagból másféle, tematikus kiállítást. A fölvétel készítőjét nem ismerjük.

2. A nagyterem részlete az árvízképpel. Az 1899. június 11-én megnyílt első múzeumi kiállításon a képeket három teremben helyezték el. A látogatók számára készült körpamlag 1901-ben, Vágó Pál árvízképe 1902-ben került a terembe. A fölvétel 1908-ból való lehet, amikor Keglovich Emil két fényképet készített a nagyterem belsejéről.

3. A természettudományi tár részlete a második emelet nagyobb termében. Az igen gazdag, számszerűleg is jelentős gyűjteménynek egy részét évekig elhúzóddó rendezés után 1905 tavaszán nyitották meg a látogatók előtt. A végső kialakításban Móra Ferencnek volt a legnagyobb szerepe. A fölvételt Broda Sándor 1935-ben készítette a terem több részletével együtt.

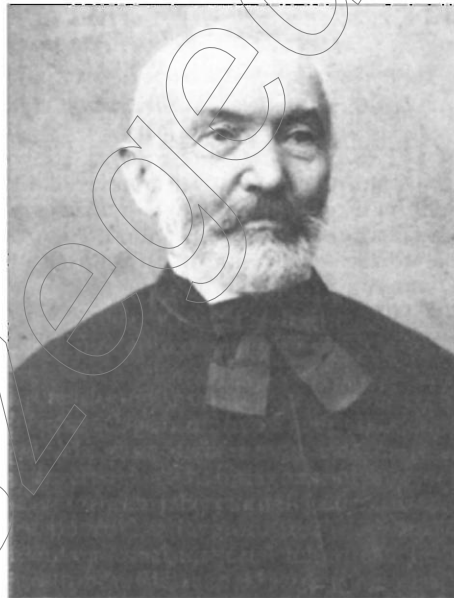

4. A néprajzi kiállítás részlete. A Kultúrpalota földszinti helyiségeiben 1908. december 18-án megnyílt kiállítás két nagy teremben foglalt helyet, egy harmadikba a parasztház volt beépítve. A nagysikerű, látogatók tömegét vonzó kiállítást Tömörkény István rendezte. A fölvételt 1927 előtt készítette a Brenner cég.

Polgárok és polgár-családok képmásai

1. Kovács István építőmester (1822–1902), szegedi kovácsmester fia. Külföldi vándorútjain képezte tovább magát, 1857-ben fölépítette a Mayer-féle Fekete házat. A szegedi vár bontásakor saját pénzéből jutalmazta azokat a munkásokat, akik épségben kimentik a falba épített faragott köveket. Majd háza udvarán őrizte őket. Ezekből alakult a Vár múzeum kőtára. 1885-ben megírta élete történetét: Egy szegény porfiú önéletírása címmel. Képmását Bietler Ferenc 1871-ben készítette.

2. Zsótér Andor hajósgazda, gabonakereskedő (1824–1906), szegedi hajósgazda fia. Ő építtette ki 1863-ban a Széchenyi téri volt Dercsényi házat, majd megépíttette a Széchenyi és Klauzál térre néző Új Zsótér házat, melyet szállodának szánt, de sohasem lett az. Reprezentatív festésű, két emelet magasságú nagytermébe a Lloyd Társulat költözött. 1892-ben nemesi rangot kapott a szatymazi előnév használatával. Képmását Keglovich Emil fényképész 1888–92 között készítette.

3. Ivánkovits Károly (1841–1903) porcelán kereskedő és családja. A mesterséget apjánál tanulta. 1863-ban vette nőül Pósz Karolinát, egy pécsi ékszerész leányát. Ötpacsirta (Oroszlán) utcai házában létesítette „első szegedi porcelán, kőedény- és üvegfestő” gyárát. Porcelán festészetével országos nevet vívott ki műtermének. A gyár 1908-ban szűnt meg, amikor helyén a Bajza utcát kinyitották az Oroszlán utcára. A fölvétel a Letzter és Társa cég műtermében 1880. k. készült.

4. Wagner Gusztáv (1857–1932) vászonkereskedő és családja. Apja üzletébe (Wagner F. A. cég) társult be (Wagner F. és Fia cég). A vászonkereskedést 1879-ben a Klauzál téri Klauzál házból a mellette álló saját házukba helyezték át. A fényesen berendezett üzletben már rendelésre is készültek kelengyék a névbetűk behéímzésével. Felesége Felger Amália Ilma volt. Az 1895. márc. 17-i festői fényképfölvétel Keglovich Emil műve, aki két év múlva ebben a Wagner házban építtetett magának emeletű műtermet.

T. Knotik Márta

Az ősi temető is az előkről beszél

Humanista óra Kürti Béla régésszel

A frissen jött őszben jólesik a séta. A hídfőben elcsöndesült idő, az impozáns épület előtt szobrok. Egykor élt jeles embereké. Móra, mellékalakként Kotormány János. Az ásatásokban jobb keze. Néhány lépés és a Tiszán az egykori vízibástyára látni. Engedjük át magunk az időnek, s rögvést átfut rajtunk a kérdés itt, a múzeum környezetében, a két emberöltővel ezelőtt még állott vár területén: vajon mi lehet éppen itt, a lábunk alatt. A földben talán nem holtak vannak: maga az élet? A röpke séta jó hangoltság, hogy dr. Kürti Béla régésszel a muzeológiáról, képzésről beszéljünk.

– A Móra Ferenc Múzeum nevének hallatán a szélesebb vidékeken is elsősorban a régészet, az ásatások jutnak az emberek eszébe. Móra, Tömörkény az írásai-
ba átörökítve adta tudtul az ásatások eredményeit és élményét. Szeretném, ha elmondaná, hogyan vélekedik a nagy elődokról!

– Elégé összetett kérdés. Tekintettel arra, hogy én múzeumtörténettel, tudománytörténettel is foglalkozom különös tekintettel Mórára, és Mórára, a régészre, akiről számtalanszor próbáltam és próbálok bizonyítani, hogy ugyan nem a legnagyobb magyar régészek közé tartozik, – főleg nem a mai értelemben, amikor egyetemi végzettséget, diplomát, szakcikkek sorát szoktuk számon kérni –, de a korszakában ugyanolyan régész volt, mint bárki más. Tehát ugyanolyan végzettséggel és ugyanolyan publikációkkal. Más kérdés, hogy Móra valóban kevés szakcikket írt. Ellenben a szépirodalmi munkában rendkívül sokat támaszkodott a régészetre. Annak idején egy Móra emlékülésen engem megróttak azért, hogy szépirodalmi írásokból mazsolázom a konkrét régészeti leletekre vonatkozó információkat. Rendkívül jó információkat lehet ezekből kapni. Elődei, Reizner János és Tömörkény István éppúgy nem hivatásos régészek voltak, annál ellenére, hogy a régészeti gyűjteményt fejlesztették. Reiznerről tudjuk, hogy jogász volt. Nagyon jó ásatásokat csinált és azokat egy éven belül publikálta az Archeologiai Értesítőben. Tömörkény István végzettsége szerint patikus, közismerten nagy magyar író, néprajzi anyagot is gyűjtött, viszont ugyan csak vezetett ásatásokat. Bizony, Mórát is ő tanította meg arra, hogy konkrétan a határban hogyan kell ásni. És Móra utódai? Különös csattanója volt annak, amikor a megyei közgyűlésnek egy évvel ezelőtt új múzeumigazgatót kellett választani és az érveink között is szerepelt: *Mórától kezdődően csak régész volt az igazgatója*, először a városi múzeumnak, azután a Móra Ferenc Múzeumnak, illetve a megyei múzeumi szervezetnek. Az 1945 és 1950 közötti kitérőt nem számítom ide, mert az a két intézmény, a múzeum és a könyvtár életében mindenképpen kitérő volt. Elődeink tevékenységéről azt kell tudni, hogy hihetetlen tudásanyagot és konkrét leletanyagot halmoztak fel, amit a korukban megfelelő módon publikáltak. Tény, hogy Móra Ferenc kimondott szakmai publikációja elenyésző, tudjuk viszont a cédulaanyagából, hogy a legnagyobb ásatásait is publikációra előkészítette. Valószínűleg a 30-as években föllendülő írói pályája akadályozta abban, hogy a részletmunkálatokban elmélyedjen. Ezzel ma is adósok vagyunk egyébként, én magam is. *Móra adósai vagyunk* címmel tartottam néhány évvel ezelőtt egy előadást Kőhegyi Miska bácsi 60. születésnapján Baján, ahol elmondtam, néhol a körülmények, a pénzügyi helyzet, rajzoltatás, fotóztatás, részben a munkatílusunk nem kedvez annak, hogy a raktárban elfekvő rendkívül nagy tudásanyagot közzétegyük. Több fázisa folyamatban van. Elkezdjük, úgynevezett corpusokat készítettünk elő, ezek egy-egy korszaknak a teljes anyagát tartalmazzák. Jómagam írnám az avar corpust, amely részben Móra, részben Móra óta előkerült leletanyagot tartalmazná. Ez körülbelül száz táblás vastag monográfia. Ugyanígy szerepel a honfoglaló corpus, ami ennél azért kisebb anyag, de ugyanígy jelentős. Gyakorlatilag a szegedi múzeum egész gyűjtőterületéről származik. Szerves része a napi életünknek

az elődök munkássága, gondoljunk csak legutóbbi, igaz, már nyolc éve álló, régészeti kiállításunkra, ami elég nagy közönségsikert aratott, címe: *Avarnak mondták magukat*. Ennek első terme kizárólag a megyei kollégák, elődök és mai szakemberek ásatásaiból előkerült anyagot tartalmazza. Több mint 7 ezer tárgy látható itt. Szakmailag is nagyon jelentős, többen jöttek már kollégák úgy ide anyagot gyűjteni, hogy onnan kaptak ötleteket vagy ott találtak tudományos témákhoz megoldásokat. Köztünk él a múlt. Reménykedem, hogy száz év múlva ez ugyanígy létezik. Megváltozott formában természetesen és a mi kemény munkával járó kis eredményeink az utódok számára ugyanolyan forrásanyagot jelentenek és ők hasonló szeretettel nyúlnak a mi munkánkhoz, mint ahogyan mi tiszteljük és szeretjük az elődökét. Természetesen olyan nagy nevek nincsenek manapság, mint Móra Ferenc, Tömörkény. Szóval, ők nem csak és nem elsődlegesen a régészeti tevékenységük miatt váltak ismerté. De úgy gondolom, hogy Trogmayer Ottó, aki nemrég ment nyugdíjba a múzeumból, a maga tudománypszerűsítő és tudománypolitikai tevékenységével komoly mérce, példa arra, hogy mit és hogyan kellene csinálni.

– Eljutottunk szinte a mai napig. A feldolgozást meg a történeti elemeket emlegetve eszembe ötlük, hogy régen mintha komótosabban, ráérősebben, talán megfontoltabban dolgoztak volna. A régész szakma – s nem a leletmentésre gondolok ezzel – most mintha sietne. Nem lenne jobb az anyagiak híján kicsit még hagyni inkább a dolgokat a földben, s akkor előásni, amikor pénz és idő van a feldolgozásra?

– Kívülről nézve valószínűleg, egyfajta, jó értelemben vett „László Gyulás” ismeretterjesztés lenne a fontos. Ha belülről nézem a szakmát, akkor legalább három részre szét kell választanunk. Az első része maga az ásatás, a terepmunka. Maradjunk Szegednél, Csongrád megyénél a példával: az általam ismert időszakban, ami a saját tevékenységemben negyedszázad és az ismeretanyag az elődök révén tovább nyúlik vissza, mondjuk tehát, hogy 30-35 évre visszatekintve – nagyon kis kivétellel – nem tudtunk tervszerű kutatómunkát végezni a terepen. Azt szoktam mondani a hallgatóknak is, hogy a *régészeti ásatásoknak a legnagyobb része olyan, mint a mentőorvosi szolgálat*. Szólnak, menni kell, menteni a menthetőt. Ennek ráadásul az idén életbe lépett új múzeumi törvény még kifejezettebb teret ad. Igaz, hogy anyagi bázist is bocsát rendelkezésre, más kérdés, hogy ugyanakkor moratóriumot is. Tehát, amikor nem végzem el határidőre, akkor majd már én fogok kötbért fizetni, illetve a múzeum, mert nem végezte el időben a leletmentést. Ez a munkák jellegéből következik. Gondoljunk csak az algyői olajmezőre, vagy a ma legaktuálisabbra, az autópályák építésére. A mi vidékünkön: az M5-ös autópálya-szakasz, de kezdődik a 43-as elkerülő része, a városnak elkerülő útjai, Szentés éppen befejeződött, Makó, Vásárhely tervezés alatt, Szeged tervezésével az egyeztetés folyik. Egymás után várhatók a nagy volumenű és megjelölt határidőre elvégzendő munkák. Nem tudunk mit mondani, itt nem lehet leállni, nem lehet lassítani, nem lehet töprengeni. Sajnos, jószerével még azon sem, hogy mit találók és elfilózni rajta, na ez most jó vagy nem jó, vagy még mit kellene vele csinálnom. Dohognak a gépek, dohognak a beruházók. A ke-

Fotó: Veréb Simon

vés kivétel közt meg kell említeni azt, hogy néhány embernek, kollégának sikerült egy-két helyen időnként olyan, tudományosan fontos programot megragadnia és ehhez már húsz évvel ezelőtt is úgy szponzoráltatni a múzeumot, hogy arra kapja a céltámogatást. Gondolok például Ópusztaszerre, Trogmayer Ottó, majd később Vályi Katalin ásatására. Példaként említhetem továbbá Hódmezővásárhely-Gorzsát, Horváth Ferenc kollégám ásatását. Kifejezetten tudományos feladat megoldását célzó ásatások és éppen ezért sikeresek is. Ez a dolog első része. Úgy gondolom, hogy sajnos, itt nem tudjuk azt csinálni, hogy lassítsunk vagy gyorsítsunk vagy jobb ha a földben marad még, várjunk vele és publikáljuk a már bent lévő feldolgozott anyagot. Mert a munka kötelező. Gondoljunk bele, hogy fölépül a tízezeres pirostégls ház a töltésoldalban a vásárhelyi út sarkánál, alatta a szarmata temető. Nem lehet azt mondani, majd tíz év múlva odamegyünk és alagutat ásunk a ház alá és kiássuk. Több ilyen példát lehetne sorolni. Ennél sokkal szomorúbb az, hogy a régészeti tevékenység és általában a múzeológiai feladat második oldala, a raktári feldolgozás, a gyűjtemény-kezelői munka háttérbe szorul. Ennek nagyon sok oka van. Egyik, hogy a terepmunkát muszáj elvégezni, a másik meg az, most jó értelemben említett „kirakatpolitika”, hogy a múzeumokra fölhívjuk a nyilvánosság figyelmét. Mindig sürgetik az új- meg új kiállításokat, kiadványokat, előadásokat. Magyarán szólva: ha kiások Algyón egy nyolcvan síros honfoglaló temetőt, valójában a múzeum érdeke az, hogy két sír anyagát megpucolja a restaurátor, amiben jó fényes ezüstök vannak, azt kivigye a placcra, fényképet csináljak róla, előadásokat tartsak. Ebből kiindulva kevésbé fontosnak tűnik az, hogy az egész anyagot restauráljuk, beéltározzuk, rendszerezve helyén legyen a raktárban és elkészüljön a hivatalos leírása, ami természetesen csak a szűkebb szakmának szól. Ez kiélezett példa, de hasonlókat föl lehet sorolni. Az ásatás és a publikálás közötti múzeumi nyilvántartás háttérbe került. Különösen az utóbbi két év változása erősített ezt; új osztályvezetőnk, új igazgatónk van, a saját igényeikkel léptek fel, s az eközben elkészített

számvetés bizonyította, hogy nem állunk naprakészen. A harmadik terület, amire már célzottam, a közzététel. Szerintem a kifejezetten komoly szakmai munkáktól eltekintve Szegeden is, Csongrád megyében is a frissen bekerült anyagnak a közzététele, a közönséghez való eljuttatása viszonylag jól megoldott. Akadnak még kihasználatlan lehetőségeink és vannak sikereink. Mivel az elmúlt 25 évben az ismeretterjesztő munkámnak több mint a felét ez töltötte ki, így sajátos területként említem az általános és középiskolai diákoknak tartott előadásokat. Tananyaghoz kötődve is szoktunk előadni, tehát például egy őskor-összefoglalás ötödikben, vagy honfoglalás kor vagy honfoglalástól a tatárjárásig, diáképes előadásokkal. Az akció a 70-es években indult, az akkori közművelődési törvény hatására. Mindez egy kicsit a múzeumba csábítás eszköze is. A kérdés, illetve a fölvetés arra is utal, hogy sok-e a régész, illetve, hogy sietünk. Természetesen sietünk, a világ is szalad. Kicsit kapkodunk is. Hogy sok régész van-e, az nem csak státusz, nem csak bértömeg kérdése, hanem elsősorban feladat szempontjából megközelítendő probléma. Magyarországon Békés és Csongrád a leggazdagabb megyék közé sorolható régészeti szempontból. Kevés tályással nincs olyan hektár, ahol ha az ásót lenyomják, ne találnának régészeti emléket. Felgyorsult világban élünk; amikor ráadásul túléltünk egy privatizációt is. Ha egy vállalkozó parasztember a tanyáját a birtok közepén akarja felépíteni, nem érdekli, hogy nyolc méter neolit rétegsor van alatta. Illetve, amikor kiderül és a múzeum bejelentkezik, két lehetősége van: vagy fedezi a feltárást vagy nem építhet. Ilyenkor kitör az a fajta furcsa háború, ahol mind a két félnek igaza van. Az új múzeumi törvényben ugyanis olvasható a megtalálót illető, forintban kifejezett összeg, illetve kártérítési hányados is. Az ásatást köteles megengedni a gazda, viszont nekem, mint múzeumnak fizetnem kell azért, hogy a földjére engedett. Nagyon változott a világ a mi szakmánkban, közvetlenül a politikai változások függvényében.

– Ha a régész talál valamit és kezdi áttekinteni, hogy mit tartalmaz, mit üzen a lelete számunkra, akkor a la-

ikus szemszögéből a régésznek bizonyos járatosnak kell lennie a művelődéstörténet minden területén. A gasztronómiától a hiedelemvilágig egy iszonyatos mennyiségű tudanyagot kell birtokolnia. Röviden kérdezve: a polihisztorok kora eljött vagy van még ilyen?

- A szakmánkban tulajdonképpen a szakbarbárok kora van, szerintem. Számon is szokás kéri, hogy ki mihez ért, jogosult-e azt az ásatást vezetni, amit éppen csinál, hiszen nem is az ő korszaka. Ez az érem egyik oldala. A mások oldal már a felkészülés időszakában bizonyos mértékig eldől, tehát iskolától függő. Az, hogy Debrecenben, Szegeden, Pécsen vagy Budapesten végez egy régész, ettől függően kap egyfajta háttérrel, amely alkalmassá teszi arra, hogy a munkájában elinduljon. A budapesti iskolát alán az jellemzi legjobban, hogy nagyon komoly szakemberként képeznek viszonylag szűk területre. Magyarán szóval: ott már a tanszékek is így tagolódnak, és szakot is úgy kell a régészeten fölvenni, hogy már második év vége felé el kell dönteni, mi is leszek, ha nagy leszek. Elég korán beállnak egy irányba az emberek. Nagyon mély szakmai, szakirodalmi ismereteket kapnak, de ettől az iránytól nagyon nehéz eltérniük, ha vidékre kerülnek, vidéki muzeológusnak. Márpedig nem biztos, hogy „bejön nekik” a megfelelő lelet. Vagy említsem a szegedi iskolát, amelynek nagyon nagy múltja van. Tudománytörténettel is foglalkozom és nemrég írtam egy rövid összefoglalást a szegedi tanszék történetéről a húszas évektől kezdődően. Az egész képzésben nálunk egyedüli, központban álló szempont, hogy a gyakorlatban mit tud csinálni az ember. Inkább készségeket próbálunk és próbált régebben is elsajátíttatni a hallgatókkal. Kapnak egy tudományos keretet, megkapják az alapismereteket. Adott esetben én például anyagismereteket oktatok, tehát a kis töredékből hogyan lehet fölismerni magát a tárgyat, korszakot megjelölni és meghatározni az illető tárgyat. Hiszen amikor kimennek a lelet-bejelentést követően és Jani bácsi a kezében tart valamit, akkor neki meg kell tudnia mondani Jani bácsinak - nem a szakmának -, hogy mit talált, és az miért fontos. Ehhez természetesen széles körű ismeretanyagra van szükség. Mi azt szoktuk mondani, hogy igazából muzeológus képzés a szó eredeti értelmében ma Magyarországon nincsen, de azért Szegeden még mindig igyekszünk valami ehhez közelálló dolgot művelni. Nálunk kötelező a régészhallgatóknak néprajzot, továbbá embertant, numizmatikát hallgatni. Középkori településtörténetről fegyvertörténeten át, ha úgy tetszik, akár a stílbútorokig bizonyos betekintést kell kapniuk más-más tudományágakba, vagy inkább az egykor volt életnek más-más területeire. Múzeumi gyakorlat alatt, legalábbis Szegeden, mindig körbeviszük a hallgatókat az összes osztályon. Nálunk a néprajzi raktárral éppúgy meg kell ismerkedni egy régészhallgatóknak, mint magával a régészeti raktárral. Természetesen rendkívüli mértékben függ ez oktatóktól, korszaktól és mindenképpen magától a hallgatótól. Módszertani órákon el szoktam mondani a hallgatóknak, hogy ha egy tárgyat a kezükbe adok, öt hallgató biztos, hogy ötféle dolgot fog róla írni, az egyéni habitusának megfelelően. Az egyik időrendre összpontosít, a másik tipológiára, a harmadik egy vallástörténeti kérdést kezd ennek megfelelően feszegetni. Tekintve, hogy én néprajzusként indultam, s így ezt sem tudnám meghazudolni. Én rekonstrukciókban gondolkodom. Számomra vagy számunkra, amit találunk, az az egykori életnek egyfajta vetülete. Még akkor is, ha az egy temető, mert hiszen az élők temetik a halottakat, tehát azt tükrözi, hogy ők hogy gondolkoznak a halálról, a túlvilágról. Elsődlegesen temetőket ástam. Tárgyakat, viseletet, fegyverzetet rekonstruálok, szóval legszívesebben a hétköznapi élet kelleit próbálom visszaállítani, hogy mi, miként zajlott a régmúltban. Ehhez ma már segítségként a régészeten is nagyon korszerű eszközök és módszerek állnak rendelkezésre. Mi úgy tudjuk leírni a tárgyakat, hogy közben szétszedjük őket. A komputertomográf mindenféle szögből fölveszi az adatokat és olyan tetszőleges szögben nézem vissza, amilyenben akarom. A technikának nagyon nagy szerepe van. A publikációban, a közzétételben is. Jelenleg folyik a szakmánkban egy nagy vita, hogy mi jelenthet meg a nyilvánosság számára

hozzáférhetően. Mi az, ami köteles megjelenni, mert a minisztérium, az új törvény ezt kötelezően előírja. Kérdés, hol van a szerzői jog határa, meddig védhetem az anyagomat és a múzeum érdekeit, magát a lelőhelyet. Jól látjuk, hogy a Dunántúlon megjelent Veszprém megye topográfiája, mindenki tudja, hova kell menni a fémkeresővel római pénzeket meggyűrűket vadászni. Tehát azért vigyáznunk kell, hogy mit tesszünk közzé. A közzétételre igény van, a lehetőség is adott már; az avar szíjvéget viszem a számítógépre és fölteszem az internetre. A korszerű módszerek most már a feldolgozásig betörték a szakmánkba.

- Számos személyes vonatkozása volt eddig is a beszélgetésünknek. Fókuszoljunk még jobban. Ebben az évben töltötte be ötvenedik életévét. A megért kerek évfordulók módot adhatnak szakmai magán-számvetésre is.

- A régész tevékenységre gondolva az mondom, hogy a nyolcvanas években volt a csúcs, amikor a legtöbbet produkáltam szakmailag. Elég nagy számban jelentek meg cikkeim. Talán a Szeged monográfiát emlégetném legszívesebben, ahova 270 kéziratot oldalt írtam, az avar- és a honfoglalás kort. Azért azt idézik ma is. Ugyanebben az időszakban volt egy országos vállalkozásunk, amit mi bonyolítottunk itt, Szegeden. Trögmayer Ottó a nagy szervezést, én a technikai munkákat. Moszkvától Párizsig bemutattuk a legszebb avar leleteket az országból. Ez egy nagyon nagy kiállítás és hatalmas munka volt, a kezdetektől a bontásig gyakorlatilag minden mozzanat átfutott a kezemen. Rengeteg tapasztalattal járt a külföldi utakon és a kiállítás sikeres volt. Nem kis mértékben a külföldi utakon látott ötleteknek és szakmai anyagoknak köszönhető a mostani állandó avar kiállításunk. Önmagammal szemben is tisztességes, ha a számvetéssel ezt követően kimondom: *egyetlen egy olyan vállalkozásom sem fejeződött be, ami valójában nagy, kemény munka lett volna országos kiadványokba.* A beszélgetés elején említettem valahol a témákat. Kéziratban van az avar corpus kötetem, amire ma három kiadó is lenne, ha elkészítettem volna. Készen kell lenni, s el is készül, ha az egészségem engedi. Az algyői temető monográfiájával ugyancsak adós vagyok, most úgy tűnik, hogy 2000-re meg kell, hogy jelenjen. Elmondom, mert inspiráció a munkában számomra: Algyő önálló község most avatott új címerébe belevettek egy honfoglaló leletet, ami először fordul elő az országban. Most már azért is ösztönöz a monográfia írásban, hogy nekik is, Algyő polgárainak is tartozom ezzel. Valójában a félbemaradt, országosan elismerten tőlem elvárt munkák befejezése torzó. Ez az ötvenedik születésnapomon gondot okozott, hiszen végiggondoltam, mit végeztem, mi az adósságom. Magánemberként, mint érdekességet említem: négy évvel ezelőtt volt egy nagyon kedves kollégám, aki akkor ünnepelte az ötvenedik születésnapját. Jó, kiadós, reggelig tartó beszélgetésen vette sorba, mit teremtett és mi maradt el, és jó szakember-e egyáltalán. Négy-száz cikkel! Magyarország egyik legjelesebb régésze és neki gondot okozott az, hogy ötvenévesen eleget tett le az asztalra? Hát én nem. Tudom magamról, hogy nem. Ha én örök éltető, ha az autópályás ásatások emelkedik - mert 15-16 órát vagyok terepen -, akkor ezek a munkák a közeljövőben be kell, hogy fejeződjenek. Szeretnék azért majd úgy nyugdíjba menni, hogy legalább ezt a három könyvet letettem az asztalra, amit régés-regen elvárt tőlem a szakma. A nagy-nagy összefoglalások valahogy eddig nem jöttek össze. A kis cikkeim rendben vannak, már sokszor hivatkoznak, hogy az avar kor genetikai kérdéseivel kapcsolatban miket találtam ki és hogy az jó, megállja a helyét, mint nézet. Az algyői temetőről is tizenvalahány tanulmányom van erre-arra, elsődlegesen a rekonstrukcióról. De a kötet még nem állt össze. Pedig végül is, idézőjelben „csak” 82 sírról van szó, nem egy többszáz síros temetőről. Ezt a kicsit fanyar számvetést magamnak számon. Biztatásul.

Becsei Péter

Kincsek a leendő aszfaltszemfedő alatt

Kutatások az M5-ös autópálya nyomvonalán

Amióta megyénkben összevont vármegyei/megyei múzeumi szervezet létezik, a tervezett M5 autópálya előzetes régészeti feltárása az eddigi legnagyobb és legjelentősebb régészeti programja a megyei múzeumi szervezetnek. Maga a program mintegy 2–2,5 éven keresztül tart, a múzeum régészein, néprajzosain, természettudósain kívül 2–300 ember vesz részt a munkálatokban. A feladat teljesítése nem kis terhet ró a Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatóságára, de emellett összességében rengeteg szakmai és nem utolsósorban infrastrukturális előnnyel jár.

A M5 autópálya hosszú évtizedek óta a hazai úthálózat-fejlesztés egyik fontos kérdése. A nyolcvanas években megindult építkezések nyomán ma már Budapesttől Kiskunfélegyházáig utazhatunk autópályán. Az autópálya Csongrád megyei szakaszának konkrét tervezése a nyolcvanas években kezdődött, ekkoriban zajlottak az egyeztetések a helyi tanácsokkal, illetve szervezték meg a lakossági egyeztető fórumokat is.

A Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatóságát konkrét elképzelésekkel szintén ekkoriban kereste meg a közlekedési tárca, illetve annak megbízott szervezete az Autópálya Igazgatóság. Az érvényben lévő törvények értelmében ilyen nagyberuházásnál a múzeumtól, mint szakhatóságtól kell nyilatkozatot kérni arról, hogy a beruházás érint-e régészeti lelőhelyet vagy sem, és ha igen, hogyan lehet azokat az építkezések megkezdése előtt feltárni. A múzeum munkatársai ilyen esetben a múzeum adattárából ki- gyűjtik az addig ismert régészeti lelőhelyek közül azokat, amelyek biztosan a nyomvonal területére es- nek, vagy annak közvetlen közelében található, másrészt pedig a régi adatokat aktualizálják, még- hozzá az ún. terepbejárás módszerével. Ezt követően a múzeum és a közlekedési tárca megállapodik arról, hogy mikor, hogyan és mennyi pénzből lehet a régé- szeti leletmentést elvégezni. Miért szükséges külön tárgyalásokat folytatni ezügyben? Hiszen kézenfek- vő lenne: a múzeum, mint szakhatóság minél gyors- abban végezze el a munkát, majd jöjjenek az építé- tők. Erre azért van szükség, mert ugyan a nagyberu- házásokra vonatkozó törvény előírja, hogy a beru- házási költség 9 ezrelékét a régészeti lelőhelyek feltá- rására kell fordítani, azonban a legkritikább esetben szokta megtudni a múzeum, mennyi is pontosan ez az összeg, és annak mennyi a 9 ezreléke. Ezért a gya- korlatban a finanszírozás mindig ráfordításos, vagyis a költségvetésből csakis a feltárásokkal kapcsolatos költségeket fedezi a közlekedési tárca. A külön fi- nanszírozásra azért van szükség, mert sem személyi állományát, sem pedig infrastrukturáját tekintve nincs arra felkészülve a múzeum, hogy ilyen nagyság- rendű munkát a saját, meglehetősen szűkös költség- vetéséből finanszírozzon. Nehéz is lenne ezt elvárni tőle, amikor mindenki számára nyilvánvaló, hogy a kultúra nem az a terület, ahol felesleges pénzeket le- het az egyik helyről a másikra átcsoportosítani.

Az alku folyamata természetesen mindig a munka jellegétől és nagyságától függ. Meg kell tehát először határozni, mi a feladat.

Az autópálya tervező vállalatától (UVATERV) 1991 elején kapta meg a Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága az M5 autópálya pontos nyomvonalter-

vét 1:2000 léptékű térképen. Ez alapján a Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága és a JATE Régészeti Tanszéke végezte el a terepbejárást 1991 őszén, és 1992 kora tavaszán. A feladat lényege: 30–50 régész és régészhallgató Csongrád megye északi határától a Dong-értől kezdve gyakorlatilag végigyalogolt a ter- vezett autópálya nyomvonalán, illetve annak 500 méterre szélesített sávjában. A terepbejárás során – melyet mindig csak a betakarítások után lehet elvé- gezni – a szántás által a föld felszínére hozott lelete- ket begyűjtöttük, azok pontos helyét térképre rajzol- tuk. Összesen 61 olyan régészeti lelőhelyet sikerült felfedeznünk, amely vagy pontosan az autópálya nyomvonalán fekszik, vagy attól maximum 50 mé- terre helyezkedik el. Természetesen ennél sokkal több volt azoknak a lelőhelyeknek a száma, amelyek az autópályától messzebb helyezkednek el, ezek azonban a továbbiakban nem képezték a feladat tár- gyát.

1993 nyarának végén jutott el odáig a Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, hogy megkezdhet- te az ismert régészeti lelőhelyek feltárását. 1993-ban 4 ásatási brigáddal kezdtük meg a feltárásokat. Első- ként Röszkén tártunk fel két lelőhelyet, mindkettő annak az új útnak a területére esett, amely a mostani 50-es utat köti majd össze a majdan megépítendő ha- tárátkelőhellyel. Az ősz folyamán Csengele határa- ban kettő, Balástyán nyolc, Domaszéken pedig egy lelőhelyet tudtunk feltárni. 1994-ben már csak két ásatási brigáddal dolgoztunk, ekkor két csengelei és két domaszéki lelőhelyet kutattunk meg.

Az akkori ásatásokról elmondható, hogy a mostani munkáknál lényegesen kisebb intenzitással és ki- sebb létszámmal folytak. Ennek valószínűleg az volt az oka, hogy az autópálya építésének kezdete vala- hol a ködös jövőben volt várható, éppen ezért a te- rületek kisajátítása is csak nagyon vonatottan ha- ladt, emiatt pedig a múzeum nem kapott folyamato- san ásatási területeket.

1995-ben aztán teljesen le is állt a programunk, ugyanis az akkor folyó ásatásokat központi intézke- déssre kénytelenek voltunk teljesen felfüggeszteni. Ennek az volt az oka, hogy a délvidéki háború követ- keztében a kormány kevésbé tartotta aktuálisnak az

autópálya tervezett megépítését, ezért az előzetes régészeti feltárás sem volt már annyira sürgős. Miután 1995 elején a múzeum teljesen felfüggesztette az ásatásokat, egészen az előző év második feléig semmilyen érdemi kapcsolatunk nem volt az autópálya ügyével. Budapestről kaptunk ugyan elszórt, nem hivatalos információkat arra vonatkozóan, hogy ki és mikor tervezi újrakezdeni az autópálya beruházását, azonban az érdemi munka csak azután kezdődhetett meg, az autópálya 1. fázisának munkálatai már egészen Kiskunfélegyházáig érték. Ekkor vált igazán aktuálissá a pálya építésének folytatása, a 2. fázis (Kiskunfélegyháza–Szeged északi csomópont) illetve a 3. fázis (Szeged északi csomópont–országhatár) megkezdése. Mindehhez hozzájárult még az is, hogy a közelgő országgyűlési választások során mindenképpen a hivatalban lévő kormány javára szolgáló érv lehetett a beruházás folytatása. Ne felejtjük el, Szegeden évek óta visszatérő téma az autópálya kérdése, a város és régió lakossága és vezetői már a kezdetek kezdetétől erősen óhajtották, és szorgalmazták az autópálya kiépítését Szegedig. Talán ennek köszönhetően keresték fel 1997 kora őszen a közlekedési tárca megbízottjai a Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatóságát azzal a szándékkal, hogy ismételn megkezdjük az előzetes régészeti feltárásokat.

Nem is akármilyen kívánsággal álltak elő: a kormány szándékai szerint 1999 tavaszán meg kell kezdeni az autópálya 2. fázisának építését. Ez pedig a múzeum számára azt jelenti, hogy akkorra el kell végeznie az előzetes régészeti feltárásokat. Első hallásra korántsem tűnt nehéznek ennek teljesítése. A valóság azonban ennél sokkal ijesztőbb volt. Mivel az 1997 őszen a közlekedési tárca és a múzeum között meginduló tárgyalások legkorábbi lezárása csak az ősz végére volt várható, érdemi munkát abban az évben már nem lehetett végezni a terepen. Vagyis a régészeti munkákra csak 1998 tavaszától a tél beálltáig lett volna lehetőségünk, ami – ismerve az elvégzendő munka nagyságát – enyhén szólva is kevésbé tűnt teljesíthetőnek.

Ráadásul a feltárásokra kapott idő azért sem lehetett eltolni egy későbbi időpontra, mert a kormány a beruházó felé elkötelezte magát arra vonatkozóan, hogy 1999 tavaszára leletmentesített területtel biztosítja a munkálatok megkezdését. Tehát a múzeumot gyakorlatilag kész tények elé állították, és tudva azt, hogy a múzeumok mennyire (nem) képesek érdekeiket megfelelően képviselni az ilyen elkötelezettségen mi sem tudtunk változtatni. A közlekedési tárca véleménye az volt, hogy ők biztosítják a munka elvégzéséhez szükséges feltételeket, mi pedig szervezzük meg úgy a munkát, hogy a határidőt be tudjuk tartani. Az egyetlen eredményt azzal tudtuk elérni, hogy kijelöltünk egy pályaszakaszt – Kiskundorozsma északi részén, a Szeged északi csomóponttól északra, amely területen sűrűn egymás mellett 6 régészeti lelőhelyet ismertünk – azzal a céllal, hogy a nyomvonal minden területén biztosítjuk a leletmentesített területet a meginduló építkezés számára, de ezen a részen még az építkezés alatt is, 1999. május végéig dolgozhatunk.

Azonban még ezzel a csekélyke eredménnyel is olyan szoros határidő állt rendelkezésünkre, amely a magyarországi múzeumi és autópálya építési gyakorlatban addig példa nélkül állt. A korábbi évek, évtizedek gyakorlata ugyanis az volt, hogy mind az M1, mind az M3, mind az M0 autópálya esetében a múzeumoknak minimálisan 2–3 év állt rendelkezésére arra, hogy a nagyságrendben a miénkhöz hasonló terü-

leteken elvégezze az előzetes leletmentéseket. Így is, az autópályával érintett megyék múzeumi szervezettől igen komoly személyi és infrastrukturális fejlesztéseket követelt meg ez a munka. A szoros határidők következtében nekünk még komolyabb fejlesztéseket kellett véghezvinnünk, azért, hogy teljesíteni tudjuk az elvárásokat. Most sajnálhatjuk csak igazán, hogy 1995-ben elállították a feltárásokat. Ha akkor folytathattuk volna, mára az összes régészeti lelőhely fel lenne tárva.

Általában elmondható a programunk tárgyalásos szakaszáról, hogy sok esetben szembesültünk azzal, hogy a beruházók, tervezők, kivitelezők szemében a régészet csak egy szükséges rossz, amely amellett, hogy sok pénzbe kerül, még esetenként akadályozhatja az útépítés munkálatait. Pedig valójában mi magunk soha nem kardoskodnánk ezeknek a lelőhelyeknek a feltárásáért, ha az építkezés nem fenyegetne azzal a veszéllyel, hogy azok egyszer és mindenkorra megsemmisülnek. Még olyan érvekkel is vitakoznunk kellett, hogy az építkezés földmunkája nem hatol le addig a mélységig, ahol a leletek találhatók, vagyis azok nincsenek veszélyeztetve, a fölé kerülő aszfalt pedig csak megóvjá az azok épségét. Minthogy azonban annak a megítélése, hogy egy régészeti lelőhely mikor és mitől van veszélyeztetve szigorúan szakmai – nem mérnöki, hanem régészeti – kérdés, természetesen a végső szót is nekünk kell kimondanunk ezügyben.

Szakmai szempontból igen nagy hiányosság, hogy ma Magyarországon nincs olyan egységes szempontrendszer, amely alapján az ország összes múzeuma azonos szempontok alapján és azonos lehetőségekről tudna tárgyalni a közlekedési tárca képviselőivel. A korábbi években voltak ugyan arra vonatkozó próbálkozások, hogy egységes rend alapján fogjunk bele legalább a tárgyalásokba, azonban ezek megcsakadtak, és kevés eredményt hoztak. Gyakorlatilag semmilyen segítséget nem kaptak a múzeumok a szaktárcától, a művelődési minisztériumtól sem. Persze ez elmondható a másik tárgyaló félről is; úgy tűnik, hogy a közlekedési tárcánál is minden autópálya esetében más és más szempontok kerülnek előtérbe. Ebből következően minden autópálya ásatásánál csakis a tárgyaló felektől függnének az anyagi kondíciók.

A másik fontos tanulság, hogy sokkal könnyebb olyan mérnökökkel tárgyalni, akik tudják, hogy mi a régészet, akik a helyszínen látva rácsodálkoznak egy-egy lelet szépségére, akik izgatottan kérdezősködnének az ásatáson járva a látottakkal kapcsolatban, akik egyébként büszkén kalauzsolják magas rangú külföldi vendégeiket a múzeumi tárlói között és büszkén mesélik és mutogatják hazánk műkincseit – melyek szintén az ásatások során kerültek elő –, vagy az ásatás megtekintése után vallják be, hogy gyerekkorukban ők is régészek akartak lenni, és most már sajnálják, hogy nem sikerült álmaikat megvalósítani. Szerencsére egyre több az olyan partner a közlekedési tárca környezetében, akiben megvan a hajlam a múzeumokkal való sikeres együttműködésre.

✱

Szerződésünk értelmében a KHVM 488 millió forintot biztosított számunkra a feltárások lebonyolítására, egyúttal 1998 tavaszára kisajátítja a régészeti lelőhelyek területét, másrészt szakemberekkel elvégzett a lelőhelyek és a teljes nyomvonal lőszér- és bombamentesítését is. A múzeum vállalja, hogy az autópálya 48 km-es Csongrád megyei szakaszán, az

Az M5 autópálya nyomvonalterve és a régészeti lelőhelyek

által eddig felgyűjtött 44 db régészeti lelőhelyet feltárja. A feltárási váró területek nagysága 132 000 m². A 44 lelőhely a legkülönbözőbb korszakokhoz köthető. A lelőhelyek zöme az Árpád-korból és a szármata korból való, de számos olyan lelőhelyünk van, ahol a bronzkor, avar kor sőt még a mezolitikum is képviselve van. A lelőhelyek többsége egykori települést jelez, csak néhány helyen számíthatunk temetőkhöz előkerülésére.

A szerződésünk másik fontos eleme, hogy – Magyarországon először – a múzeum a régészeti leletmentésen túl elvégzi a nyomvonal a teljes ökológiai

és néprajzi felmérését is. Talán nem szükséges külön hangsúlyozni ennek a munkának a fontosságát, hiszen az építkezés következtében nemcsak régészeti lelőhelyek tűnnek el, de eltűnnek a még meglévő élőhelyek, védett és kevésbé védett növények, rovarok: megváltozik a táj jellege és ezáltal a flóra és a fauna is. Ugyanez érvényes a néprajzi felmérésre is, hiszen az építkezéssel tanyákat vágnak el a földjeiktől, tanyák szűnnek meg, a régió élete alapvetően meg fog változni. Ezért a lehető legutolsó pillanatban nyílik arra lehetőség, hogy a táj népiéletét még utoljára részletesen felmérjük.

Visszatérve a régészeti munkákhoz, ami a kisajátításokat illeti, az autópálya megépítéséhez az államnak olyan földeket kell birtokolnia, amelyek a nyomvonal területére esnek. Ezeket meg kell vásárolni a tulajdonosoktól, ráadásul sok esetben – éppen a feltárások miatt – már akár egy évvel is az építkezés megkezdése előtt. Nem tisztom ennek a folyamatát bírálni, de annál szívfájdítóbb látványt nehéz elképzelni, mint sírni látni egy idős tanyasi bácsit, aki az autópálya miatt kénytelen odahagyni azt a tanyát, ahol született, és ahol egész életében élt. Egy olyan építmény miatt kell feladnia eddigi életét, és kezdeni egy újat, amelynek sem lényegét, sem értelmét nem látja át. Sajnos ezek az elemek – ahogyan a muzeológia problémái sem – nem, vagy alig jutnak el azokhoz, akik elhatározták, megtervezték, megszervezték az autópálya ügyét.

Említettük, hogy a feltárások előtt elvégzik a nyomvonal löszer- és bombamentesítését is. Azért volt ez különösen fontos, mert éppen a Bács-Kiskun megyei ásatásokon két esetben találtak igen veszélyes löszereket. Igaz ugyan, hogy amióta régészeti tevékenység folyik, soha nem végeztek előzetesen löszmentesítést, noha mindig is megvolt arra az esély, hogy aknába, vagy bombába akadjon a régészek ásója. Ennek ellenére még a ritkán megtalált löszerek nyomán sem merült fel erre az igény. Jelen esetben a Bács-Kiskun megyei példa, illetve az autópályát tervezők nyomására végeztették el ezt a munkát központilag. De természetesen nemcsak a régészek védelme érdekében, hanem azért is, hogy az út építése közben se találjanak bombákat. Sőt né csak ekkor ne találjanak, hanem az út megépítése után se robbanjon fel a gépjárművek rezgéseinek hatására olyan bomba, amely az építkezés által nem érintett részekben fekszik, mint ahogyan arra nemrégiben Németországban volt példa.

Visszatérve még a szerződésünk teljesítésének végső határidejéhez, ez év nyarának végén sikerült ezt módosítanunk, még hozzá 1999. június 30-ra. Ezt lényegében két tényezőnek köszönhetjük: egyrészt az említett kisajátítások elhúzóda miatt csak mintegy két hónapos késéssel kaptuk meg a területek egy részét ásatásra, márpedig a szerződésünk értelmében ez már önmagában is elég a határidő módosításához. Másrészt pedig a nyár folyamán világossá vált a kormányváltásból adódó csúszás, a tervezési munkálatok és a концессиós tárgyalások elhúzóda, továbbá a környezetvédelmi hatástanulmányok elvégzése miatt lényeges csúszásra lehet számítani az autópálya építésének megkezdésében: jelen tudásunk szerint erre leghamarabb 1999 végén kerülhet sor. Ebben az esetben a múzeum és a régészet – természetesen – ellenérdekelt az ütemezést illetően, ugyanis ez a csúszás tette lehetővé számunkra azt, hogy a szakmai igények figyelembevételével végezhessük a feltárásokat.

A harmadik tényező, amely a határidőmódosításban közrejátszott, az, hogy a régészeti lelőhelyek többsége jóval nagyobb területet érint, mint arra előzetesen számítottunk. Ugyanis a fentebb leírt terepbejárásnak is van egy hibaszázaléka, és a mostani feltárások során ezzel kell szembesülnünk, ráadásul többször is egymás után. A hibaszázalék abból adódik, hogy a terepbejárás során csak a szántás által a felszínre hozott régészeti leleteket lehet megtalálni. Mivel azonban minden lelőhelyen előfordulhat, hogy csak egy részét bolygatja meg a szántás, az adott lelőhelyen sokkal kisebb területen lehet leleteket találni, mint amekkora a tényleges lelőhely. A hibaszázalékot megfogalmazhatjuk úgy is, hogy a te-

repbejárás nyomán csak felszínes/felszíni képünk lehet egy adott lelőhely kiterjedéséről, azonban a régész sem láthat a föld alá, s nem tudja meghatározni a lelőhely pontos nagyságát. Konkrét példát említve: Kiskundorozsma Nagyszék nevű határrészében (a zombói úton, mintegy 1,5 km-re a nagybani piactól), az autópálya nyomvonalának 2 km-es szakaszán a terepbejárás során 3, egymástól jól elválasztható lelőhelyet találtunk korábban (300, 90, és 200 méter hosszú lelőhelyek), ezek közül kettőről bebizonyosodott, hogy valójában egy településhez tartoztak, csak a terepbejárás során két nagyobb, egymástól mintegy 300 méterre fekvő folthban találtuk meg nyomaikat. Így a 90 méteres lelőhelyből a feltárás során 400 méter hosszú lett, s ezzel össze is ért a 200 méteres lelőhely területével, egy minimum 600 méter hosszú lelőhelyet alkotva.

Ezért, noha ez év végére a feltárt területeken majdnem megközelítjük a 100 000 m²-t, valójában a 44 lelőhelynek csak a felét tudtuk feltárni. Vagyis a programunk végére közel a dupláját fogjuk feltárni annak a területnek, amire a múzeum a szerződését megkötötte.

Szerencsére a természettudomány segítségével sikerül kiküszöbölni a régészet azon hiányosságát, hogy nem lát a föld mélye alá. A geofizikai kutatásban létezik egy módszer, amelynek archeomágneses mérés a neve. Ezzel a módszerrel a talaj ellenállását mérik, s egy nagyon sűrű pontokkal megmért területről gyakorlatilag röntgenkép-szerű térképet lehet kapni. A térképen pedig kitűnően látszanak azok a korabeli beásások, amelyeket a különböző régészeti korszakokban az elődeink végeztek. Vagyis anélkül, hogy földet mozgatnánk, viszonylag pontos képet kaphatunk nemcsak az egyes lelőhelyek kiterjedéséről, hanem annak jellegéről (település-e vagy temető), és nem utolsósorban pontos szerkezetéről.

Ma Magyarországon ezt a módszert egyedül az ELTE Geofizikai Tanszékén kutató Pusztó Sándor és csapata végzi. Őket kérte fel a közlekedési tárca arra, hogy az általunk felgyűjtött régészeti lelőhelyeket mérjék fel, és kiterjedését állapítsák meg. A módszer természetesen nem ismeretlen a hazai régészet előtt, hiszen évek óta hasznosítjuk az ebből nyerhető információkat. Ugyanis azokon a lelőhelyeken, ahol nem lehet teljes feltárássá törekedni, ezzel a módszerrel jól ki lehet egészíteni az ásatásokkal nyert adatokat, másrészt pedig ennek segítségével mi is pontosabban tudjuk meghatározni, hogy az adott lelőhelyen hol érdemes ásni. Ebből következik, hogy két közös érdek találkozott a felmérések megrendelésekor. Egyrészt a minisztérium is pontosabban kalkulálhat a hátralévő régészeti feltárások nagyságával, másrészt biztos számíthatunk olyan lelőhelyek előkerülésére, amelyről eddig nem volt tudomásunk (Az eddigi gyakorlat szerint ezeket a kivitelezés közben szokták megtalálni az út építói, majd amíg a régészek nem mentik ki e leleteket addig az útépítőknek fel kell függeszteni az építkezést. Nem szükséges hangsúlyozni, melyik éri meg jobban a beruházónak: a műszeres kutatások nyomán biztosítani a leletmentést, vagy pedig kockáztatva az autópálya építésének határidejét, a gépeket és az útépítőket várakozásra kényszerítve megvárni a régészek leletmentését.). Harmadrészt pedig a mi munkánk ütemezése szempontjából is fontos tudni, hogy mely területeken számíthatunk komolyabb, több időt igénylő munkára, és mely területen kevesebbre.

Sajnos ennek egyetlen szépséghibája mégiscsak van: a KHVM csak 8 hónappal az ásatások megkezdése után tudta a felmérés anyagi fedezetét előte-

Légifotó a Kiskundorozsma-Nagyszéken fekvő szarmata település első 200 méterének feltárásáról

remteni, így csak a még fel nem tárt lelőhelyek esetében végezhetjük el a vizsgálatot.

A feltárások előtt néhány lelőhelyen fúrásmintákat veszünk, ugyanis ebből állapítható meg a legegyszerűbben a talaj szerkezete.

Sikerült beszerezniünk az 50-es 60-as években a megyénk területéről készített katonai légifotókat. Ezek elemzése folyamatban van. Szerencsés esetben olyan információkat kaphatunk a lelőhelyek nagyságára és szerkezetére vonatkozóan, amelyek nagyban megkönnyítik a munkánkat.

Az autópálya feltárások egyik kétségtelenül nagy előnye, hogy az autópálya nyomvonal mintegy kutatószelvényt képez a megye teljes hosszában. Egy-egy lelőhely, szerencsés esetben akár több száz méter hosszan is beleeshet a nyomvonalba. Ezáltal olyan megfigyelésekre nyílik lehetőség, amelyre korábban nem volt példa. Mivel a pálya tervezett szélessége átlagosan 70 méter körül van, gyakorlatilag minden ásatás minimum 70 méter széles, és akár több száz méter hosszú is lehet, nagyon jó megfigyeléseket tehetünk a települések szerkezetére vonatkozóan. A Kiskundorozsma határában feltárt szarmata kori (római kori barbár) település feltárása pl. már 400 méter hosszú, vagyis az eddig feltárt terület nagysága kb. 2,5 hektár (25 000 m²). Mivel azonban még korántsem látjuk a lelőhely végét, ez akár meg is duplázódhat. A Dél-Alföldön soha nem volt arra lehetőség, hogy ilyen nagyságú ásatást egyszerre lefolytasunk. Korábban ugyanis még ha több éven keresztül fel is tártak ilyen nagyságú lelőhelyet, azt csak az utólag elkészített összesítőterképen lehetett értelmezni, most viszont a helyszínen sétálva akár 400 méter hosszan élvezhető és tanulmányozható az egykori falu szerkezete, a házak sorával, az utcával, a gazdasági egységekkel, a települést övező nagy árok-

rendszerrel. Ez pedig soha vissza nem térő lehetőség a régészet számára.

Ami pedig a sikereket illeti, magam mindig azt mondom, hogy az ásatás mindig olyan, mint egy kísérlet. 9 ásatáson és kísérletben olyan eredményt kapunk, amely átlagosnak mondható: pontosan azt tárjuk fel és észleljük amire számítottunk, szakmailag fontos és hiteles megfigyelésekkel és nem utolsósorban fontos leletekkel. Igazi meglepetést viszont csak minden 10. kísérlet/ásatás hozhat. Ez pedig az esetek 99%-ában csak a véletlenül múlik, de mindenképpen kijelenthető, hogy minden ásatás magában hordozza a szenzáció lehetőségét is.

Fontos feladat volt, hogy a múzeumot alkalmassá tegyük a program lefolytatására. A rendelkezésünkre álló keretből kellett a tárgyi eszközök beszerzését végrehajtani: ebből vettünk olyan terepjárókat, amelyek elvileg minden pillanatban garانتálják számunkra azt, hogy a legmostohább körülmények között is meg tudunk minden ásatást közelíteni. Talán furcsa, de eddig nem ez volt a gyakorlat, ugyanis nem rendelkeztünk ilyen autókval. Megesett, hogy esős időben akár több kilométert is kellett gyalogolnunk, hátunkon a felszereléssel, azért, hogy megközelítsük az ásatásunkat. Ebből a keretből vásároltunk a feldolgozáshoz elengedhetetlen számítógépeket, de ebből kellett megvenni mindazt az ásatási felszerelést is (a sáttortól a lakókocsin keresztül egészen a legkisebb ecsetig és spárgáig), amely mind nélkülözhetetlen a munkánk végzéséhez. Ezek egy részével eddig is rendelkezünk, de a munka nagyságrendje szükségsszerűvé tette a további beszerzéseket.

✱

Ejtsünk szót most már magáról a feltárásról is. A

múzeum személyi állományát 3 fővel bővítve 5 ásatási kutatócsoportot hoztunk létre, csoportonként 2 régésszel. Mivel a befejezési határidők sürget, minden egyes kollégának egész évben az autópálya feltárásokon kell dolgoznia. A korábbi évek gyakorlatában évente 2, maximum 3 hónap ásatás szerepelt az éves tervekben. Az idén ez most megváltozott. Hiszen az idén még azokat az ásatásokat is le kellett állítani, amelyek több éve vagy évtizede folytak a megyénkben. Emellett fel kellett függeszteni több éves kutatásokat is. Bármilyen furcsa is, a csoportonkénti két régész is nemcsak a munkamegosztás miatt szükséges, hanem azért, hogy pl. betegség vagy egyéb nem várt problémák miatt még véletlenül se álljon le egyetlen ásatás sem.

Minden egyes csoportnál természetesen dolgoznak régésztechnikusok, rajzoló, alkalmanként restaurátorok, és olyan régész kollégák, akik más megyékből jönnek hozzánk dolgozni, segíteni. Rajtuk kívül egyetemisták, elsősorban régészhallgatók, de más szakosok is szívesen jönnek, illetve ásatásonként változó létszámban 10–30 ásatási munkás dolgozik. Összességében elmondható, hogy a múzeum alkalmazottait leszámítva, az öt ásatási csoportnál és a restaurátorműhelyben mintegy 200–250 főt foglalkoztatunk folyamatosan. Kézi munkaerőn túl természetesen minden ásatáson dolgoznak markolók és egyéb földmunkagépek, illetve teherautók.

Ha összeadjuk a fenti létszám napi bérét és járulékos költségeit, továbbá a kölcsönzött gépek bérleti díját, akkor derül csak ki, hogy naponta több száz ezer forintba kerülnek az ásatások, az egyéb kiadásokról (rezszi, üzemanyag, fotóköltség stb.) nem is beszélve.

A feltárás mindig a felső termőföld eltávolításával kezdődik, melyet általában gépekkel végeztetünk. Ezután az altalajban jól kirajzolódnak a régészeti „objektumok”, ami minden, ember által készített jelenség lehet (sír, ház, verem, kemence, árok stb.). Az objektumokat a feltárás után lefotózzuk, majd méretarányos rajz készül milliméterpapírra, illetve a lehető legrészletesebben le is írjuk az általunk megfigyelt jelenségeket. A leletek a restaurátorműhelybe, az egyéb vizsgálati anyagok pedig a természettudományos kutatók laboratóriumaiba kerülnek.

A feltárt régészeti jelenségeket léptékes összesítő térképre rajzoljuk, illetve beszíntézzük azokat. Ezt követően gyakorlatilag befejeződött a lelőhely feltárása, és a munka befejezését jelentjük a megbízónak. Munkánk során természetesen a lehető legteljesebb feltárássra kell törekednünk, ugyanis a meginduló építkezés közben arra a területre már nem térhetünk vissza. Az építkezés megkezdése után már csak ott folytathatunk ásatást, ahol a földmunkák során teljesen új, eddig még nem ismert régészeti lelőhely kerül elő. Ebben az esetben fordul elő az, amit már említettünk, hogy ti. a kivitelezés 30 napos leállítással lehetőségünk nyílik a lelőhely megmentésére. Ez természetesen már egy kimondottan konfliktus helyzet. Itt ugyanis a beruházónak amellett, hogy tőrníe kell az építkezés leállítását, még pénzt is kell áldoznia a feltárásokra, nekünk viszont a 30 nap egyszeri alkalommal áll rendelkezésünkre, és ez idő alatt kell elvégezni a feltárást, úgy, hogy ne csak a leleteket mentjük meg, hanem minél több szakmai információt is gyűjthessünk.

✱

Mi lesz a feltárt leletanyag sorsa? Az autópálya ásatások kapcsán több tonnányi régészeti leletre szá-

míthatunk. Túlzás nélkül állíthatjuk ezt, hiszen most a feltárások felénél eddig közel 3 tonnányi leletanyag került elő. Ez azt jelenti, hogy a most előkerült, vagy előkerülő leletek két-háromszorosát teszik ki annak a mennyiségnek, amelyet az elmúlt száz évben a megye összes múzeumában összegyűjtöttek. Az ilyen mértékű információs robbanás alapvetően változtatja meg a feldolgozás módszereit is. Itt természetesen szükséges meghatározni a szakmai feladatok szintjeit is. A múzeumi gyűjtőmunka alapvető feladata a régészeti leletek megőrzése, azok konzerválása és megfelelő szintű nyilvántartása. E feladatok elvégzése nélkül gyakorlatilag nincs értelme ásatást vezetni. Ha ugyanis csak a leletek kimentéséért dolgozunk, de nem biztosítjuk magunk számára a lehetőséget a belőlük szerezhető szakmai adatok megszerzésére, vagyis restaurálás, konzerválás és leltározás nélkül akár évtizedekre is sötét pincékbe rejtjük el a leleteket, akkor nincs értelme a munkánknak. Alapvető fontosságú volt számunkra, hogy már a tárgyalások alatt elfogadtassuk a beruházókkal ezt a célt és igényt, azért, hogy keretet és fedezetet biztosítsanak a leletek elsődleges feldolgozására. Ennek köszönhetően sikerült Kiskundorozsmán a várostól kapott épület felújításával egy olyan restaurátorműhelyt kialakítanunk, ahol megfelelő körülmények között lehet ezt a munkát végezni. Itt 4 restaurátor állandó felügyelete mellett 10–15 fő tisztítja a leleteket, ír rájuk azonosító számot (mely a restaurálást követően leltári számként is szolgál majd) és restaurálja azokat. A munka folyamatos, így az ásatásokról bekerülő leletek azonnal a megfelelő bánásmódban részesülnek, és az ásatásvezetők már csak a kész anyagot kapják vissza tudományos feldolgozásra. Mivel ebben a műhelyben csak a kerámiák restaurálása folyik, a fémek és más leletek restaurálása a MFM épületében történik két restaurátor közreműködésével.

Szintén az alapfeladatok közé tartozik a különböző vizsgálatok elvégzése. Kevésbé közismert, hogy az ásatásokon nemcsak a szigorúan vett leletek, tárgyak gyűjtendő, hanem számtalan olyan elem is, amely továbbá vizsgálatokat tesz lehetővé. Így például a temetők feltárása során előkerült embercsontokat a JATE Embertani Tanszékén antropológusok vizsgálják és őrzik. Itt az elsődleges meghatározásokon túl (nem- és kormeghatározás) komoly kutatómunka folyik, amely az elhunytak csontjainak szinte minden elemére kiterjed, és amelyből a régi korok embereinek életéről, betegségeiről, életmódjáról, étkezési szokásairól stb. olyan információkat kapunk, amelyek kiválóan kiegészítik az adott korszakról a tárgyak elemzéséből alkotott képet. Hasonlóan fontos adatokat kapunk az archeozoológusoktól, akik a feltárásokon előkerült állatcsontokat vizsgálják meg. Vizsgálatukból egyrészt megtudjuk az elsődleges meghatározások adatait (faj-, kormeghatározás), amelyből világosan látható, hogy az adott korszak embere milyen állatokat tartott, fogyasztott, milyen volt a háziállított és a vadállatok aránya. Nem is beszélve a további fontosabb kutatási szempontokról, melyek az egyes egyedek betegségeit, méreteit vizsgálják, egészen odáig, hogy a nagyszámú csontanyag alapján pontos képet kaphatunk a különböző korszakok házi- és vadállatainak számáról, testméretük alakulásáról is. Ha az embertan említésénél kiemeljük a társtudományok fontosságát, itt is szükséges megemlítenünk milyen fontos adatokat kaphatunk az archeozoológiától.

Az ember- és állatcsontok vizsgálata mellett szintén rendkívül fontos a növényzetre vonatkozó ter-

mészettudományos kutatás. A feltárt lelőhelyekről vett földmintákból igen sok esetben lehet arra vonatkozóan adatot nyerni, hogy az adott korszak embere milyen növényeket termesztett, milyeneket fogyasztott.

A sort még hosszan folytathatnánk, de most csak említés szintjén a további vizsgálatokat soroljuk fel: köeszközök vizsgálata, a kövek származási helyének meghatározása, kagyló, csiga, magvak, a különböző fémek szerkezetének vizsgálata, a faleletek időrendjének meghatározása a dendrokronológia (a fák évgyűrűinek segítségével dolgozó tudomány) révén, a különböző fa típusmeghatározások, a Föld változó mágneses terét felhasználó archeomágneses kor meghatározás, ételmaradványok vizsgálata, vagy a feltárt leletek pontos korának meghatározása a C14 molekula segítségével atomfizikai kutatóintézetben. A felsorolásból jól látszik, hogy számos tudományág dolgozik a feltárt leletek segítségével. Korábban – és még néha mostanában is, – a rendszerszemléletű történeiszek gyakran hangoztatták, hogy a régészet a történettudomány segédtudománya. Mára azonban ennél sokkal többet tud a régészet. Számos olyan adatot tud szolgáltatni a történettudomány és saját maga számára is, amelynek segítségével a korabeli emberek életének olyan elemeit ismerhetjük meg, amelyekre előtte nem volt lehetőségünk. Mindehhez nagyban hozzájárul az elmúlt évtizedekben tapasztalt nagyarányú fejlődés a természettudományok területén, és nem utolsó sorban az az „egymásratalálás”, amely lehetővé tette a régészet számára addig érdektelen leletek további vizsgálatát.

Ami pedig az elsődleges feldolgozáson túl a régészeti leletek tudományos feldolgozását illeti, itt is olyan nagyméretű információs robbanással van dolgunk, amelynek megfelelő kezelésére alaposan fel kellett készülnünk. Eddig pl. az összes ásatási csoport mintegy 400 tekercsnyi filmet fényképezett el. Ez több mint 14 000 felvételt jelent. Ennek a mennyiségnek a nyilvántartása és nem utolsó sorban a felhasználása már nemigen lehetséges a korábbi hagyományos módszereinkkel. Nem is beszélve az archiválás és a minőség megtartásának nehézségeiről. Ezért folyamatban van egy számítógépes labor kiépítése, amelyben a fotóanyagot számítógépen rögzítjük, digitalizáljuk, majd CD-ken tároljuk, ezzel biztosítva a kép minőségének megtartását, és gyors kezelhetőséget. Terveink szerint az autópálya feltárásokat követően a múzeum több százezres fotóanyagának archiválása is lehetséges lesz ennek segítségével.

Szintén itt tervezzük az ásatáson készült rajzok digitalizálását is, amely nagyban megkönnyíti azok tárolását, feldolgozását és sokszorosítását is. A rajzok digitalizálása már kapcsolatban van egy egyszerűsített térinformatikai rendszer kialakításával, melynek az a lényege, hogy a számítógép segítségével az autópálya bármely szakaszáról (maga az autópálya természetesen beépült az országos térinformatikai rendszerbe, így értelemszerűen az állítás az egész országra érvényes) lehívhatók a feltárt leletekről készült rajzok. Ehhez pedig hozzárendelhetők egy adatbázis kezelő rendszerbe bevitt szöveges adatok, amelyek végül is arra szolgálnak, hogy minden ásatási megfigyelést számítógépen rögzítsünk, ehhez csatoljuk a megfelelő képi és rajzos adatokat, ezáltal nagyban megkönnyítve a feldolgozás munkáit.

Annai mindenesetre bizonyos, hogy olyan mennyiségű adatot szerzünk a programunk során, amely akár több évtizedre és akár több generáció számára is elegendő kutatómunkát ad.

Végso soron várható, hogy a lelőhelyek tudományos feldolgozása és publikációja elkészül, és vagy önálló kötetben, vagy pedig szakfolyóiratokban nyomtatva is megjelenik. Ezen túlmenően tervezzük, hogy a feltárt leletekből reprezentatív kiállítást rendezünk, megismertetve a nagyközönséggel is a feltárások eredményeit. Az előkerült leletanyag és az ásatási megfigyelések feldolgozása és értékelése minden bizonnyal hozzá fog járulni a Duna-Tisza közí, különböző korú települések történetének árnyaltabb megismeréséhez.

Milyen feladatok várnak még a múzeumra? A munkálatok felénél tartva természetesen egyértelmű a válasz: fel kell tárunk a még hátralévő régészeti lelőhelyeket. Ezek befejeztével biztosan számíthatunk az építkezés során előkerülő új leletek felbukkanásával, ezek megmentését biztosítanunk kell. További – talán még a nyomvonal leletmentésénél is jelentősebb – feladat az építkezéshez megnyitandó homokbányák régészeti leletmentése. Ugyanis a bányatelkek természetéből adódik, hogy az esetek nagy többségében régészeti lelőhelyet érintenek, mivel ezek általában olyan magasabb fekvésű részek, ahol biztosan számíthatunk emberi megtelepedés nyomaira. Jelen ismereteink szerint az építkezéshez mintegy 100 hektárnyi bányát kívánnak megművelni, ha csak a bányák felében találunk leleteket, akkor is lényegesen nagyobb területeket kell leletmentésitenünk, mint az a nyomvonal esetében volt. Ennek a költségeit azonban még nem tudjuk, ki fogja finanszírozni. Annai mindenesetre bizonyos, hogy az összes érintett félnek (múzeum, közlekedési tárca, kulturális tárca, bányavállalkozó, bányakapitányság, az autópálya beruházója és kivitelezője) arra kell törekednie, hogy úgy lehessen a bányák leletmentését elvégezni, hogy azzal ne akadályozzuk az autópálya építését, és a leletek is megfelelő szakmai védelemben részesüljenek.

További fontos feladat a múzeum vezetése és a fenntartó Megyei Közgyűlés számára, hogy a rendkívüli mennyiségű leletanyag miatt előálló tárolási gondjainkat enyhítsék, ugyanis gyakorlatilag a múzeum tárolási kapacitása kimerült.

✱

Összességében elmondható, hogy a Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága számára nem mindennapi szakmai lehetőségeket és kihívást jelent a feladat teljes végrehajtása. Mivel a feltételek adottak a munka végzéséhez, és reméljük a jövőben is adottak lesznek, továbbá a múzeumban megvan a hajlam harmonikus együttműködésre a beruházókkal és a kivitelezőkkel, reméljük, hogy hasonló hozzáállást fogunk tapasztalni a másik fél részéről is, mint eddig. Ha minden feltétel rendelkezésünkre áll, akkor már csak jó időt, rengeteg energiát és kitartást kívánhatunk a siker érdekében. Ebben az esetben sikerülhet egy olyan programot végrehajtanunk, amely a száz éves megyei múzeumi szervezetnek nemcsak a legnagyobb beruházása lesz, de egyúttal a legszebb és legsikeresebb teljesítményei közé fog tartozni.

Szalontai Csaba

A gépi munka és a kézi nyesés nyomán szarmata kori karámok feltjai bukkannak elő a földből

Szarmaták, avarok, magyarok

*Beszámoló az M5 autópálya balástyai
és szatymazi nyomvonalán végzett
előzetes régészeti leletmentésekről*

Az előkészítés és a munka megszervezése

Balástya és Szatymaz településeknek a készülő autópálya által ketté szelt határában a legjellemzőbb földrajzi alakulat a futóhomokkal borított felszín. A Duna felől érkezett az az irdatlan mennyiségű homok, amelynek ma is látható sajátos elrendezésében a szél és a víz játszott a döntő szerepet. Nedvesebb időszakokban az ÉNY-DK-i irányú futóhomokgerinc-sorok között az élethez elengedhetetlen ivóvizet biztosító sekély vízmélységű tavak, olykor semlyékek alakultak ki.

Ezek alján az építkezéseken jól felhasználható mészszipap képződött. Dús fűvű legelők, homoki tölgyesek, nyáras borókások váltogatták itt egymást, a megtelepedő emberek által megművelt földekkel. Az írott forrásokból úgy tűnik, hogy a térségben az erdőtakaró és a vadvilág nagyarányú pusztulásához, a sivatagi jellegű táj kialakulásához a klimatikus változásokon túl a 16-17. század háborúi vezettek.

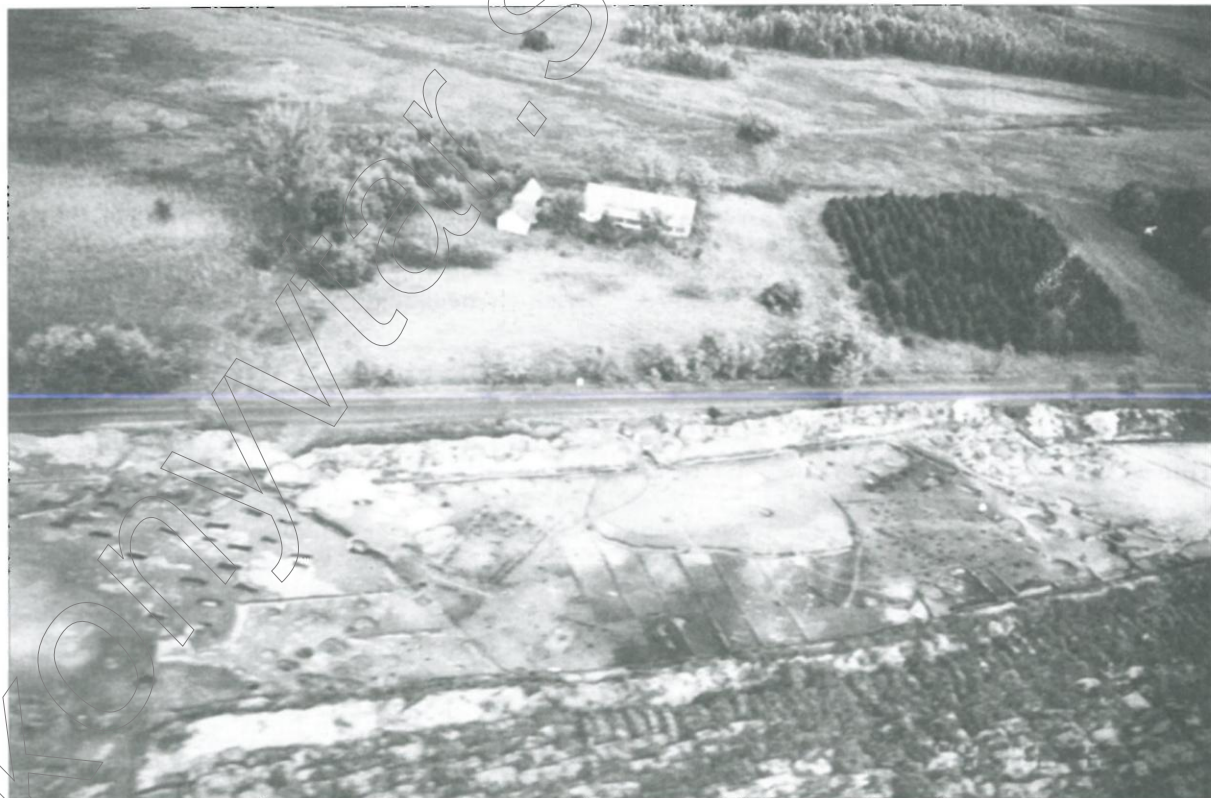
A homoktáj kutatása a régész számára különö-

sen nehéz, olykor embert próbáló feladat. A föld, amely a valaha ott élők hagyatékát rejt, ma is állandó mozgásban van. A szél befújja, eltünteti a felszíni leleteket, cseréptöredékeket, így az archeológia egyik hagyományos módszere, a terepbejárás nem nyújt biztos alapot az elpusztult települések helyének és számának megállapítására. Lelőhelyeket ígérő dombok alig néhány évtizedek, s ma mély fekvésű, tavasszal-ősszel vizes területek régmúlt idők emberének lakóhelyei. Az ásási felületeken a silány növénytakaró eltávolításával megindul a homok vándorlása, s egyetlen szeles nap elegendő ahhoz, hogy a több ezer négyzetméteren napvilágra hozott településnyomok nyomtalanul eltűnjenek, miközben a munkát végzők már-már az elviselhetetlenségig szenvednek a szemüket, testüket belepő, sértő kvarcsezemcséktől. Máshol egy kiadós zápor következtében hetekre víz alá kerülnek, és tagolatlan iszapfelületté oldódva semmisülnek meg a kibontott maradványok. Ilyen körülmények között a régészet segítségül hívja azokat a természettudományos módszereket, melyek alkalmazása bizonyíthatóan eredményesebbé tette a feltárásokat. A vastag futóhomokon azonban a lelőhelyek kiterjedésének megállapításához mind a légifotózás, mind az archeomágneses felmérés csak megfelelő kiegészítő vizsgálatokkal, pl. talajfúrásokkal hoznak kétségszűbevonhatatlan eredményeket.

A kutatási feltételek nehézségei magyarázzák, hogy a Móra Ferenc Múzeum a megye Duna-Tisza közti futóhomokos térségében egymáshoz kap-

csolódó tervszerű régészeti feltárásokat egyetlen történelmi kor vonatkozásában sem végzett. Eddig csupán a véletlenszerűen napvilágra került település- és temetőrészeket mentette, vagy a felszínen látható templomromokat és környezetüket szondázta. Átfogó adatgyűjtésként a készülő Csongrád megye régészeti topográfiája kötet előmunkálatai során a JATE Régészeti Tanszékének hallgatói csaknem teljesen bejárták a területet, mégsem mondhatjuk, hogy az egykori településsálmányról megbízható ismereteink vannak. Így múzeumunk számára szakmai szempontból óriási jelentősége van a készülő autópálya nyomvonalán a lelőhelyek feltárásának. Korábban elképzelhetetlen és elérhetetlen méretekben pillanthatunk be egy alig kutatott, s nehezen vizsgálható térség egykori települési viszonyaiba.

A feladathoz mértén szerveztük meg Farkas Csilla kolléganőmmel a munkacsoportot, amely – értelemszerűen – két régészből, egy ásási technikusból, egy geodétából, egy grafikusból, és egy dokumentátorból áll. Meghatároztuk a célt, a szemlélyre lebontott feladatokat, s az egységes feltárási és dokumentálási módszereket: az objektum-, a szelvény- és a leletnyilvántartó adatlapok használatát, a régészeti objektumok adatainak azonos szempontú összegzését, a feltárt jelenségekről $M=1:1$, $1:2$, $1:10$, $1:20$ -as léptékű felt., metszet és részletrajzok készítését, $M=1:100$ -as és 500 -as léptékű összesítő térképek rajzolását, az általajok és az objektumok összefüggésének ábrázolását, a dokumentálást fotó és videó segítségével, végeze-

Részlet az M5 51/7 lelőhelyen feltárt szarmata kori településről és avar temetőről (légifotó: Farkas Csilla ásátásvezető, számítógépes feldolgozás: Braun Sándor geodéta)

A törökkori „telek”, „major” részlete

tül az összefüggések ásatási naplóba való feljegyzését.

A terület iszapolókanalas gépi humuszosítása szigorú régészeti felügyelet mellett folyt. A vékonyan szedett és kézzel folyamatosan nyesett talajrétegek eltávolítása során fontos, csak a humuszban megfigyelhető jelenségeket rögzítettünk. Területeinken szükség szerint egyetlen, vagy több, az egész lelőhely hosszára kiterjedő talajkutató szelvényt húztunk, megállapítva az altalaj sűrű változásait, ezeknek a megtelepedésre gyakorolt

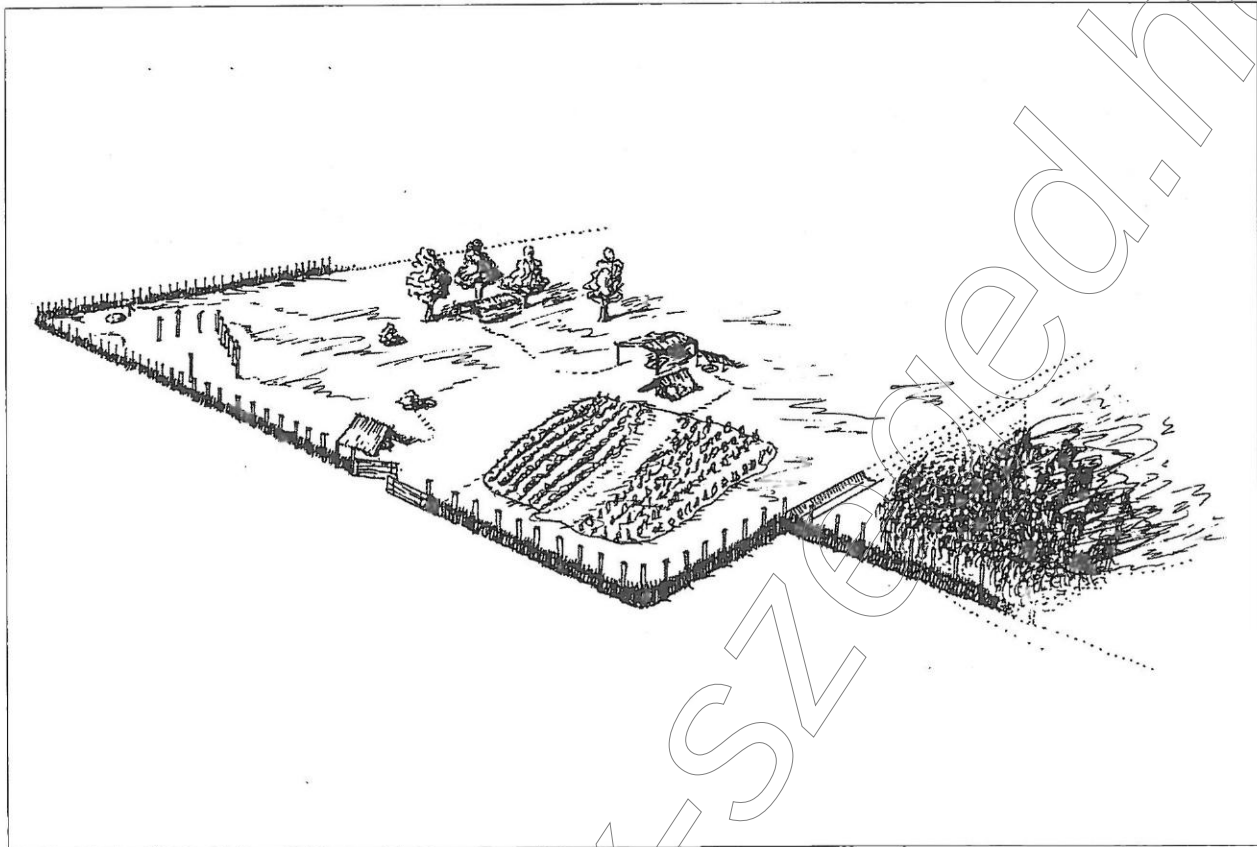
hatását, valamint a futóhomokrétegekkel fedett egykori települési szinteket. Metszetsfalainkat pontosan rögzítettük, ezek mára csaknem fél km-nyi hosszú M=1:20 léptékű, nagy információs értékű dokumentumok. Tanulságaikat a települések objektumainak értelmezésében azonnal hasznosítottuk.

Munkánkat napi 10-12 órában végezzük, s mára megközelítettük a végeredményt: a 25.000 feltárt m²-t, a 2000 kibontott, dokumentált objektumot, és a 9 db megkutatott lelőhelyet.

A leletmentések eredményei

Sajátos módon mind Balástya, mind Szatymaz határában az eddig feltárt településrészeket három korszakba sorolhatjuk. Igazolást nyert, hogy a térséget az iráni eredetű szarmata népesség már a Krisztus születése utáni második században sűrűn benépesítette. Telepeik megtalálhatók kisebb erek magas partjain: Balástya-Erdőközben, vízjárta laposok peremterületein: Balástya-Kelencésen vagy Szatymazon a Makraszéki Iskolától északra eső földeken, valamint szigetszerű kiemelkedéseken: Balástya Fodor-föld, Szatymaz Makraszéki Iskola. Megtelepedéseik többnyire tanyaszerű lakó- és gazdasági egységek rendezett csoportjaiból állnak. Az egyes települések eltérő méretűek és szerkezetűek voltak, noha épülettípusaik meglehe-

tősen hasonlítanak egymásra. Az antik szerzők a Duna-Tisza közén élő szarmatákról tudósítva megemlítik, hogy azok „erős, deszkából épített házakban” élnek. E lakóhelyek maradványait azonban ezideig nem sikerült feltárni. Szatymaz határában, a Makraszéki Iskola táján sávalapozású, oszlopszerkezetes, felszíni, egy- és kétosztatú ház nyomára bukkantunk. A szigetszerű kiemelkedés kisebb halásztelepén álló épület közelében néhány, a gabonát a vetésig raktározó, tapasztott, zömében méhkas alakú vermet, máshol állatok megőrzését biztosító árkokkal és oszlopokkal határolt karámot, valamint több, félig földbe mélyített épületet találtunk. Általában a települést, a településrészeket, valamint a mocsarat vízelvezető árkok kerí-

A törökkori „major” D-i vége (rekonstrukció: Béres Mária, grafikus: Semperger Zoltán)

tették. Számos jel mutat a kisebb erek mentén a rekesztéses halászási módra, a földbe mélyített halfüstölő, aszalók alkalmazására, valamint arra, hogy a semlyékek tocsogós szélébe ásták a rövid életű kopolyakútjaikat, amelyek a település lakói és állatai számára a nyári időszakban is egészséges ivóvíz-forrást jelentettek. A számba vett építmények feltárt maradványai jól láthatóak az 51/7 A lelőhelyünket bemutató légifelvételen is.

Antik forrásokból tudjuk, hogy a szarmaták nagy állatok tartásával foglalkoztak és kitűnő katonák voltak. Az általunk feltárt településrészek azonban azt erősítik, hogy jelentős volt gazdálkodásukban a halászat, a kisebb háziállatok (disznó, szárnyas, birka) tartása, a földművelés (gabonatarló vermék, hombáredények, őrlőkövek) és a háziipar is. Az orsógombok a szövés-fonás hétköznapi gyakorlatáról, a vassalakok a gyepvasérc megmunkálására alapozott kovácmesterség fejlettségéről, szép edényeik pedig fazekasaik ügyességéről tanúskodnak.

A telepek olykor gazdagabb, olykor szegényebb kerámiaanyagának zömét jellegzetes szürke, jól korongozott, gondosan kiégetett csengő hangú asztali és tároló edények: tálak, korsók, fazekak, poharak és hombárok töredékei alkotják. Gyakoriak a kézzel formált, rosszul kiégetett, házilag készített, a kemencében való főzésre szolgáló fazekak és fedők darabjai is. A rómaiakkal való kereskedelmet igazolják a spe-

ciális agyagból készült, domborművekkel díszített, általában fényes vörös színű ún. „terra sigillata”, üveg- és mázas edények maradványai, valamint a ruhák zárását biztosító bronz és ezüst fibulák töredékei. Ez utóbbi tárgyak azonban becses segítséget nyújtanak a régész számára a települések korhatározásában is.

Balástya határában, a Fodor-földön végzett ásatásaink is bizonyítják, hogy a szarmaták a hun hódítás idején továbbra is szállásterületükön maradtak. Más forrásokból tudjuk, hogy 454-ben tagjai lettek a hun uralmat lerázó gepida ligának. Utódaik egy része 568 húsvétján a langobárdokkal Itáliába vonult, maradványaik pedig minden bizonnyal az avarokba olvadtak be.

Kik is voltak az 567-568 során a Kárpát-medencébe beköltöző, kb. 20 000 lelket számláló, ám a kapcsolt népekkel mintegy 300 000 főt kitevő avarok? Az türkök „uarhoniták”-nak mondják őket, ám a bizánci követek e név alatt kétségtelenül az európai avarokat értették. Valószínűleg a Belső-ázsiai zsu-an-zsuanok, s döntően a közép-ázsiai heftalita hunok utódai, akiket a türkök üldöztek el Ázsiából. Az üldözöttek az utat a Kárpát-medencéig öregekkel, asszonyokkal, gyerekekkel, hatalmas állatállományukkal, minden vagyonukkal alig több mint egy évtized alatt tették meg. A Kárpát-medence egésze az avarok beköltözésével – addigi történetében először – egyetlen nép, s legfőbb vezetőjük, a kagán politikai uralma alatt egyesült.

Szatymaz térségét a 8. században biztosan megszállták az avarok. Településüket sajnos nem, csak temetőjüket ismerjük a Makraszéki Iskolától É-ra eső lelőhelyről. Összesen 40 sírt tártunk fel, amelyből képet formálhatunk a 8. században itt élő avar közösség temetkezési szokásairól, kultúrájáról és gazdagságáról.

Szeged város régimúltja iránt érdeklődő polgárok a késő középkorra vonatkozó eredményeinket kísérhetik nagyobb figyelemmel. E korszak lelőhelyeinek feltárása, értelmezése jelentette számunkra a legnehezebb szakmai feladatot. Az objektumok mai felszínhez való közelsége, a jelenségek újkori szántásoktól való bolygatottsága, gyakorta világosbarna, sárga futóhomokba ágyazottsága, mind – mind nehezítette a kutatást. Ennek ellenére Balástya-Kelencs földön és Szatymazon is került elő egy 16-17. századi telek. Értelmezését azonban csak a két részlet együttese teszi lehetővé, mivel Balástyán a szilárd lakóház, s a környezetében álló néhány gazdasági épület, míg Szatymazon a telek megerősített kerítése és hátsó része bontakozott ki.

Szatymazon megfigyeltünk egy 45 m széles, téglány formájú területet, amelyet egymástól alig 60-90 cm-re elhelyezett, tehát sűrűn álló, 30-50 cm átmérőjű, erős oszlopokból készült kerítés övezett. A térséget több mint 30 méter hosszan követhettük nyomon. Mivel a zárt egységhez ÉK-felől kerített mocsaras rész kapcsolódott, s itt az oszlopos kerítés kívül maradt, a korábbi szakaszt pedig egyszerű árok és földhányás folytatta, a belső osztásáról is képet kaphattunk.

A mocsárszéli nedves agyag megőrizte számunkra a kerítés szerkezetét. Előbb 70-100 cm széles és ugyanilyen mély árkot ástak, ebbe beállították a természetes oszlopokat, majd a feléig visszadöngölték a földet. Ezután sűrűn egymás mellé karókat vertek le két sorba úgy, hogy a külső sor felső része és a belső sor összeért. Az oszlopokra támaszkodó két karó sor talpát és tetejét hajlékony szőlőággal fonták egybe. A szerkezet nemcsak a betolakodók és az állatok elbitangolása ellen nyújtott védelmet, hanem megakasztotta a futóhomokot, s ezáltal ma is érzékelhető komoly halom keletkezett előtte.

A kerített mocsaras rész funkcióját egyenlőre megállapítani nem tudtuk. Éppen úgy szolgálhatta a védett ivóvízellátást, mint a dagonyázást kedvelő állatok elkülönített helyét.

Több szerencsénk volt a belső osztás révén szabályossá vált területtel. A kerítés D-i végének belső oldalán, a D-i sarokban egy keresztletlenül elhalt csecsemő sírjára bukkantunk, akit egyszerű fa ládikában temettek el. Innen nem messze oszlopokkal leválasztott hely következett, majd egy nagyobb méretű téglány, fedett, tároló/raktározó verem. A kerített hely alsó kapujának helyét ott sejtjük, ahol néhány méter hosszan megszűnt a faoszlopok sora. A

terület K-i sarkában szántással megművelt konyhakerttel számolhatunk, melynek közelében tapasztott falú, méhkas alakú fedett gabonás verem, szögletes, meneteles lejárattal, szintén fedett tároló verem, szív alakú meneteles, hevenyészetten fedett főző, ill. feldolgozó hely, valamint – a hamu és faszén-maradványokból ítélve – tüzelőhely volt. Tőlük távolabb, a kerítés NY-i szélén oszlopszerkezetes, valószínűleg sövényfalú ól, vagy szín állt. Sajnos Szatymazon nem találtuk meg a kerített területen belül az állandó lakóhelyet jelentő szilárd épületet, mert az ásatásunktól jóval messzebb, a nyomvonalon kívül fekszik.

Balástya Kelencs-földön azonban egy zárt teleknek éppen ezen részből sikerült feltárni valamivel több mint 70 m hosszú részletet. A kutatási területünkre eső, erősen szétdúlt épületmaradványokból a helyiségek számát és osztását megállapítani nem lehetett. Szerettük volna a ház környezetét kibontanini, de az autópálya-igazgatóság nem járult hozzá a nyomvonalon kívüli munkához. Így az épületről, mely 3x4 m-nél nagyobb lehetett, csak azt tudjuk, hogy megközelítően 20 cm vastag, döngölt, mészszipos agyagpadlója volt. Környezetében sok hamu, faszén, valamint szobák fűtésére használt kályhaszem-, kályhacsempe-töredék hevert. Ezek a leletek a füstmentesen fűtött lakószoba meglétére utalnak. Közeliében több fedett, szögletes és kerek nagy méretű, tapasztott gabonás és élelemtároló verem volt. Ezekben valószínűleg ládákat, hombárokat, és kosarakat helyezhettek el. Rendeltetésszerű használatuk megszűnte után betöltésükbe gyakran lókoponya is került. A lakóépületről DNy-ra szántócska volt. Ennek hossza meghaladta az 50 m-t, szélességét azonban sem feltárással, sem légifotózással nem tudtuk megállapítani. Annyi azonban világossá vált, hogy az egyik szántást követően egy homokvihar 60-70 cm vastagságban eltemette a művelt területet, s vele együtt elpusztíthatta a többi épületet, az egész telket is. A lakóépületről D-re a „kutyatemetkezés” mellett egy félkör alakú árok karámként sertések tartására szolgált. Disznóölés után sok szemetet (lábak, körmök) hagytak a környéken eldobálva.

Az előkerült leletek alapján mind a balástyai mind a szatymazi „telket” a török korra keltezhetjük. A feltárás és a terepbejárás eredményéből jól látszik, hogy mindkét helyen szilárd lakóhely, szántó és állatok tartására szolgáló karámkok, ólak tartoztak össze, alkottak egyetlen gazdasági egységet, rendezett, kerített „telket”, azaz magányos települést.

E településfajta törökkori fennállására a szegedi szandzsák 1570-es törvénykönyvében is találunk jó adatot: „Mivel némely ...pusztákról, melyeken a régi idő óta szállásnak nevezett majorságot létesítettek, ott szántanak-vetnek, rétet kaszálnak, és állataikat télen nyáron legeltetik,

Egy földbe mélyített szarmata ház környezetének tisztítása és dokumentálása. Munkában: Bujdosó Anikó, Korom Anita, Pap Ildikó JATE, dr. Béres Mária ásatásvezető és Takács Gabriella dokumentátor

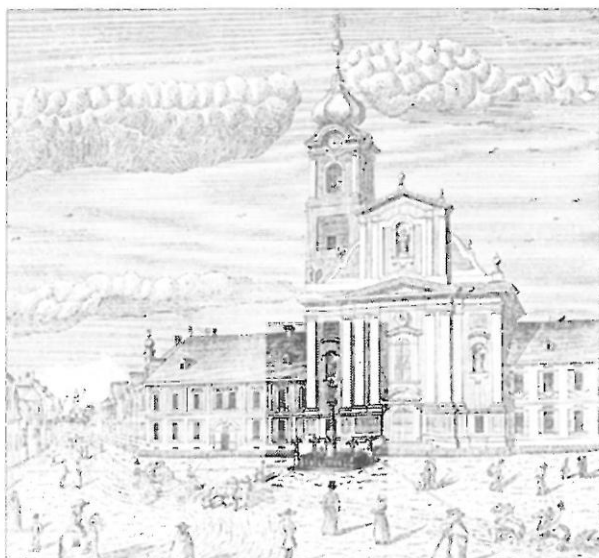
a földesúrnak állatonként egy-egy akcse legelő-adót szoktak fizetni...". Az általunk vizsgált majorságok lakói a szegediekhez hasonló módon rótták le a töröknek a tartozásukat. Míg ebben az időben a pusztában legeltetett, szegedi tulajdonú csordák tartásához csak ideiglenes szállások, karámok és szárnyékok kapcsolhatók, addig az általunk feltárt „telkek”, „majorságok”, állandó helyen, szilárd, több lábon álló gazdaságot jelentettek, s mint ilyenek, a gazdálkodás rendjét tekintve, a mai tanyáknak előfutárai.

Kezdetben „team”-ünk olyan emberekből állt, akik soha együtt nem dolgoztak, többségük még ásatási tapasztalatokkal sem rendelkezett. Mára lendületesen munkálkodó, összecsiszolódtott csapatná váltunk, s az egyes részterületeken a csapat tagjai teljes felelősséggel, önállóan dolgoznak.

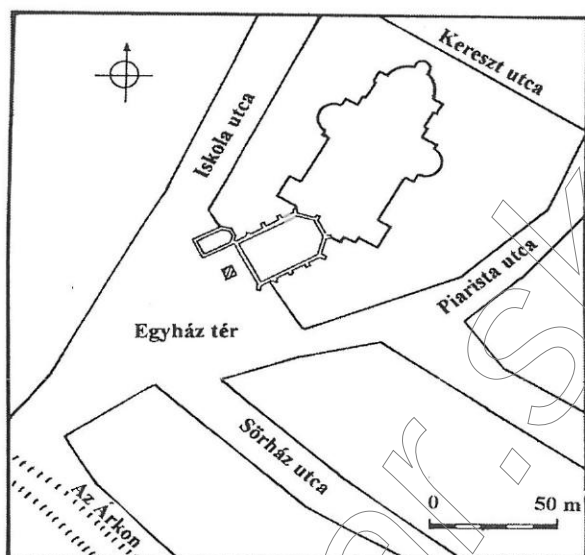
Kutatásunk nagy mértékben függ a gépi munka minőségétől, „finomságától” – amennyiben a spakni és az ecset, valamint a markolókanál viszonylatában erről beszélni szabad. Gépkezelőnk türelmesen alkalmazkodott a régészet igényeihez, s így módon jelentősen elősegítette eredményességünket. Stábunk ásatási munkások egészítik ki, akik a kezdeti fluktuáció után megállapodtak, mára a technológiai fegyelmet betartva, kitartóan és jól

végzik munkájukat. Előnyt jelentett számunkra mindenek előtt a JATE, ezen kívül a KLTE és az ELTE, a kolozsvári és a marosvásárhelyi egyetem hallgatóinak hetekig tartó igényes tevékenysége. Mellettük több fiatal mérnök- és tanár, valamint budapesti régész kollégánk nyújtott hosszabb - rövidebb ideig támogatást. Kutatásainkat megértéssel fogadták a földtulajdosok, s ez a magatartás különösen értékes azok részéről, akiket mind a mai napig nemkár-talanítottak. A mostoha infrastrukturális háttérünkben adódó nehézségekben – ásatásaink közelben ugyanis soha nem volt ivóvíz és „vilány”, ezért lehetetlen volt nagyobb tömegeket befogadó bázis felállítása –, támogatott bennünket a szatymazi önkormányzat és az általános iskola. Könnyítettek a felelős régészekre háruló terheken (az ásatás szakmai irányítása, a kiegészítő munkálatok folyamatos megszervezése, napi munkaszervezés, munka- és munkaóra nyilvántartás, szerződések, személyszállítás, bázis működtetés, stb.) a múzeum állandó munkatársai és szerződött partnerei is. Fogadják valamennyien köszönetünket, különösképpen pedig azok, akik a munkában végig kitartottak velünk.

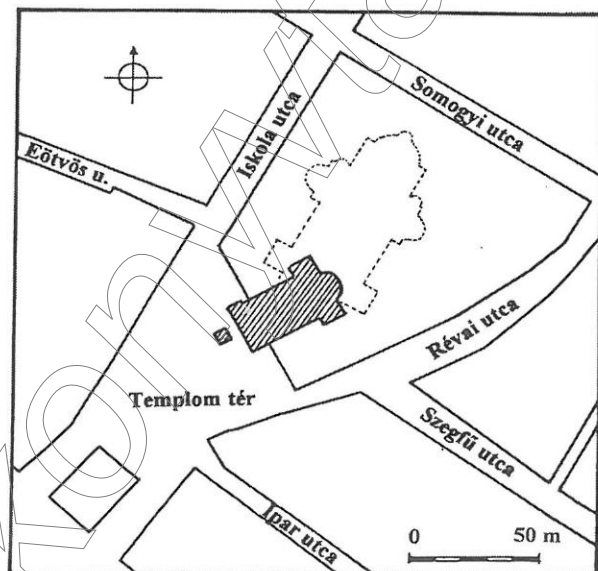
Béres Mária

Rajz az 1820-as évekből

A szobor helye a 18. század második felében

A szobor helye a 19. században (1896-ig)

Egy Mária szobor „vándorlásai”

Adalékok Szeged XVIII. századi szobraihoz

Egy adott település és kiváltképpen az ország meghatározó városát jelentő Szeged esetében a városiasodás fejlettségét jelzi az elmúlt időszak történései során a településen föllállított köztéri szobrok száma és minősége. Sajnálatos dolog, hogy Szeged virágzó, középkori múltjából részben a török hódoltság, részben az ezt követő természeti csapások (kiváltképpen a nagy árvíz, 1879) miatt egy-két jelentősebb épületet, templomot leszámítva nem maradt semmi. Az 1543-tól 1686-ig tartó török korszakban a kétségtelenül meglévő és nyilvánvalóan egyházi rendeltetésű köztéri alkotások mindegyike elpusztult, illetve legalább ekkora kárt jelentett, hogy a mohamedán hit emberi ábrázolást tiltó szabálya miatt ezen időszakban újabb szobor nem készülhetett.

A török kiűzése után a béke első időszakát élő és lassan fejlődésnek induló Szeged városa első köztéri alkotásai természetesen szintén egyházi jellegűek voltak. Ezekről néhány megmaradt szobor segítségével, illetve a korabeli leírások és a mégoly hiányos ábrázolások segítségével alkothatunk képet. Sajnos, ezek alkotói, pontos keletkezési idejét nagyon sokszor nem tudjuk, mert levéltári adatok nem támasztják alá. Kétségtelen azonban, hogy alapvetően a korra jellemző barokk alkotásokról van szó. Ilyen első alkotások közé tartozik a XVIII. század elején, egyes adatok szerint 1708 körül keletkezett „Szeplőtelen fogantatás” szoborcsoport, amely a Szeged-alsóvárosi templom előtti téren állt és 1947-ben bontották el, majd az 1990-es évek elején került elő az ásatások során. (Restaurálása és helyreállítása remélhetőleg hamarosan megtörténik.) Bálint Sándor szerint 1752-ben készült.

A szegedi múzeumban őrzik a XVIII. század közepén készült *Szent Flórián szobrot*, amely a Palánkban egy sörfőzde homlokzatát díszítette, majd az 1797-ben épült Sulkovszky ház homlokzatára helyezték át (Árpád tér 4-5.), onnan került a múzeumba.

A XVIII. század közepére tehető a *Vasas Szent Péter alakját* ábrázoló, nagyméretű szobor, amely állítólag a róla elnevezett utcában, vagy a Mars téren állt, a mai Rókuson. A XX. század folyamán eltávolították, jelenleg egy rőszkei tanya udvarában áll. (Jó lenne ezt is megfelelő helyen biztonságba helyezni.) A XVIII. század második felében – talán a század vége felé – készült a *Vadkert téren található kereszt*, a hozzátartozó szobrokkal, amelyet 1817-ben újítottak fel. Hasonlóképpen 1791-92. körül készülhetett a Felsővárosi templomkolostor utcai kerítésénél található *Kálvária szoborcsoport*, amelynek felállítását a kórházalapításról ismert Pozsonyi Ignác névéhez fűződik. Egyes adatok szerint eredetileg a templom belsejében volt elhelyezve és csak későbbi átrendezés során helyezték el az utcára, ahol jelenleg is látható.

✱

Úgy gondoljuk, a XVIII. századi barokk alkotások egyik legszebb, legkiemelkedőbb, napjainkig megmaradt darabja a sokak által csak *Oszlopos Mária szobornak* nevezett alkotás, amelynek keletkezése pontosan szintén nem datálható. Jelen írásomban ennek a szobornak a történetével és „vándorlásaival” kívánok foglalkozni. A témát érintő szerzők munkáikban a XVIII. század közepétől a XIX. század elejéig többféle változa-

tot is előadnak felállításának időpontjára vonatkozóan. Véleményem szerint a szobor a XVIII. század közepe táján keletkezhetett. A szobor felállításának első és eredeti helye a hajdani Egyház (Templom) téren volt, a Szent Dömötör templom főkapuja előtt, a templom hosszanti tengelyének meghosszabbított vonalában elhelyezve, négyszögalakú kőkerítéssel körbekerítve. Felállítása szorosan összekapcsolódik a Bálint Sándor és más szerzők által leírt térrendezéssel. A török kiűzése után virágzásnak induló Szeged polgári központja, a Palánk egyik legkiemelkedőbb részének, az Egyház térnek a rendezése 1728-ban kezdődött meg. Mindezek a munkálatok (amely 1750 körül fejeződött be) nemcsak a tér rendbetételét, hanem ezzel együtt a Dömötör templom teljes felújítását is jelentették, amelyek a lebontásig megfigyelhető barokk forma kialakítását eredményezték. Ezzel egyidőben sor került az 1720-21-ben Szegedre települő, iskolákat megnyitó piaristák itteni berendezkedésére is, akik azután a templomhoz kapcsolva hozzák létre a templom működtetését biztosító plébánia épületet, illetve az egyre bővülő iskolájukat.

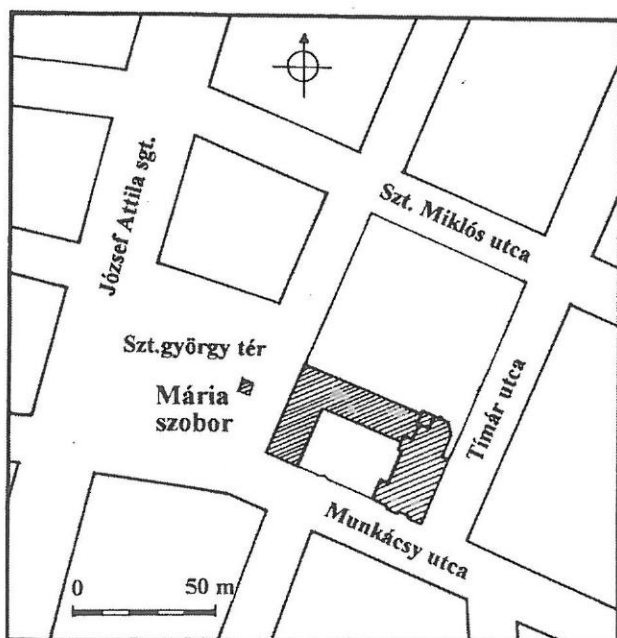
A szoborról és annak elhelyezkedéséről a téren, a mellékelt térképvázlaton kívül a Vedres István által 1820-ban megjelentetett, „A szegedi múzsák százados ünnepe” című könyvében közölt rajzból alkothatunk képet. Ennek készítője Illyés Ágoston piarista rajztanár, aki maga is itt élvén – bizonyára minden részletében aprólékosan és hűen rajzolta le az itt látható templom, kolostor, iskola épületegyüttest, valamint a környékbeli házakat. Ily módon természetesen hitelesnek kell elfogadnunk a templom előtt, 4 oldalról kőkerítéssel védett Mária szobor ábrázolást is. Mindezt megerősíti a ránk maradt XX. századi bontás kapcsán készített fényképegyüttes (amely a templomot és az iskola, plébánia épületegyüttest ábrázolja), illetve a jelenleg is ismert és tanulmányozható Mária szobor. A kerítés 4 sarkán egy-egy szárnyas, kőből készült angyalfigura helyezkedett el. A szőlőfürtökkel díszített oszlop tetején egy, a kígyóra taposó Mária szobrot láthatunk a gyermekkel. Az oszlop posztamentumán egy puttó ül, amelyik kagylót emel a feje fölé. Ez a Mária szobor, amely napjainkig városunk büszkesége, készülhetett helyi alkotó, vagy idehívott mester kezétől is, bővebbet sajnos nem tudunk.

A bontásból bekerült adatok szerint az egykori Szent Dömötör templom homlokzatát díszítő 3 kőszobor, Szent Dömötör, Szent István, és Szent László alakja, amelyek ma a városi múzeumban találhatóak. Cs. Sebestyén „Historia Domus”-ra való hivatkozása szerint 1750-51 körül Bécsben készültek.

Ugyanakkor ez a Mária szobor megfogalmazásában sok hasonlóságot mutat a jelenlegi püspöki múzeumban őrzött két festett, fa Mária szoborral, amelyek egyike a Felsővárosi templomból, a másik az Alsóvárosi templomból származik. Mindkettő ezt a jellegzetes, kígyóra taposó Mária alakot mutatja. Úgy gondoljuk, hogy az ábrázolás kifejező megfogalmazása lehetett annak az ígézetnek, amely a szegedi társadalomban a XVI-XIV. században megnyilvánult az iránt, hogy *Szűz Mária oltalmazza a várost a veszedelmektől*. Úgy véljük, ez a Mária szobor része a megnövekedett Mária tiszteletnek, amely a török idő alatt és azt követően is az országban és a vidéken megnyilvánult. Elég csak utalni az Alsóvárosi templom 1713-ban megújított főoltárára, amely a Szűz Máriának van szentelve, azt mint Szeged védőszentjét említi (Auxiliatrix Szegediensis). Továbbá utalni szeretnék arra, hogy a XVIII. század közepén, amikor – véleményünk szerint – ez a Mária szobor minden bizonnyal már ezen a helyen volt, a Szent Dömötör templom mellett még állt az egykori Lukács zágrábi püspök által 1501-ben emeltetett, Mária tiszteletére szentelt kápolna. A szobor itteni elhelyezését tanúsítja a Balla Antal Pest vármegye főmérnöke által 1776-77-ben készített részletes Szeged térkép is, amely a Palánk városrész ábrázolásánál az egykori Egyház tér pontos rajzolatát adja és a 156-os szám alatt a piaristák isko-

A Mária-szobor a Szent György téren az ötvenes évek elején

A Mária-szobor a Szent György téren (1896–1962). A rajzokat Pál László készítette

láját említi. A térképen a tér közepén, a templom előtt az alábbi felirat olvasható: „Status B. V.” (BEATRE VIRGINIS), vagyis a Szűz Mária szobor. Ily módon a Szent Dömötör nevét viselő templom előtti Mária szobor és a mellette álló Mária kápolna (amelyet ismereteink szerint valamikor csak a XVIII. század végén, XIX. század elején, éppen a piarista iskola terjeszkedése miatt bontottak le) együtt fejezte ki a töröktől felszabadult gazdag, virágzó polgárváros Mária iránti tiszteletét. Csak kiegészítésként érdemes megjegyezni, hogy a jelenlegi Hősök Kapuja táján állt a „Segítő Boldogasszony” szobra, amelyről a Segítő Boldogasszonynak nevezett út is a nevét kapta, amely a későbbiek folyamán Boldogasszony sugárút néven maradt ismert. Úgy gondoljuk, hogy sok más Mária szobortól eltérően ez az Oszlopos Mária szobor különösen nagy megbecsülésnek örvendett, amelyet az is jelez, hogy szinte kezdetektől fogva külön védelmet kapott az azt körülzáró kerítés révén. Hogy ez nem csak véletlen volt, bizonyítja a szobor további sorsa is.

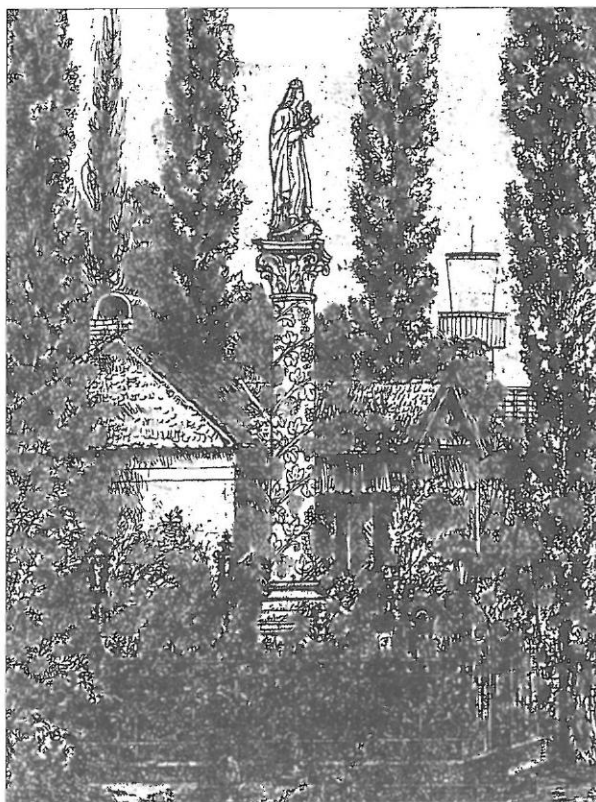
Feltételezésünk szerint közel másfél évszázadig volt a szobor eredeti helyén és 1896-ban került sor az „átköltöztetésére”. Ekkor készült el Köllő Miklós *Szentháromság szobra* és azt helyezték el a Mária szobor helyére, az Oszlopos Mária szobrot pedig elvitték Felsővárosra, a Szent György térre. A Szegedi Napló 1896. július 23. száma azt írja: „A Mária szobor a Szent György téren. A belvárosi templom téren volt Mária szobrot – mint már említettük – a felsővárosi Szent György térre vitték. A szobor felállítási munkálatait most fejezték be s az érdemes régi emléket most Szent György tornyos iskola között a zöldfüves téren áll. Téglalapozaton van, amelyet jó magasra emeltek, tekintettel a tér esetleges feltöltésére”. Mindezek alapján világos, hogy a Mária szobrot az egykori minorita kolostor melletti nagy térre vitték át. Ez akkor még egy teret alkotott a ma már teljesen beépített, a József Attila sugárút belváros felé eső oldalán található, hajdani Szent György templommal, amelyet ebben az időben iskolává alakítottak át. A mellékelt térképvázlaton, amely Bálint Sándor 1959-ben megjelent könyvében található, pontosan látható a szobor elhelyezkedése. Itt térnénk vissza korábbi állításunkra, hogy ez a Mária szobor különös védelmet élvezett. Látható, hogy a korábbi kőkerítés helyett immáron szép, kovácsoltvas kerítéssel körbevéve, de szintén négyszögben, vasráccsal védve helyezték el a szobrot. Az újság említett megjegyzése, hogy az esetleges feltöltésre felkészülve magas köemelőnyre helyezték, arra utal, hogy az 1879-es árvízet követő újjáépítés során a város részét jelentősen feltöltötték. Való igaz, hogy a XX. században az egyenletes térként ismert Szent György parkban már nem emelvényen volt a szobor, vagyis valóban hozzátöltötték a környezetet.

A szobor vándorlása ezzel véget is érhetett volna, hisz a természeti katasztrófák és a városrendezés viharai lezárultak. Azonban az 1945 után bekövetkezett politikai váltás ezúttal *ideológiai alapon avatkozott be a szobor sorsába*. Sokáig nem lehetett pontosan tudni, hogy mikor és milyen okból került sor a szobornak mintegy 2 km-rel távolabbi Gyevi temetőbe történő áthelyezésére. Többszöri próbálkozás, nyomozás és szemtanúk szórakozása után sem sikerült pontos adatot találni, míg végül a Szeged Városi Főépítész Hivatalban sikerült az áthelyezéssel kapcsolatos akták nyomára bukkanni. Ennek kapcsán a következőképpen vázolatott ez a történet.

1961 végén, vagy 1962 elején kérvényezte (nyilván nem önszántából) az egyház a szobornak az áthelyezését, amelyet az ebben illetékes Városi Tanács építési osztálya, lévén szó műemlékről, az Országos Műemléki Felügyelőségtől kért engedély alapján végzett volna el. A szókszavú megfogalmazás szerint a szobrot a Szent György tér közepéről mintegy 70-80 m-rel arrébb „a Felsővárosi templom szentélye által határolt szűk sa-

rokban” állították volna fel, amiről az irat maga is megjegyzi, hogy kétségtelenül nem biztosította volna azt az érvényesülést, amelyet ez a műemlék megérdemelt. Ezért folytatja tovább az 1962 július 19-én készült főljegyzés, a szobor áthelyezésének ügyintézése folyamán menetközben módosító indítvány érkezett: „A felsővárosi plébánia hivatal vezetője azon kérelemmel fordult az építésügyi hatósághoz, hogy a szobrot ne a kijelölt új helyre állítsák fel, hanem azt vigyék a felsővárosi Gyevi temetőbe. E kérelmet a plébánia, a csanádi püspökség, valamint az Egyházügyi Hivatal vezetőivel egyetértésben tolmácsolta. Az építésügyi hatóság e kérelem alapján rövid úton hozzájárult ahhoz, hogy ezen egyházi tulajdonban lévő és egyházi vonatkozású szoborépítmény a kért helyre nyerjen elhelyezést, sőt gondoskodott annak átszállításáról, majd annak ottani társadalmi munkában történő felállításáról. A munkák folyamatban vannak s annak befejezése augusztus elsejéig várható”. A bonyodalom abból adódott, hogy a nagy sietségben, amelyben mind az egyház, mind a tanácsai szervek nagyon készségesnek bizonyultak, elfelejtették a módosított helyszínre az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) engedélyét kikérni. Az OMF mint hatóság ezért szigorú vizsgálatot rendelt el, sőt az engedély meg nem kérése miatt fegyelmi vizsgálat elrendelését is szorgalmazta, amelyre később sor került. A fegyelmi során megállapították, hogy valóban mulasztás történt, és ezért az ügyben eljáró személyt, L. I.-t fegyelmi figyelmeztetésben részesítették. Azért tekintették el a szigorúbb büntetéstől, mert elismerték az OMF emberei is, hogy „az I. fokú építésügyi hatóságot ez esetben csupán jóhiszeműsége mentheti, valamint annak idejekorán való felismerése hogy a szobornak az engedélyezett helyre való felállítása nem lett volna megfelelő”. Végül a jelzett akta átnézése során előbukkan az a nagyon fontos, nyomós érv, ami miatt az egész szobor áthelyezésére sor került. „A vonatkozó kérelmet ugyanis rövid úton a helyszínen akkor terjesztették elő az egyházi szervek, amikor a szobor-építményt bontották, illetve a határidőre beütemezett munka keretében azt a járműre helyezték. Miután pedig az elvi álláspont bizonyos szervek részéről az volt, hogy a szocialista parkban ne legyen exponált helyen egyházi létesítmény és ennek érdekében történt volna a szobor áthelyezése a felsővárosi templom szentélye mellé...” Vagyis világosan látható és érthető, hogy az „illetékes szervek” azt a pártbiztonságot jelentették, amely elpusztítani ugyan nem merte, de az emberi szemek, vagyis a járókelők elől a templom szentélye mögé a szobrot eldugni nem sajnálta volna. Ezen a helyzeten változtattak az utolsó pillanatban az egyháziak és a jószándékú, jóérzésű városi műszaki alkalmazottak. Mindezt a jelzett, felelősségre vont és nyugdíjasként jelenleg is Szegeden élő L. I. az anyaggyűjtés során szóban is megerősítette. Vitathatatlan, hogy őt és a vele együtt dolgozókat mindeztért maximális elismerés illeti az utókor részéről. Hiszen ebben az időszakban sokkal kevesebbet is komoly felelősségre vonások jártak, úgyhogy nem kis erkölcsi bátorságra volt mindehhez szükség.

Az iratokból az is kiderül, hogy a szobrot körülvevő vaskerítés elkészítésére csak jóval később került sor, mert az 1964-es akta, amely az OMF-el folytatott vita lezárásaként a szobor Gyevi temetőbeli elhelyezését vizsgálja, megállapítja, hogy a vasrács pótlása még akkor sem valósult meg. (Az 1964. április 28-án kelt, „Műemléki védeltséget élvező építmények felülvizsgálati íve” c. nyomtatvány azt tartalmazza, hogy a Gyevi temetőben lévő Oszlopos Mária szobrot célszerű lenne visszahelyezni eredeti helyére, a Szent Miklós templom mellé. Egyúttal megjegyzi, hogy a „szobor legfeltűnőbb hiánya a valahol kallódó vasrács.”) 1964. november 14-én készült a szegedi I. Kerületi Tanács Vb elnök által lefolytatott fegyelmi vizsgálat L. I. ellen. Ebben olvasható, hogy „a szobor az eddigi korhű környezetből egy teljesen stílusidegen miliőben (sic! Z. L.) a Gyevi teme-

A Mária-szobor a Gyevi-temetőben,
Varga Máttyás rajza – 1977

A Mária-szobor mai helyén,
Fotó: Dömötör Mihály – 1998

tőben helyeztetett el." Ebből az iratból tudjuk meg, hogy a fent nevezett csoportvezető végül is tényleges fegyelmi büntetést nem, de nyomatékos figyelmeztetést kapott. (A fenti ügyben egyúttal az is látható, hogy a különösen műszaki ügyekben szigorú előírások révén dolgozó szerveknél a célzatos politikai akarat néha azért módosult a jó irányba, mivel szembesülnie kellett az országos főhatóság, jelen esetben az Országos Műemléki Felügyelőség akaratával, amely, úgy látszik a helyiekre kötelező, de a pesti hivatal részére mégsem oly meghatározó politikai szándékot szakmai érvek alapján enyhíteni tudta.)

Megjegyeznünk kívánjuk, hogy ez az az időszak, amikor országosan és kiváltképpen Szeged viszonylatában határozott föllépés történt a gazdag egyházi múlttal rendelkező emlékek megszüntetésére. 1960-ban a Szent Ignác utca nevét Dáni János-ra változtatták. 1961-ben a Szentháromság utca nevét Hunyadi János sugárútra, 1964-ben a Kálvária teret Úttörő térre módosították. 1963-ban került sor a Kálvária tér nevét adó Kálvária kápolna lebontására, pontosabban fölrobbantására. Mindezek és más hasonló intézkedések, amelyek az egyház életének és a vallás gyakorlásának megszorítására vonatkoztak, egy külön tanulmány részét képezik. A jelen eset föltárja azt az aljas, alattomos indíttatású politikai machinációt, amelynek apró, de jellemző megnyilvánulása volt a Mária szobor száműzése.

A Gyevi temető egyházi terület volt, ekkor még működő intézmény, azonban a terjeszkedő város az új lakótelepek építése révén hamarosan bezárta ezt a temetőt. Az 1970-es, 80-as években az egész egy elvadult, szomorú, panelházaktól körbevett rom területté vált. A mind lepusztultabb temető sírjai sorra összedőltek, garázda-elemek játékhelyévé vált az egész. Nyilvánvalóvá volt, hogy az eredeti elgondolás szerint nyugodt, védett helyre szánt Mária szobor sorsa ismét kétségessé vált, s új megoldás után kellett nézni. Bár a politikai indítékok és körülmények a 80-as években nem voltak

olyan súlyosak mint a 60-as évek elején, igazi megoldást csak az 1990-es rendszerváltás után lehetett találni.

Ekkor került sor a Mária szobor fölüjítására és ismételt költöztetésére. Sajnos, a megromlott közbiztonsági viszonyok és közerkölcsök nem tették lehetővé a szobornak az egykori kolostor melletti nyilvános parkba történő visszahelyezését, még akkor sem, ha az az eredeti vasráccsal történő körbevitellel párosult volna. Ezért nagyon helyesen az immár egyházi kézbe visszatért kolostor Munkácsy utca felőli, vaskerítéssel védett, szépen parkírozott belső udvarában helyezték el megfelelő restaurálás után. A Mária szobor felújítására az oszloppal együtt 1994-95-ben került sor. Munkálatait Kovács Attila és Mihály Jolán szobrász-restaurátorok végezték Hódmezővásárhelyen, költségeit az Országos Műemlékvédelmi Felügyelet és Szeged város önkormányzata együttesen finanszírozta. A föllállított szobor ünnepélyes átadását és felszentelését 1996. május 29-én Gyulay Endre Szeged-csanádi megyéspüspök végezte, nagyszámú résztvevő és érdeklődő jelenlétében. Mivel a nagyon szép belső, zárt kolostorudvar sem esztétikai, sem biztonsági szempontból nem igényelte az eredeti vaskerítés felállítását, így a szobor körül, nem állították fel az eredeti (1896-ban készített) vaskerítést.

Amint az a mellékelt fotókon is látható, a Mária szobor ma több mint 200 év és a többszöri költözés után, talán csak új korában látható szépségében tekint az arra járókra. Reméljük, sem a városrendezés, sem a politikai akarat, sem valami elemi kár nem készíti arra a Mária szobrot, hogy ismét helyet változtasson. Eddigi története és helyváltoztatásai szolgáljanak a jelenkor és az utókor számára okulásul.

(E sorok szerzője az adatgyűjtés során nyújtott segítségért és adatokért köszönetet mond Novák István városi főépítésznek, Pappné Zánthó Ritának, Bátyai Gittának és L. I.-nek.)

Zombori István

Cum Aquila

Gondolatok Szeged címeréről

Szeged szabad királyi várossá válásának 500. évfordulójára remek kiállítású kis könyvecske látott napvilágot a Scriptum Kiadó és a Móra Ferenc Múzeum közös gondozásában. Szerzői – *Fáti Irén* és *Nagy Ádám*, tudós muzeológusok – rendkívül gondos munkával válogatták össze a rendelkezésükre álló anyagból a leginkább reprezentáló, de mégis legjellemzőbb, leglényegesebb dokumentumokat a város címeréről alapos tanulmányuk illusztrálására. A fotókat szakértő műgonddal *Dömötör Mihály* készítette.

A városok neve a latinban – amely a címer keletkezése idején hivatalos nyelvünk volt – nőnemű. E kötet címe (*Szeged címere*. Szeged, 1998. 64 old.) is éppen ezért kacér és csalfa, heraldikát ígér, de kellemes csalódást okozva pecsét-, zászló-, éremtani anyag is gazdagítja. Szeged címe is, miként minden jól megfogalmazott szimbólum, a város fejlődésének vezérfonalát emeli ki.

A ma használatos címer töredékes prototípusát egy 1704-ben, állítólag a Tiszából kihalozott, megrongált pecsétnyomón láthatjuk „*Sigillum Regiae [Civitatis] Segediensis * A 1200 **” körirattal. E pecsét nyilvánvalóan hamisítvány, amelyet a hajdani szabad királyi városi jogállás visszaszerzését célzó bizonyítéknak szántak.

Szeged már az államalapítás korában fontos település volt, mint az Erdélyből leutaztatott királyi só tárolásának és elosztásának központja, tehát királyi népek lakták. Am éppen ezért itt a földművelésre való áttérés idején, után sem szűnt meg a nagyállattartás, ugyanis a *ius nullius* (ami senkié, az a királyé) jogelve alapján a szegediek az egész Duna-Tisza közí homokhátságon (sabulum) fel Kecskemétig és Ceglédig szabadon legeltethették roppant gulyáikat, nyájait, méneseiket. A kunok betelepítésével ez a kiváltságos helyzet erősen csorbul, mert lévén ők is királyi népek, szintén oda hajthatták barmaikat. Nem véletlen tehát, hogy a (hamis) címeres pecsétre az 1200. év (arab számokkal!) került. Igazolni kellett ugyanis, hogy a szabad királyi városi létből eredő jogokat a város már a kunok 1239-1240-ben történt betelepítése előtt is birtokolta. És mivel a kunok IV. Béla és Kun László adományozásai folytán a Tisza és a Maros partjain nyertek szállásföldet, a mindkét folyómentére áhítozó szegediek szemében célszerűnek tűnt szimbolikusan – a két folyót jelképező két haránt ezüst pólával – kifejezni ezt az igényt.

A szegediek legeltetési jogát később, a kunok feudalizációjának előrehaladtával végveszély fenyegette: a letelepülők szilárd faluhatárokkal hasítottak ki földterületeket a közös pusztákból, amelyek vagy saját előkelőik magánbirtokai vá váltak, vagy a király (Zsigmond, Albert) adományozta el ezeket híveinek.

Szegednek 1405-ben Zsigmond – aki történelmünkben szinte minden későbbi probléma kútfeje – megküldte a városi törvényeket azzal kecsegtetve lakosait, hogy elnyerhetik a szabad királyi város jogállását. Ez a folyamat elakadt ugyan, de mégis ezért kerülhetett az első ismert városi nagypecsétre (1474) az ő pénzén (aranyforint, dénár, parvus) szereplő sas veretképe és megnevezése „*Szeged város pecsétje a sassal*” (cum Aquila).

A legelővesztést kivédendő Szeged városa Mátyás királlyal többször is írásba foglaltatva megerősítette legeltetési jogait, sőt a városközeli pusztákon tilalmaztatta még a kunok letelepedését is. Ezzel egyidőben az elszegényedett kunoktól titkon felvásárolta területeiket (pl. Öttömöst).

Végül, 1498 pünkösdjén II. Ulászló a hön áhitott szabad királyi város rangjára emelte Szegedet. Címerül valószínűleg elismerte hallgatólagosan az említett nagypecséten megjelenített sast. (Nem lehetett ez tőle idegen, hiszen az ő címerének is domináns eleme a sas.)

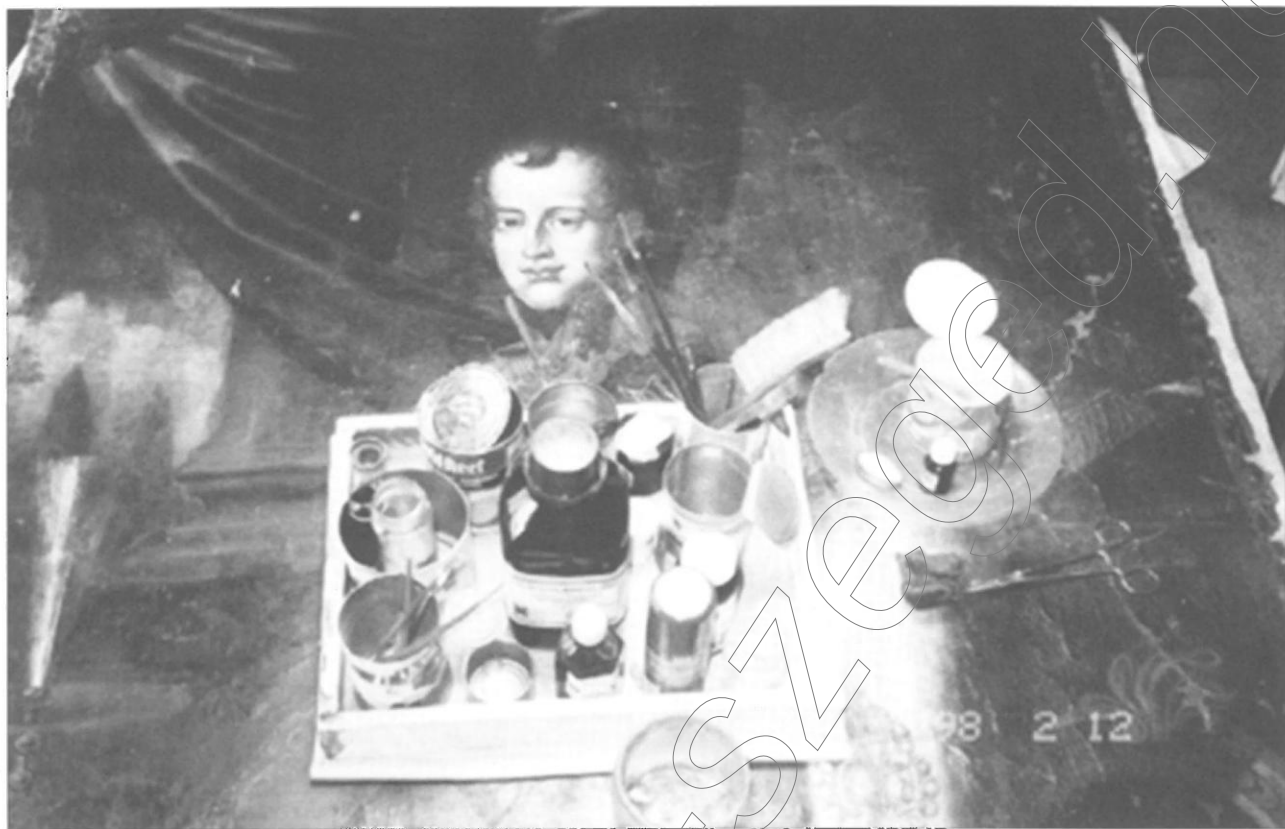
A várossá válás pillanatától a kunokkal kemény határvillongások indultak meg, amelyeknek csak a török hódítás vetett véget. A Kiskunság elnéptelenedett, így Szeged ismét óriási teret nyert a Duna-Tisza közén. És, mert khász város volt, semmi nem akadályozta rohamos vagyoni gyarapodását. Am a 17. század közepén ez szemet szűrt a nádornak, aki egyúttal a kunok bírása (iudex Cumanorum) is volt, s árendát, bérleti díjat követelt a kun puszták használatáért a „nemes várostól”. És ismét felmerült az eladományozások lehetősége, amely a gazdagság forrását képező nagyállattartás végét jelenthette volna.

Különösen élessé vált a helyzet 1702-ben, amikor az uralkodó elzárócsította a kun pusztákat a Német Lovagrendnek, így, azokat, már nem lévén királyi kézen, csak bérleti díjért használhatták a szegediek. Ugyanakkor semmibe vették jogaikat a Tiszai Militia Szegeden és Szabadkán állomásozó tisztjei, akik maguk is bekapcsolódtak a rideg marhataratásba, s fennállott annak a lehetősége is, hogy az akkor Szegedre települt csanádi püspök is kiterjeszti joghatóságát a városra. Ezért került – a korai város címeréknél szokatlanul – harci sisak a címerpajzs fölé, annak kivédésére, hogy a város katonai „megszállása” állandósuljon, és sisakdíszül (a kun puszták és Dorozsma iránti igény kifejeződése mellett) a szabad papválasztás jogát is jelképező „Isten báránya” (agnus Dei) az esetleges püspöki igények ellen.

Szeged tehát kényszerhelyzetben indított harcot régi jogaiért és a puszták birtokjogának megszerzéséért. Az igazi siker 1719. május 21-én következett el, amikor VI. Károly császár Luxemburgban kiadta Szeged szabad királyi jogállását megerősítő diplomáját, benne a város „megújított” címerének festett képpel és szabatos leírásával. Ez a címer akkor tekinthető volt akár igénycímernek is, de további, közel másfél évszázados küzdelemben a város elérte mindazt (a kun puszták felének visszaszerzése, a katonai megszállás felszámolása, az esztergomi érsek jurisdictiója alá helyezkedés, birtoklás a Maros mentén, a vármegye erőszakoskodásainak kivédése stb.), amit címerében a 17. század elején megfogalmazott.

A szegedi címer története tehát voltaképpen – modern szóval élve – egy nagy privatizációs folyamat tükröződése, amelyben a szabad királyi népek saját birtokukba vették a szabad királyi földeket. Furcsa firtora a történelemnek, hogy mire ez a harc véget ért, teljesen megváltozott a világ folyása. A kiegyezés után már idejétmúlttá vált a nagyállattartásra épülő gazdaság. Am a címer, kifejezve ezt az évezredes küzdelmet, feltörekvést, a mai napig is a modern és jó értelemben vett lokalpatriotizmusra lelkesít. Éppen szimbólumainak történeti tartalma teszi olyan relikviává, amely ellenállva minden (aktuálpolitikai megfontolásból fakadó) modernizációs kísérletnek, maradandó jelképe lehet a városnak és büszkén vállalt jelvénye minden polgárának.

Szegfű László

V. Ferdinánd térdképének metamorfózisa

Egy restaurálási és történeti kutatás eredménye

Úgy vélem, helyreállítási ismertetésem főalakja nem csupán magyar történelmünk sorsfordulója idején tett tényleges cselekedetei, hanem emberi és királyi gesztusai révén is méltó arra, hogy korabeli képemlékét hitelesen megőrizzük. Különösen fontos ez Habsburg Ferdinánd királyunk esetében, kinek sorsa- emléke az utókor és az egyszerű ember tudatában sokszor tévesen, de még a történészek között is oly sokféleképpen megítélt. Még ma is hallani olyan megjegyzéseket, mely szerint beteg és degenerált volt. Nem. Művelt, magas zenei képzettségű, öt nyelvet tökéletesen beszélő és rendkívül jó indulatú, megkoronázott (1830) királyfiként kell rehabilitálnunk. Trónra kerülése után (1835), de különösen a magyar függetlenedési törekvések kibontakozásakor vetették szemére, hogy akaratgyenge. Igen, talán jólelkűsége alapján adott mindig igazat annak, akivel utoljára beszélt – jó csillagzat alatt született. Országlása 13 éve alatt az udvari kamarilla koreográfiája a „metternichi-politika” szerint zajlik. Ferdinánd már apja halálakor áldozatul esik az államkancellár csalásának, akinek a hatalom megtartásáért végzett árnykodásai a magyar rendeket is a forradalom felé, a bécsieket pedig a felkelésekhez vezette. Érdeklődött a természettudományok iránt, ezért is támogatta a Magyar Tudományos Akadémiát. Ő az, aki 300 év után először magyar nyelven nyitja meg az országgyűlést, aki szétszítja koronázási ajándékait a szegények között, mintegy példát teremtve ezzel az őt követő királyi udvaroknak. Még szentesíti a '48-as forradalmunk áprilisi törvényeit, amikor 1848 végén mint uralkodásra alkalmatlant lemondatják, és átadja a királyi jogart nagykorúsított unokatestvérének,

Ferenc Józsefnek. Ferdinánd visszavonultan a prágai Hradzsínban élte le hátralévő éveit gyermektelenül, kiterjedt birtokain sikeresen gazdálkodva, 83 éves korában 1875-ben bekövetkezett haláláig. Ellentmondásnak tűnhet a mai Kossuth-centrikus történelmi szemléletünkben, hogy egy Habsburg-alak bemutatásával kapcsolódjék múzeumunk az 1848/49-es forradalom és szabadságharc ünnepeinek sorozatához, de V. Ferdinánd politikai és emberi gyengeségei ellenére is rokonszenves, jobbsorsra érdemes királyunk volt. A festmény helyreállítása során törekedtem arra, hogy ne veszítse el a kép finom patináját túlzó retusálással, de viszontagságos sérülései mindenképp háttérbe szoruljanak. Így a valós, élénk színeit felvonultató, az eredeti rendeltetésű és barokkos hatású festmény kerülhet a XX. század végi múzeumlátogató elé.

A festmény alkotója

A kép – több más főúri és nemesi portréval együtt – az 1945 után megszüntetett vármegye egykori makói épületéből (főispáni szobáiból) került az 1948-ban létrehozott múzeumi gyűjtemény törzanyagába.

A József Attila Múzeum nyilvántartásában – ismeretlen festő munkájaként – *V. Ferdinánd* címmel szerepel. A súlyosan sérült és jellegtelenné átfestett, valódi értékét elrejtő képnek első leltári számbavételére 1955-ben, revíziós, újabb nyilvántartására 1978-ban került sor.

A rangos festményt *Wándza Mihály festő-képiro készítette*, mint ahogy erről a képoldal jobbközép részén, a feltárás folyamán előkerült jelzés felirata is tanúskodott: Wándza M. festette. 1831.

A kép szignójának megformálása eredeti, hiteles. A grafológiai elemzés és az összevetések alapján megállapítható, hogy a művész kezennyomatát őrzi. Az 1810-es évek végétől az 1840-es évek elejéig maga a festő sem következetes nevének leírásában, mert Wáncza, Wándza, Wántza alakban is lejegyezte. A későbbiekben a család tagjai is különbözőképpen írták nevüket: így találkozhattunk Wándza, Vandza, Váncza változatokkal, sőt, egyes bibliográfiában Vanza-formával is.

Az utókor műtörténészei Wándzát tehetségtelennek és csekély felkészültségűnek tartották, és ezt a minősítést átvette több lexikon is. Alljon itt egy szélsőséges példa közülük 1906-ból: Myskovszky Ernő említi azon festők között, akik „*kultúrviszonyainkra nem voltak kedvező hatással...*”

Ezek az ítélező és egyoldalú kritikus vélemények méltánytalanok a „képiro”-val szemben, mert nem szólnak tevékenysége egészének kortörténeti jelentőségéről. Arról, hogy a „táblabíró-korszak” vándorfestőjévé, nehéz és bonyolult történelmi viszonyok között, *vidéken próbálkozott a független magyar festészet megteremtésével*. Munkásságát Döbrentei Gábor mellett maga Kazinczy is méltatta és megemlékezik róla 1811-ben írt levelében, hogy látta Wándza festményeit Bécsben, és sajnálja, hogy már nem folytatja ott művészetét. Szendrei János a festő egyik jeles kutatója írja: „... Különös, többarcú egyéniség volt a XIX. század elején. A művészet négy ágában volt szerepe, a színészet történetében, a nyelvújításban, a festészetben, és a színi irodalomban. Igazán kiemelkedőt semmilyen téren nem alkotott, hiányzott belőle az eredetiség. Viszont meglepő, friss érzékenységgel találta fel magát az újbán, a még alig csírázó irányzatokban. A reformkor előtti művelődés érdekes alakja marad, akinek neve az színészet hőskorának és a népszínmű történetének eseményeivel is összefonódott.”

Gsorba Zoltán közli 1973-ban – hivatkozva az említett történetíró monográfiájára –, hogy a Wándza-utódok birtokában talált, 1838-ban kelt rövid „*Familiai ismertetés*” szerint: Wándza Mihály Erdélyből származott, a szilágysági Perecsen nevű kisközségben született 1781. október 12-én. Apja sokgyermekes református pap. A kis Mihály Erdély fővárosában Kolozsvárott tanult, s ugyanitt sajátította el a festészet elemeit Neuhauser Ferenc-től. Tanulmányait azonban fiatalon abbahagyta, s a Wesselényi Miklós által patronált erdélyi társulatba állt be vándorszínésznek. Mint színész nem emelkedett ki, inkább a díszletfestést bízták rá. 1806-ban Pesten találjuk, itt jelenik meg „*A busongó Ámor*” című kötete. Majd két évig a bécsi Képzőművészeti Akadémiának volt a növendéke. Hess Mihály keze alatt vált festőművésszé. 1809-ben visszatért Erdélybe.

Wándza ismét a színtársulathoz szerződött. De a színház mecénása, Wesselényi Miklós meghalt, Kotsi Patkó Jánost pedig a pénzügyi zavarok miatt eltávolították az igazgatásból. Rövid huzavona után Wándza Mihályt bízták meg a színház vezetésével, aki átvéve „a színészeti kellékeket és a bibliothecát” 1810. február 23-án Wesselényi özvegyével szerződést kötött. A Wesselényi-házat alakították át színházzá, s Wándza ügyes vezetése alatt elnyerték a közönség tetszését, többször játszottak Marosvásárhelyen, Nagyváradon és Debrecenben is. Három év múlva azonban feloszlott a társulat, a színház épületét lovardává alakították át.

Wándza 1816-ban Nagyváradon tartózkodott, itt vette feleségül Kuti Zsuzsannát. Ugyanitt nyomtatta ki a „Zöld Marcit”. A következő évben Miskolcon telepedett le. Nem tudjuk biztosan, hogy volt-e köze a színházhoz, de Szinnyi József adatai szerint 1818 tavaszán előadta a Mózes c. drámáját... Miskolcon főleg a képi-írás, a festészet lett a hivatása, jó hírű művészként ismerték. A húszas években festett a legtöbbet, arcképeket, csendéleteket, de nagy történelmi vázsnakat is. A jómódú emberek sorába emelkedett, mert nem restelt pénzkölcsönzéssel sem foglalkozni. Ő és ügyvéd fia szerezte meg a kis birtokot az Avas oldalán, amelyet a lakosság Wándza-telepként emlegetett..., unokája, már „Váncza” Mihály író, újságíró lett.

Szegednek is volt kapcsolata a színidirektor Wándzához: 1898-ban Szmollény Nándor „A szegedi magyar színészet száz éve” c. könyvében közli, hogy a „Hazai és Külföldi Tudósítások” (1823. évfolyam 19. száma) igen értékes kritikát írt e társulatról: „... a Wándza Mihály-féle debreczen-nagyvárad-i társulat kereste föl Szegedet, s itt két hónapig szép anyagi és erkölcsi sikerrel játszott, mely augusztus 24-én búcsúzott el Szegedtől, mely alkalommal a várban, szabad ég alatt, Kisfaludy Károly: „Kemény Simon és Hunyady János” című darabját játszotta el.”

Sajnos, kép megszületésének körülményeiről és helyéről pontos adatokat nem találtam. Viszont az egész kérdéskört érintő irattári és irodalmi források bősége, melyek módot adnak megalapozott következtetésekre.

A festmény leírása és analógiái

A festő, egy évvel a pozsonyi magyar királlyá koronázást követően, datálása szerint 1831-ben olajban festi meg Ferdinánd alakját, – pasztózusan, vastagon felhordott technikával. (A „Majcs...” (Majestet = Fenség) szótörredék olvasható a jobb kéz alatt, a papírlapon.) A király karja enyhén elrajzolt, az oszlopok dőlnek: *az egész színpadias jelenet beállított, valószínűleg érzetet kelt.*

Az egész kép akadémikus és száraz festői modorú, de az arc megfestése elsősorban: érzékenyen és lazúrosan megmunkált, szinte külön életet él a figurától. Nem véletlen, hiszen a kor festészeti szokása volt a fejet előre megfesteni, s csak később (már „beállás” nélkül) az aprólékos gondosságot igénylő ruházatot, a végtagokat és a többi részeket.

Joggal feltételezhetjük, hogy a műhöz mintául szolgálhatott I. Ferenc korábban elkészült egész alakos képe (modellünk császári apja). Őt három évtizedes uralkodása alatt kvalitatív udvari festői sokféle pózban és öltözetben örökítették meg. (E császári-kép egyik kicsinyített, festett példánya található a vajai várkastélyban, a mai Vay Ádám Múzeum fogadótermében.) Tudjuk, Wándza is megfestette Ferenc császár koronázását.

Ferdinánd alakja azonban nemcsak az „ős” egyik egyszerű másolata vagy alteregója, mert fogyatékságai ellenére is a festménynek atmoszférája, varázsa van... A két királyi személy ruházatának (díszítések, kard, mente, pantalló) valamint pózolásuknak (beállás, csípőre tett kéz, fejtartás, tekintet) tagadhatatlan azonossága mellett az építészeti és táji környezet más és más. Viszont mindkét fej magán hordozza a jellegzetes, genealógiailag igazolt – a belházasságok folyamán átöröklődött – ősi, habsburgi arcvonásokat (magas homlok, düldelt szem, húsos alsó ajak, stb.).

Ferdinánd térdképe is sorolhatnók analógiául további festményeket. Most csak két példát említek: a szegedi Móra Ferenc Múzeum régi Képtára törzsanyagából és a pozsonyi Püspöki Palota képgyűjteményéből egy-egy olajtechnikával festett mellképet, ahol számos részlet azonos vagy formailag rokon motívumú (pl. vállszalag, hajviselet, zsínórdíszítés, háttérdrapéria).

Feltételezés az is, hogy képünk az Akadémia tanodájában készült volna, Wándza egyik bécsi útja során, esetleg volt mesterének (Hess Mihálynak) műhelyében – mert erre vallanak a stílus jegyek és az analóg ismeretek.

1811-ben írja Kazinczy, festőnk tanonci éveinek be-

fejezése után két évvel: „... minden magára valamit is adó magyar főúr/mágnás Bécsbe ment magát festetni”. Igen, ez megfeleltetett az akkori uralkodó elit szokásainak. Ezért is kell jobban értékelni Wándza honi festészeti tevékenységét.

(Nem zárható ki teljességgel az sem, hogy a festő pesti műtermében (a Kishíd utcában állt, Szana Tamás életrajzíró szerint) – más magyar történelmi tárgyú képeivel párhuzamosan, vagy későbbi, már állandó lakóhelyén (Miskolcon) készíti el a festményt. Ez utóbbinak ellentmondani látszik, hogy a '20-as évek végén – a források szerint – már nem tartózkodott Pesten, ill. a későbbi miskolci évek alatt az aktív festészettel felhagyott. Az 1830-as években a kassai színházban működik (Korponay szerint). Noha Wándza életének éppen erről az időszakáról tudunk a legkevesebbet, az elemzések és az adatok alapján leginkább állítható, itt festi meg Ferdinánd király képét.

Az életrajzi leírások arról is tudósítanak, hogy a századfordulót követően a festő képeiből – leszármazottainak adományozása útján – számos portré került a Borsod-Miskolczi Múzeumba, melyek az idők viharaiiban eltűntek, azokból az utókorra egy sem maradt. (Ma a Wáncza-család csupán mint fotóműterem tulajdonos ismert – Bánfalvy Ferenc szakrestaurátor adattári közlése szerint, Herman Ottó Múzeum.)

Az 1930-as évek elején datált, a festővel kapcsolatos levelezések szerint: Wándza megfestette Déryné arcképét és Mária Terézia koronázási ceremóniája egyik részletét (jászói premontreai rendház gyűjteményében). Sőt, festett ikonokat is: 1831-ben készíti el a homorodi ikonosztáz (nyíregyházi Görögkatolikus Hittudományi Főiskola levelezése szerint – MTA Lexikontára). Ma a Magyar Nemzeti Galéria három, közepes méretű festményt őriz tőle, mely az elmúlt évtized beszerzéseiből származik, köztük egy „Kazinczy allegoria” c. képet 1830-ból.

Sajnos, ismeretlenek a királyi portré Csanád vármegyébe kerülésének körülményei is. Azt tudjuk, hogy 1836 decemberében – Ferdinánd osztrák császárrá koronázása után másfél évvel – befejeződik a makói nemzeti vármegyeháza késő klasszicista stílusú átépítése, mely 1745-ös megalkotása óta a harmadik bővítés volt. Feltételezhető, ekkor kerül az uralkodó képmása a városlom Főispáni hivatalának szalonjába, hiszen a birodalom tartományaiiban a vármegyei központok számára kötelező volt azt kifüggeszteni.

Előzetes beavatkozások és a festmény állapota

A 159x114,5 cm-es vastag és durva szövetminőségű helyenként csomós –, *enyveskrétaalapozott vászon merev és kiszáradt, felülete töredezett állapotú volt.*

Több pontján már lehullott nagyobb területű alap- és festékréteg. Sok-sok apróbb hiányfolt, sérülés és két lyuk is keletkezett rajta. A széleken az eredeti hordozó-

vászon behasadozott, a jobboldali peremen kiszakadt egy 18x4,5 cm-es nagyságú rész.

Sajnos, a képen előzetesen (cc. 80-100 éve) – feltéhetően felújítási célból – szakszerűtlen, súlyos károk okozó beavatkozásokat végeztek: a festmény hátoldaláról mintegy „ideális kötőanyagként” melegített, híg csontenyvet itattak be a képoldal felváltó alap- és festékrétegének rögzítésére. Felragasztottak egy sűrű szövésű, két részből varrt vásznat is. A „konzerválás” idejére leginkább az erősítésnek szánt anyag szálaiból és illesztővarratának jellegéből lehet következtetni. (A gépi tűzés vonala idővel átütött a kép felületére.)

Lyka Károly *A táblabíró világ művészete* című könyvében olvashatjuk a következőket a valamikori, kontár restaurálásokról: „...a gyöngén fizető piktorpálya könnyen csábította a festőket régi kopott, megviselt képek restaurálására – az utókor nem nagy öröme. Mert ez bizony sokszor az átfestést, a szakszerűtlen beenyvezést jelentette; mint pl. a budai Szt. Anna templom oltárképeit átfestő Eckermann József végzett el 1849-ben.” Lehet, hogy ez a „mester” ténykedett Ferdinánd királyunk képén is? E „védelmi célú beavatóko-

zás” közvetlen és a teljes kiszáradást követő hatása katasztrofális következményekkel járt a festmény esztétikai megjelenésére, mert a repedéseken keresztül az átjutó meleg enyvfolyadék felpuhította az eredeti alapozást, a kezdeti szikkadás után pedig a masszát ledörzsöléssel próbálták eltávolítani, ami a festék kopásával járt együtt. Így is bőven maradt a foltosan és sötétlen elfedő enyvfilmből.

A keletkezett hibák „helyrehozására” végezték el (szemetes!) olajfestékekkel azt a nagymérvű átfestést, mely láthatatlanná tette az eredeti háttérdrapéria nagy részét, a széktámla kékbársony kárpitját és párnáját. Átkenték a figura haját, az épületcsarnok nagyobbik oszlopát, a mente szegélyét, a pantallót, a szignós jelzést és datálást, valamint annak környékét is. E legkorábbi dillettáns beavatkozás után – feltételezhetően a kép védelem alá helyezését követően –, valaki kísérletet tett arra, hogy a lakkos, bebarnott felületű „májfoltos” arcot (mint a figura lényegi részét), valamint a mentét letisztítsa. E területeken feltűnő, féltisztítási nyomok voltak láthatóak.

A helyreállítás módja és eljárásai

A munkát az átvételi állapot lefényképezésével kezdem, majd a képfelület vékony, japánpapíros levédésével folytattam, hogy a *mozgó részeket mielőbb rögzítem*. A célom: a 0,5-1,5 cm magasra feltolult és felhólyagosodott felszínréteg, valamint az összerándult vászonszalak eredeti egységének – síkjának – megteremtése és a felvált részék visszavasalása volt. Ezután a festmény lefejtése következett az ékelhetetlen és durva megmunkálású, szakszerűtlen vakrámáról. Ugyanekkor távolítottam el a hátoldáról az odaenyvezett pótvásznat, valamint az alapvászon belső oldaláról – mechanikusan lekapargatva – 19 dkg száraz enyvcsőrmelékét is. A szövet szála között megmaradókat porszívózással, a rostokba bekötötteket pedig – enyhe, vizes puhítás után – spatulával és tamponálással igyekeztem kinyomkodni és felitatni.

Időközben az asztalos elkészítette a nagy szilárdságú, nyújtó és ékelhető keretet, az ún. „munkarámát.” Erre feszítettem fel nedves nátronpapír közbeiktatásával, a szélek mindkét peremén megfogott vásznat. A papír száradásával együtt járó zsugorodás húzta-képezte ki a viszonylag sík képfelületet, miközben a festmény hátoldalára néha-néha desztilláltvizet permeteztem. Az ékelhetőség további nyújtásra adott lehetőséget.

Ezután a még ráján lévő, feszes és száradt festmény hátoldalára a síkfelület elérése és a vasalhatóság megteremtése céljából velencei terpentín + méhviasz + kollofónium langyosított elegyét itattam be. Később hőfokszabályozós vasalóval melegítettem és simítottam a kép-

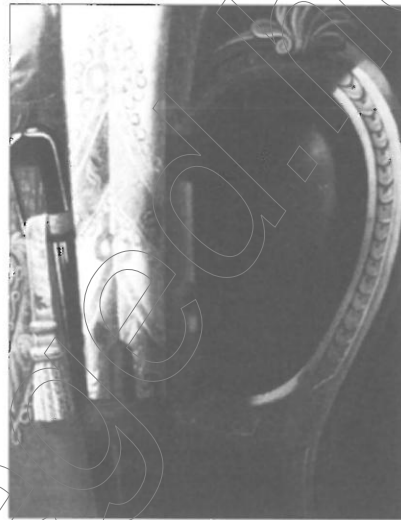
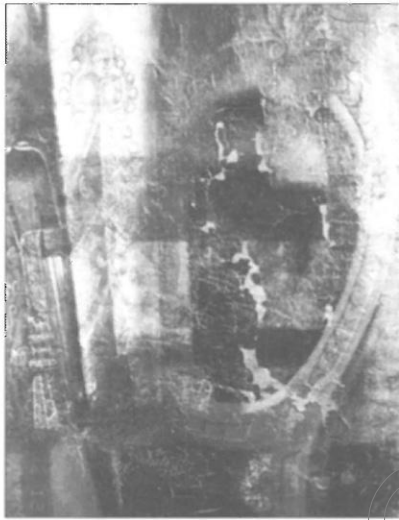
felületet, majd hideg márványlapokkal végeztem el a préselést. Sajnos, a vászon szála között megbújó enyvmaradék húzóereje – a viaszos megkötés ellenére is – apróbb, kagylós és „háztetős” részeket képez a felületen. Ezek visszapréselése óvatosan és csak részben történhetett meg a festék pasztóztatásának megőrzése érdekében.

Az előtisztítást követően *sor kerülhetett az erősítésre, a hordozóvászon kettőzésének elvégzésére*. Ezt az amúgy hagyományos dublázási eljárást a kép csak méreteinél fogva nehezítette meg. Az elkészült új rendszerű, oldalfeszítéses és villásékelésű vakrámára húztam fel a „szendvics-szerűen” – nátronpapírral is réteget –, dublázott festményt.

Először a finom tisztítás, majd a színezett anyagú tömítés és ezek faktúrájának kialakítása következett. A száradás után beitatással csökkentettem ill. zártam le az új kiegészítések szívóképességét. A közbülső firnisz felvitelét követően pedig megkezdődhetett az akvarellés aláfestés. Az alaplakkozás után a beilleszkedő, ún. csalárd-retusálás történt meg olajtanított olajfestékekkel (kötőanyagul helyette „hármaskeveréket” használtam).

Rekonstrukciós, értelmező festésre – a csarnok súlyosan sérült oszlopán kívül – nem kellett sort keríteni, mert a teljes formai megjelenés az erősebben kopott részek és a kisebb hiányok színkorrekciójával magától kialakult.

Háromhetes száradás után végeztem el a lezáró ill. fénylakkozást, amikor a *kép felülete selyemfényű vé-*

Fotók: Dömötör Mihály

delmet kapott. A teljes helyreállítás ideje alatt az egy-
mást követő munkafázisokról színes és részletes, doku-

mentáló fényképfelvétel-sorozat, valamint rövidebb
amatőr-dokumentumfilm is készült.

A térdkép leírása és falerisztikai értelmezése

Az V. Ferdinánd néven magyar királlyá koronázott Habsburg-főherceg (aki 1835-től osztrák császár is) *három rendi kitüntetést visel* – köztük a Szent István Rend ezüstcsillagát. A háromnegyedes királyi alak, magyar viseletű, főtiszt (huszártábornoki) uniformisban, zöld színű drapériával díszített, oszlopos teraszon jelenik meg.

Karmazsinvörös bársony lovaglő-öltözetet hord: háromgombosoros dolmányt, vitézkötésű, aranyzsinór rátétes huszárnadrágot, barna, hermelin szegélyű – szintén rátétes – rövid, fehér mentét. Vállán és mellkasán széles ezüstszalag, szélein vörös csipkeszegéllyel, derekát aranyrojtos szablya övezi.

Az asztalláb barokkos faragású, kosfejjel díszített. A kékszürke márványsztalon üvegtégelyek, iratok és egy aransujtásos, barnaszőrű kucsma, fehér kőcsagtollal ékítve. Jobb szélről látható egy aranyozott szék, sőtétké barny kárpittal, támláján faragott levélkoronával.

A rendkívül színes és teátrális jelenetben az öltözet és kiegészítői, valamint a rendjelek meglehetősen pontosan megformáltak.

1. A nyakban: Aranygyapjas Rend (miniaturje).

A kőrha az ún. Rudolf korona alatt függ, attributumi utalásként a XIII. sz. végi német-római császári koronára. (A császári címet először Rudolf nyerte el a grófi Habsburg-családból.) A rendjel kissé elnagyolt ill. megváltoztatott: így lepkeszárny került az eredetileg három-háromágú lángnyelv motívum helyére.

Középen a kékesen csillogó féldrágakő (tűzkő) látható, attól kétoldalra vörös színű alapon a „lepkeszárnyas korona”, aranygyöngyökkel körberakva. Ikonográfiailag érdekes és egyedi ábrázolás.

Anyaga: arany és égetett tűzzománc, mérete: 3-5 cm között volt.

A rendet Burgundi (Jó) Fülöp herceg alapította 1429-ben, harmadik esküvője alkalmából. Unokája Mária, Habsburg Miksa főherceg felesége lett. Az ő révükön a német-római császárok, később a Habsburgok spanyol ágának, a spanyol örökösödési – háború után pedig a spanyol ill. osztrák-ágnak volt legjelentősebb és legelőkelőbb rendjele. „S mivel az uralkodók családi és országcímereikbe is felvették rendjeleiket, azok gyakorta az állami jelvények részévé váltak” – olvasható a Makay-Hérei kötetben (1990). Így pl. az osztrák címert és a mai spanyol 5 pezetást is (I. János Károly király trónralépte után) az Aranygyapjas Rend láncá ékesítette – írja Zombori István, múzeumunk történésze.

2. A vállon: Vállszalag (Katonai Mária Terézia Rend nagykeresztjéhez tartozik)

3. A felső, hatágú csillag: Magyar Királyi Szent István Rend nagykeresztjének csillaga. Az egyenlő sugarú, áttört ezüstcsillag előlapján, kidomborodó kerek, zöld tölgyfakoszorú alapon, négyágú, jobbra elívelő aranykereszt formálódik. Ennek közepén aranygyöngyökkel övezve, kerek vörös alapon egy arany latin ket-tőskereszt látható, mely hármashalmon nyugvó, kicsiny nyitott aranykoronából nő ki. Ettől balra és jobbra az M. T. monogram áll.

Anyaga: arany, ezüst és tűzzománc volt. A némileg stilizált csillag a XIX. sz. második harmadának típusa.

A rendet Mária Terézia 1764-ben Szt. István király tiszteletére alapította – magyar udvari méltóságok kezdeményezésére –, abból az alkalomból, hogy fiát, József főherceget római királlyá koronázták. A rangos érdemrend magyar jellegét külsőségei is tükrözték.

4. Az alsó, nyolcágú csillag: Osztrák Császári Lipót Rend nagykeresztjének csillaga.

Az áttört jellegű, csiszolt ezüst szemekből összerakott csillagra, arany szegélyű, vörös színű talpas kereszt, annak közepére arany gyöngykörben vörös mező került.

Anyaga: ezüst, kevés arany és tűzzománc volt. A közepmedallion nem részletezett, e helyen felirat, rendszerint monogram állt – de festőnk itt semmit sem ábrázolt.

A rendet I. Ferenc császár (általános polgári és katonai érdemek jutalmazására) 1808-ban harmadik házasságkötésének alkalmából, apjának, II. Lipótnak tiszteletére alapította (Ferdinánd, ekkor Erdély katonai helytartója).

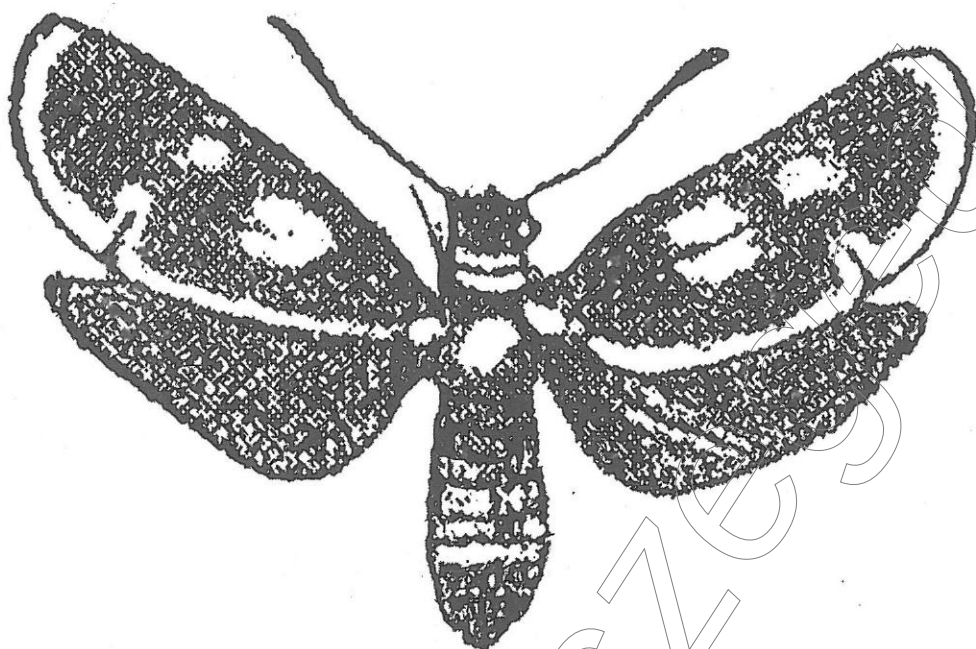
5. Az alsó, kerek csillag: Katonai Mária Terézia Rend nagykeresztje.

A kör alakú, zöld babérkoszorú alapra, fehér színű és aranszegélyű, négyágú görögkereszt feszül, melynek oldalai enyhén ívelnek és szélesedő talpúak. Kerek középpajza arannyal körberakott, benne fehér pólyás, domború, vörös mező.

Anyaga: arany és tűzzománc volt. A csillagrend a valótól csak némileg elvonatkoztatott.

E rendet is Mária Terézia alapította 1757-ben a hét éves háborúban szerzett érdemekért, a kolini győzelem emlékére. A magyarok közül elsőként gróf Nádasdy Ferenc kapta meg.

Szabó Tamás

ab. Vellayi m.

Bogarak és csodabogarak

Emlékezés Vellay Imrére, halálának 100. évfordulója alkalmával

„Egy levél lehull az erdőben. Ki veszi azt észre? – úgy mondta azt a távozó Bíró Lajos. Egy ilyen hulló levél az erdőben, a nagy világban, volt Vellay Imre is. Míg élt elveszett köztünk; nem vette észre senki; csak egyszerű napszámos volt, ki munkáját csendben, az emberektől félrehúzódva végzé...”

(Részlet Jablonowski József 1898. évi nekrológiájából)

Egy hányatott élet

Vellay Imre Ede 1850 október 11-én látta meg a napvilágot Nagybecskerekben. Apja Vellay Antal csizmadia volt. A szegény sorsú házaspár Imre Edén kívül még két lánygyermeket nevelt.

Elemi iskoláit és a gimnázium alsó négy osztályát szülővárosában végezte. A piarista gimnázium – utólag szemlélve a dolgozat – nem csak ismereteket közvetített számára, de a tudásanyag szüntelen gyarapításának igényével egyfajta kutatói alapszemléletet is adott. Ismerősei Vellay „tanulmányozó szenvedélyét”, a rovarász legjellemzőbb tulajdonságaként említették. Szerencsésebb időben és helyen talán könnyebben boldogulhatott volna, ám Nagybecskerekben a továbbtanulás megoldhatatlannak bizonyult. A városkában ugyanis nem létezett főgimnázium.

Mivel apja halála után otthonról sem várhatóan segítséget, az iskola folytatásához szükséges pénzt helyettesítéssel és korrepetálásokkal igyekezett előteremteni. 1885 őszétől 1886 őszéig napi 10 óránál is többet dolgozott. Az összegyűlt tőke mégsem bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy Szegeden az 1866/67-es tanévben a jelentős késéssel megkezdett ötödik osztályt elvégezze. Az első félévben még csak eltengődött valahogy, de tavaszra már semmi tartaléka nem maradt. Erre az időszakra később így emlékezett:

„A húsvéti ünnepek alatt nehéz napokat éltem, koplaltam már három napon át, de foglalkozást (értsd ezalatt korrepetálási lehetőséget) nem kaptam és csakhogy meneküljek az éhhaláltól, kénytelen voltam az akkor épült alföldi vasút építési vállalatához napszámosnak szegődni. Most kubikoltam reggeli 5 órától esti 7 óráig, hogy táplálékot és egy kis utazásra való költséget kereshessek” (Vellay ekkor még nem töltötte be a 17. életévét...)

Keresetével hazautazik szülővárosába. 1867 és 1872 között Torontál megyében és Kiskunhalason házitanítóskodik.

1872-ben bevonult katonának. 1874 és 1875 között a Ludovika Akadémián elvégzi a tiszti tanfolyamot. Ezt követően 1875 október 23-án honvédhadnaggyá nevezték ki. Szolgálati helye Szeged lett, ahol zászlóalj segédtisztként az irodán tevékenykedett. Az alantának tartott „írnoki” munkáért még a legendásan alacsony csapattiszti fizetéseknel is kevesebbet adtak. Nem csoda hát, hogy Vellay hamar pénzzavarba került. Állítólag egyszer tisztársai csavarták ki kezéből pisztolyát, mellyel végső elkeseredésében saját életét akarta kioltani. Hiába kérvényezte többször, hogy vezényeljék át (jobbán jövedelmező) csapattiszti beosztásba, ez nem történt meg. Beleunva az örökös nyomorúságba 1877 február 24-én önként lemond rangjáról. Lemondását a honvédelmi miniszter elfogadta és az év március 8-án felmentette a katonai szolgálat alól.

Nem sokkal később, 1877 április 21-én, gróf Maldeghem Artur ny. huszárkapitány egykori felettesei („Görgey ezredes, Meszterovits és mások”) véleményének kikérése után felfogadja az „obszitos” fia mellé nevelőnek. A mindkét fél számára hasznos tanulóév 1878 novemberében ért véget, amikor a tanítvány felvételt nyert a bécsi Theresianumba. A különböző birtokokon tanítással eltöltött idő legfőbb hozadékaként sikerült elsajátítani a zoológiát, a növénytant és a földrajzt. Mikor úgy érzi, kellően tapasztalatok magyarázzák, hogy érdeklődése később a mezőgazdaság rovarkártveői felé fordult.

Ezután Szegedre költözik, ahol Balogh János közjegyzőnél előbb házitánító és díjnok lesz, majd fogalmazóként dolgozik. Kenyerkereső munkája mellett (Herman Ottóhoz hasonlóan) mindvégig igyekezett autodidakta módon tovább képezni magát. Megkísérli az egyetemi követelmények szerint elsajátítani a zoológiát, a növénytant és a földrajzt. Mikor úgy érzi, kellően felkészült, az egyetem látogatása nélkül kívánja letenni a vizsgákat, ami természetesen lehetetlen.

Balogh halála után 1884-ben új főnököt kap a kiváló ornitológus és vadász Abafi (Okruczky) Aurél személyében. Abafi „Szeged és környéke a sport terén” címmel 1864-ben a Vadász és Versenylap hasábjain elsőként foglalta össze tudományos igényességgel a környék vadászati és madarait. Megfigyelései alapvető forrásmunkának számítanak.

A hasonló „hobbijú” irodatiszt és közjegyző egymásra talál. Bár Vellay már katonáskodása alatt is (a nagyárvíz előtt) gyűjtött a város környékén bogarakat, ettől az időtől kezdve szabadabban élhet kedvenc szénvedélyének. A „közjegyzősegéd”, hogy egy számára igen fontos szakkönyvet el tudjon olvasni, megtanult angolul. Nagyszámú külföldi cserépartnereivel német és angol nyelven levelezett.

Igen takarékosan élt, éveken át szinte kizárólag kenyeret és tejet evett. Ha sonkát is vásárolt magának, az már kivételes eseménynek számított. Minden pénzét szakkönyvekbe fektette.

Kora tavasztól késő őszig (a vegetációs periódusban) napi elfoglaltsága meglehetősen változatosan alakult. Szigorú napirendjét legfőbb az időjárás változtathatta meg. Ismét Jablonowskit (1898) idézve: „Gyűjtését szenvedéllyel folytatta: mihielyest csak az irodából kiszabadult, rögtön künn termett.... Délben egy darab kenyérről a zsebében futott ki Szeged határába és három órákor már a hivatalban ült; és míg sokszor éjjel 12-1 óráig eltűnt és gyűjtött anyagát rendezte, addig reggel 5-6-kor már megint künn volt.”

A nagy mű

Régi elképzelése vált valóra, amikor Vánky József reáliskolai tanár bevonásával 1886 és 1893 között felmérte Szegednek és távolabbi környékének teljes bogárfaunáját. Eredményüket 1894-ben közlik (Vánky-Vellay 1894). A 316 kirándulás főbb gyűjtőhelyei a következők: Szeged szorosabban vett belterülete, Újszeged, Marostorok, Boszorkánysziget, alsó- és felsővárosi feketeföldek, Deszkás temető, Körtöltés (amit szakaszokra osztott), Tápai rét, Felsőtanyák (Szatmaz, Ószeszék), Alsótanyák (Nagy István, Ladány, Domaszék), Dorozsma (Nagyszék), Horgos (Kamarás-erdő), Palics és környéke.

Munkájuk eredményeképp „1206 faj és fajta bogarat” mutattak ki. Ez részletesebben lebontva 1171 faj, 4 alfaj és 45 változat. Az eltérés abból adódik, hogy néhány fajnak a törzsalakja nem került elő, csak valamely változata vagy alfaja.

Az előfordulások mértékét 1-től 5-ig terjedő skálán adták meg. Az 1-es azt jelentette, hogy a bogarat csak egyes példányokban észlelték, a 2-es, hogy szórványosan, a 3-as, hogy elég bőven, a 4-es, hogy tömegesen, az 5-ös, hogy elemi csapásként léphet fel. Külön jelölték a főleg homokvidékeken rajzó, az ártéri élőhelyű és a fényre repülő fajokat.

A gyűjtemény kézírásos katalógusából kiderül, hogy a maga nemében páratlan méretű gyűjtőmunka oroszlánrészét Vellay végezte. Ha másolt kapott bogarat vagy vett át adatot, precízen feljegyezte (pl. Mihelyestől, Vánkytól ...). Megjelent fajlistájuk Vellay kézírásos katalógusával pontosítható, bár esetenként ebben sincs konkrét időpont, csak gyűjtési hely. Kivételesen a megadott előfordulási mértékek valószínűsítik a kérdéses példányok egykori meglétét. A pontosított fajlista szerint Vellayék Szeged környékén a jelenleg egyedi védelem alatt álló bogarak közül az alábbiakat találták:

fajnév	gyakoriság	lelőhely adatok
aranyos bábrabló, <i>Calosoma sychophanta</i>	2	(Szeged) Boszorkány-sziget 1889. V. 29., 1891. VI. 7.
Aranypettyes bábrabló <i>Calosoma maderae auropunctatum</i>	1	város körüli legelők 1890. V. 29.
Szárnyas futrinka <i>Carabus clathratus</i>	1	Tápai szék (Szeged-Tápe része a Tisza-Maros torkolatnál a Tiszántúlon)
mezei futrinka <i>Carabus granulatus</i>	2	Maros-torkolat 1888. IV. 1., Újszeged 1889. V. 2.
rezes futrinka <i>Carabus ullrichi</i>	-	Szeged Seyfferttől – valószínűleg hamis adat -
csinos nünike <i>Meloe decoratus</i>	2	Újszeged 1886. III. 25.
szarvasbogár <i>Lucanus cervus</i>	1	Újszeged
kis szarvasbogár <i>Dorcus parallelepipedus</i>	2	„Ártéri jelleggel fordul elő”
óriás galacsínhajtó <i>Scarabaeus affinis</i>	2	Szeged-Alsótanya
holdszarvú gánéjtűró <i>Copris lunaris</i>	2	Maros-torkolat 1886. V. 9.
orrzavú bogár <i>Oryctes nasicornis</i>	1	Szeged belterület 1893. VI. 23.
magyar virágbogár <i>Potosia hungarica</i>	1	Boszorkánysziget 1887. V. 22., 1892. V. 27.
pompás virágbogár <i>Potosia aeruginosa</i>	1	Újszeged

diófaccincér

Megopis scabricornis

alföldi virágccincér

Vadonia steveni

pusztai gyalogccincér

Dorcadion arenarium

helyesen (Csiki 1906) revíziója nyomán

Dorcadion decipiens

nagy kutyatejcincér

Oberea euphorbiae

2

Boszorkánysziget, Újszeged

3

Dorozsma 1889. VI. 9., 1890. V. 11., Palics 1892. VI. 3.

1

Szeged-Alsótanya

2

Körtöltés menti részek 1889. V. 20., 1889V.15.

Ebben a korai időszakban a determinálás magyar határozók híján csaknem kizárólag német nyelvű könyvekből történt. Ezekben az alpmunkákban kevés kivétellel a német, vagy jobb esetben az erősen leszűkített közép-európai régióra találhatók ökofaunisztikai utalások. A magyar bogarász legfeljebb azt tudhatta meg belőlük, milyen mértékű az adott faj előfordulása a német nyelvterület egyes vidékein. A kritika nélkül átvett adatok azután többnyire (a szóban forgó család, nemzetség, esetleg faj tüzetesebb hazai revíziójáig tartó) téves következtetésekhez vezettek.

Bár a Rovartani Lapok hasábjain sorra jelentek meg a faunisztikai részeredményeket tartalmazó apróbb-nagyobb cikkek, a kirajzolódó faunakép egyenlőre meglehetősen mozaikszerű. Különösen a kevésbé fajgazdag Alföldön óriási területek maradtak sokáig fehér foltnak. Igazán átfogó felmérésekre kevesebben vállalkoztak. Ilyen összefüggésben válnak fokozottan értékessé Halász Árpád (1902) makói, továbbá Vánky József és Vellay Imre (1894) Szeged környékét összegző tanulmányai.

A határozás nehézségei miatt, a vidéken dolgozó szakemberek századunk első harmadáig sok szállal kapcsolódtak a Természettudományi Múzeumhoz. Sajnos részben ez a centralizáció okozta, hogy a vidéki múzeumokban már a kezdet kezdetén a „természettudomány” marginalizálódott. Sokszor egy patinásabb középiskola természetrajz tanára, diákjai bevonásával a környék élővilágából külön szertárat állított össze, mint amilyenekkel közgyűjteményeink rendelkeztek. Megyénkbeli követendő példaként a hőmezővásárhelyi Bodnár Bertalan, vagy a makói Halász Árpád munkásságát említhetjük.

A fővárosi hivatásos és a vidéki, jórészt amatőr entomológusok kapcsolatát az iratlan rovarász etika határozta meg. Kovács és Gozmány /1962/ szavaival élve: „A szakmunkákból elsősorban azokat az állatokat igyekezzünk meghatározni, amelyek nem téveszthetők össze másokkal. Szaktanácsért végső fokon forduljunk a Természettudományi Múzeumhoz. Ha mások segítségét igénybe vesszük, ne sajnáljunk átengedni fáradságuk fejében néhány olyan állatot, amelyből több is van birtokunkban, mert ez általánosan elfogadott szabály.” Az ilyen segítség mindkét fél számára hasznos volt, hiszen azon túl, hogy egyfajta revíziót jelentett, meggyorsította az információk áramlását. A Vánky-Vellay (1894) szerzőpár szakszerű tanácsaikért továbbá meghatározásaik felülbírlásáért írásuk előszavában Horváth Géza állami rovartani állomásfőnöknek (1895-től az Állattár igazgatója), Mocsáry Sándor múzeumi segédőrnök és Sajó Károly (reáliskolai) tanárnak nyilvánít köszönetet. Jablonowski szerint (1898) a kor egyik legnagyobb szaktekintélye, Edmund Reitter szintén átnézte Vellay bogarányagát.

Talán még a határozásnál is nagyobb problémát jelentett a helyes nomenklatúra alkalmazása. A számos szinonim elnevezés revíziója a cikk megírásának idején még javában folyt. Vellayék szerencsés kézzel választották ki Edmund Reitter: *Catalogus Coleopterorum Europaea et Caucasi c.* munkáját.

Napjainkban sokan (az eddig leírtak tükrében teljesen megalapozatlanul) a századforduló entomológusainak munkáiból az „ökológiát” hiányolják. Jelen tanulmány e tekintetben kivételnek számít. A szerzők kitérnek a gazdálkodás, a szállítások, valamint az áradások faunamódosító hatásaira. Ez utóbbi különösen szemléletes: „Észrevehető változást idézett elő e téren az 1879-iki árvíz és az azt követő újjáalkotás. Nem csekély azon rovarok száma, amelyeket az árvíz előtt Vellay által gyűjtött, s mondhatni elég gyakoriak voltak, ellenben az árvíz után sehol sem voltak felfedezhetők, eltűntek, pedig tapasztalatok szerint azok, amelyek csak egy ivadékkal, és pedig nyári étellel bírnak, melyeknek, nézetük szerint álcáit pusztította el a több hónapig tartó vízlepel.”

Csiki Ernő (1924 és 1933 között az Állattár igazgatója) 1905-ben „Csongrád vármegye bogárfaunája” címmel összegezte a területre vonatkozó valamennyi fellelhető adatot. Faunamunkája (Csiki 1906) elsősorban Vánky és Vellay (1894) revidált tanulmányára épült. Az egyéb források között említhetők saját 1904-1905. évi gyűjtései, Horváth Géza és Kuthy Dezső addig nem, vagy csak részben publikált adatai, továbbá öccsének, Csiki Gusztávnak szórvány felmérései. A revízió esetünkben – mint az a kérdéses fajok után olvasható magyarázatokból kiderül – nem a bogarányag átnézését jelentette. Az évi jelentésekből és a korabeli levelezésekből nyomon követhető, hogy az eredeti példányszám ekkorra már alaposan megcsappant és a maradvány állagáról sem mondható el semmi jó. Csiki valószínűleg a gyűjtemény lecimkézett romjainak megtekintése után, a Vánky-Vellay (1894) féle cikkben szereplő, számára valószínűtlen adatokat pontositotta. Megjegyzései 6 fajnál ökológiai jellegűek, 12 fajnál rendszertaniak. Az általa közölt fajlista alig bővebb, a vizsgált terület viszont lényegesen kiterjedtebb, mint az alpműnél. Új gyűjtőhelyek: Algyő, Csongrád, Derekegyház, Hódmezővásárhely, Szeged, Fehér-tó Szegvár és Szentés. Hiányoznak viszont a Vánky-Vellay (1894) cikket oly értékessé tevő ökológiai táblázatok és megjegyzések. Igaz ebben a korban, mint arról már szó esett, a többi faunamunkában sem találunk ilyen mélységű ökológiai elemzéseket.

Csiki írását kiegészítve Halász Árpád (1902) Makó környéki eredményeivel 1906-ra összeáll Csongrád megye alapfaunája, ami hihetetlenül nagy dolog. Ettől kezdve mivel viszonyíthatók, nyomon követhetővé válnak a különféle hatásokra (anthropogén, éghajlati, biotikus...) bekövetkező változások. A teljesség igénye nélkül néhány a levonható következtetések közül:

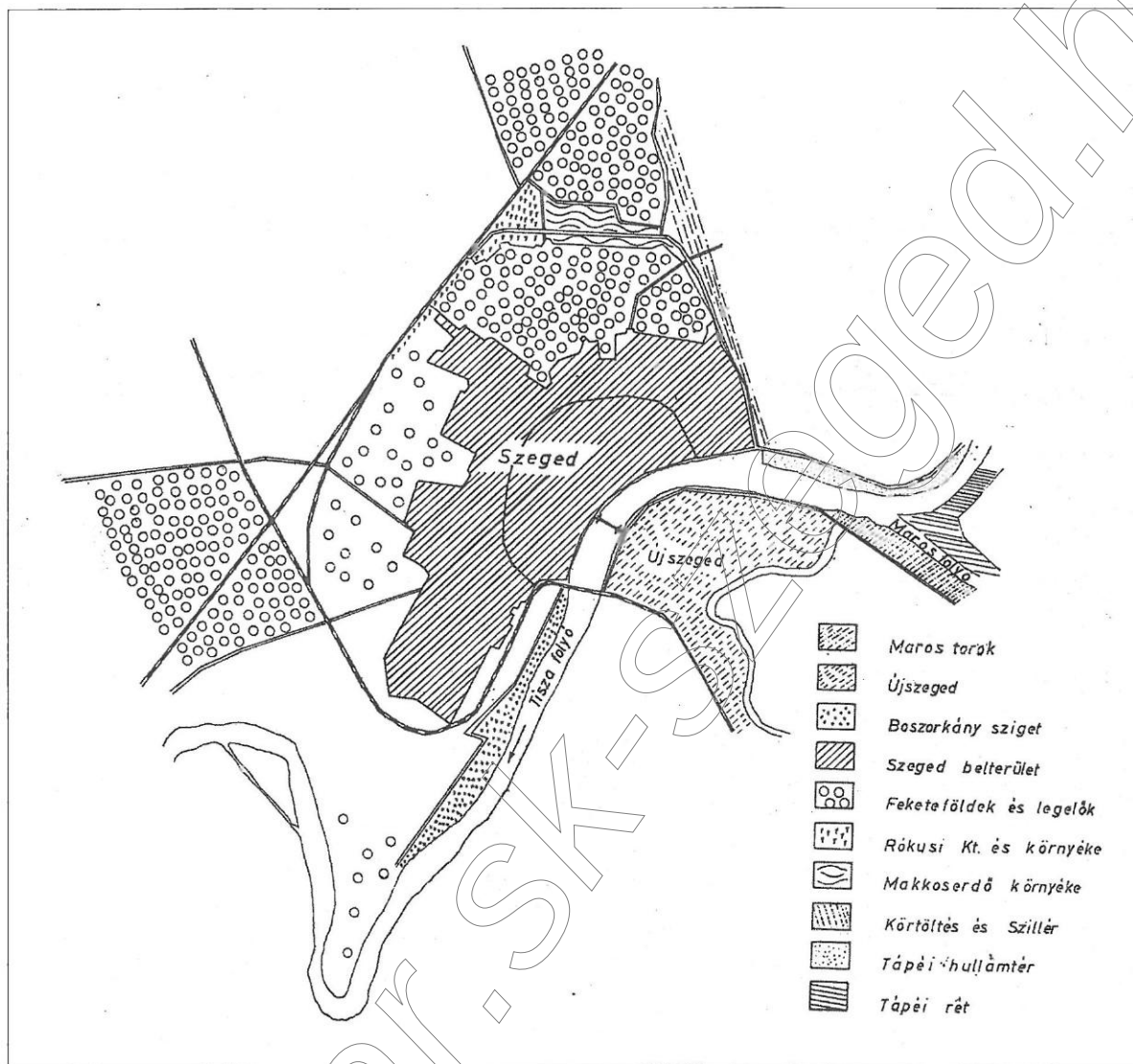
1./ Az intenzív mező- és erdőgazdálkodás következtében felgyorsult a természetes és természetközeli élőhelyek felszámolása. Fajok, alfajok szorultak ki egykori területükről, vagy váltak „elemi csapásként fellépő kártevőből” faunisztikai ritkasággá.

2./ Valószínűleg a felmelegedés következtében új, zömmel pontomediterrán areájú bogarak bukkantak föl és szaporodtak el tömegesen.

3./ Az erdősítéseket fokozatosan követték a kártevők. Különösen az alföldi fenyőtelepítések esetében egyértelmű a folyamat iránya és az időrendje is jól behatárolható.

4./ Néhány Vellay idejében szórványosan talált bogár (Coleoptera) azért lett mezőgazdasági károsító, mert időközben preferált tápnövényei közül legalább az egyiket nagyüzemi méretekben termesztetni kezdték.

A realis kép kialakítása érdekében vizsgáljuk meg a dél-alföldi régió többi megyéjének kutatótsági fokát és az alpművek elkészítésének időpontjait. Békés megye bogárfaunáját 1981 és 1996 között publikálta Ádám László. Bács-Kiskunban részletebben egyedül a Kiskunági Nemzeti Park törzsterületeit mérték fel. Eredményeiket a Természettudományi Múzeumban található példányok adataival kiegészítve 1986/87-ben közzétették. Szolnok megyében eddig nem folytak teljességre törekvő vizsgálatok. Ha csak az időpontokat nézzük, az önmagában is közel 100 év előnyt jelent. További pozitívum, hogy az összesített Csongrád megyei fajlista egy adott korra vonatkoztatható. Az első (értékelhető) és az utolsó gyűjtési időpontok közötti különbség mindössze 19 év. A másik két megye adatai közel száz évet ölelnek fel, de csak utolsó időszak komplex. A századelő megfigyeléseiből nem lehet egy (közel) teljes faunajegyzéket összeállítani. Ez a tény egyes fajknál behatárolja az összehasonlító analízis lehetőségét.

Vellay Imre és Vánky József Szeged környéki gyűjtéseinek térképe

Jönnek a sáskák

A középkori nagy sáskajárásokat néhány másik faj tevékeny közreműködésével a keleti vándorsáskák (*Locusta migratoria*) okozták. A marokkói vándorsáska (*Dociostaurus maroccanus*) kártétele a Tisza szabályozás után jelentkezett először. Eredeti élőhelyei az ürmös- (*Artemisia-Festucetum pseudovinae*) és a cickafarkos szikes puszták (*Achilleo-Festucetum pseudovinae*). A folyamszabályozások után több tényező együttes hatására számottevően nőtt a szikesek kiterjedése. A mentett részekben a rendszeres elöntések és a korábbi magas talajvíz gyérítő hatása végleg megszűnt.

A marokkói vándorsáskának (*Dociostaurus maroccanus*) évente egy nemzedéke fejlődik. A talajban áttelelő tojástokokból április végétől június elejéig bújnak elő a hangya nagyságú lárvák. Mind a lárvák, mind a kifejlett egyedek rendkívül széles táplálék spektrumúak. A sziki üröm (*Artemisia santonicum*) és a kutyatej (*Euphorbia* sp.) kivételével szinte mindent tarra ráganak. Bizonyos éghajlati tényezők kifejezetten segítik a populációk túlszaporodását. Ilyenkor kizárólag a legkorszerűbb növényvédelmi technológia alkalmazásától várható hathatós segítség. Különben a baljóslatú zúgással repülő, kavargó sáskahad megállíthatatlanul rázúdul a környező mezőgazdasági területekre.

Szeged környékén különösen kritikus esztendőnek számított 1889 és 1890. A marokkói vándorsáskák elemi csapásként pusztították a vidéket. A helyzet komolyságát mutatja, hogy 1890-ben miniszteri biztost neveztek ki a károk felmérésére, valamint a védekezés megszervezésére. Vellay alaposan kivette a részét a munkálatokból. 1990-ben Molnár János lovas rendőrbiztossal együtt, a város közelében lévő, serkedi kút és Ürgelhalom határolta második körzetben teljesített szolgálatot. A Torontál megyei Jázova-Hódics község határában (ma Jazovo, Jugoszlávia) egyedül irányította a védekezést. Az itt tapasztaltakról 1891-ben így emlékezett: „A sáska, sáska mellett mintegy 400 folyó méter széles területen oly sűrűn nyomult előre, hogy egymástól nem férhetett. Valóságos sáska folyam volt ez, mely az egyes szélrohamok pillanatában épen úgy ritkult vagy tömörült és pezsdült fel, mint mikor a folyó vize hullámokat ver.”

A sáskadúlás megfékezésére az ún. „Ciprusi sövényt” alkalmazták. Adjuk át a szót ismét Vellaynak:

„Végre portyázó csatarendben egyenként felállított sövényeinket összevontuk és 450 méter hosszúságban a gabonák szélén egy vonalban állítottuk fel; ásattunk 2 m. hosszú, 1 m. széles és 1,5 m. mély lefelé üstformán szélesedő gödröket, a melyekben csakhamar egymás tetején ugrált, nyüzsgött és sísteregve elégyületlenül kavargott a már természetesre fejlődött sáska; más része elkerülte a gödröt és a sövények mellett folytatta áramló útját a következő gödörig, a mely szintén kivette a ma-

ga részét az áramló tömegből és így tovább. Alig két óra lefolyása alatt megteltek a gödreink színiig a nélkül, hogy a hajtókának fáradságába került volna. Asattunk újabb gödröket, melyek ismét megteltek és a sáska még folyton áramlott az esti órákig, a szájtáji határ felől, de senki sem tudta, honnan és milyen területről."

A védekezés során rájöttek arra, hogy nemcsak emberekkel lehet a sáskákat hajtani, jó erre egy csapat liba vagy a sáskák által megszállt területre hajtott szarvasmarha csorda is.

A sáskajáráshoz kapcsolódik három kommentár nélküli megjegyzés.

1./ Vellaynak halála után, 1898-ban a rovartani Lapok hasábjain két cikke jelenik meg ebben a témakörben. Ezek: „A marokkói sáska vándorlása” (156. tól a 161. lapig) és ugyanabban a kötetben „A marokkói sáska vedléséről” (193. tól a 197. lapig).

2./ Jablonowski József az intézmény igazgatója „A marokkói sáska vándorlása” c. íráshoz az alábbi kommentárt fűzte: „Vellay Imrénék ezen dolgozata egy kis szemelvény ama nagyobb munkájából, melyet ő még 1891-ben a Rovartani Állomásra küldött. Noha a dolgozatot egész terjedelmében más helyen közölni fogom, egy kis töredéket, melyhez egy más, a sáska vedléséről fog csatlakozni, mégis a Rovartani Lapokban is közlöm már csak azért is, mert Vellay élete utolsó jobb napjaiban mindig azon töprenkedett, hogyan is váltsa be ígéretét, a melyeket a szerkesztőségnek a közreműködésre nézve tett. Jablonowski.”

3./ (A marokkói vándorsáska) „Hazai életmódját Vellay Imre tárta fel, azonban eredményei kéziratban maradtak. Ennek alapján Jablonowski (in Emich 1899) ismertette fejlődésmenetét.” (Balás-Sáringer 1984)

Vita a kultúrpalotában

1893-ban Camillo Schaufuss meissenai entomológus több városnak, köztük Szegednek is, fölajánlotta (a saját maga által) nagy értékűnek mondott „természettajzi múzeumát”. Cserébe a gyűjteményért azt kérte, hogy alkalmazzák, mint a természettudományos tár igazgatóját. Reizner János a Somogyi-könyvtár igazgatója szerette volna a tervezett kultúrpalotát azonnal tudományos igényű gyűjteménnyel feltölteni. Profetikusnak bizonyult meglátása szerint: „Egy jövődöbéli nagy és szép természettajzi múzeumot tehát vagy az ajánlat elfogadása útján sikerül megalkotni, vagy pedig talán soha sem lesz a városnak ily intézménye.”

Reizner, miután két alkalommal is megtekintette a „Schaufuss múzeumot”, jelentésében rendkívül pozitívan nyilatkozott a látottakról. Javasolta, hogy a város fogadja el a tulajdonos feltételeit.

Vellay Imre és Zsótér László másképp látták a dolgot. Szerintük Szeged múzeumát helyi anyaggal kell feltölteni. Nem minden ok nélkül tartottak attól, hogy a városi vezetés ezzel az „üzlettel” egyszer s mindenkorra letudja a további fejlesztéseket. A helyi lapok hasábjain kibontakozó vita elmérgesedését úgy lehetett megakadályozni, ha kikérik az adott kérdésben valamely országos szaktekintély véleményét. A választás a város korábbi országgyűlési képviselőjére Herman Ottóra esett, aki a fejlesztés megvalósítását Reiznerhez hasonlóan képzelte el. 1894 február ötödikén keltezett jelentéséből idézünk: „Az az eszme, hogy csak hazánk földjének termékeire legyünk tekintettel, nem helyes, mert a tanúság akkor mélyed, a látókor akkor tágul, a midőn hazánk termékeinek helyét és viszonyát az egyetem rendszerben ismerjük fel.”

A helyszíni szemle után tehát nem a helyi zoológusok, általa hibásnak tartott elutasító véleménye miatt ellenzi a Schaufuss gyűjtemény Szegedre kerülését. Főbb indokai a következők:

1./ Szó sincs múzeumról, a látott anyag inkább „... egy régi természettajzi kereskedésnek legnagyobb részét igen elhanyagolt állapotú, el nem kelt maradványa; részben olyan maradvék, a mely a használható anyag többszörös kiválogatása után fennmaradt s már sehogysem értékesíthető.”

2./ A preparátumok zöme lelőhelyeztetlen, pedig az lenne „... a legfontosabb, hogy a tárgyak ne nélkülözzék azokat az adatokat sem – nevezetesen a származást illetőleg – a melyeket a természethistória mai magaslata el sem engedhet.”

3./ Különösen a madarakat, de az emlősöket is szétrágták az Anthrenusok (múzeumbogarak). A dermoplastikák a nem megfelelő tárolástól penészesek.

4./ Bár a bogarak és a lepkék jobb állapotúak, az eddig leírtak ezekre a rovarcsoportokra is vonatkoznak.

Annyit Herman Ottó is elismer, hogy a rovarok határozása általában korrekt. Véleménye megalapozottnak tűnik, hiszen Schaufuss ekkor már neves entomológusnak számít. Szaktudását az 1916-ban, Stuttgartban kiadott kétkötetes műve, a Calwer's Käferbuch bizonyítja. Amennyiben gyűjteménye Szegedre kerül, összehasonlítva anyagként felbecsülhetetlen szolgáltatást tehetett volna a helyi faunakutatás számára. Úgy tűnik ez a lehetséges elkerülte mindkét vitázó fél figyelmét.

A szakma és a városvezetés közötti szemléletbeli különbséget később sem sikerült áthidalni. Az alapproblémáról Reizner 1901. évi levelezéséből nyerhetünk pontos képét. Feltehetően Szeged város polgármesterének írta augusztus 30.-án dr Horváth Géza (az Állattár igazgatója) júniusi felügyeleti látogatásáról: „Volt ugyan szó közöttünk arról is, hogy jó lenne a természettajzi múzeum sentartására (conserválására) rendezésére és a gyűjtemények kiegészítésére a helybeli tanár urak közül szakembert alkalmazna s ez által mi a könyvtári tevékenységre több időt szentelhetnénk.

Ezen felfogásra legott kijelenttem, hogy a város erre nem hajlandó, de ha az országos főfelügyelőség az államsegélyből erre támogatást ad, igen örövendék ha a dolog ily megoldást nyerje.”

Abafi Aigner Lajos a kor „lepkészfejedelme” január 10-én Horváthénál jóval szerényebb kérést terjesztett elő Reiznernek: „Ha p. o. (példának okáért) a város megkeresné a főfelügyelőséget az iránt, hogy ez a gyűjteményei gondozása és kívált a helyi (Vellay-féle) gyűjteményének kiegészítése céljából (mire az igen rászorúl) szakembert bocsásson rendelkezésére, aki p. o. negyedévenként két hetet ott töltené, ... arra a főfelügyelőség készséggel ráállna s engem leküldene. Esősorban természetesen tisztelt Igazgató-úrtól függ, vajon óhajítja-e a várost ez irányban kapacitálni: azt hiszem nem lenne nehéz.”

Ami azt illeti ebben tévedett, mert Reizner minden igyekezete ellenére a kapacitálás nehézne bizonyult. A válaszlevél a gyarapítás elsődlegességét emeli ki. „Tehát minél inkább gyarapodik az osztály (mert mostanában különösen madárpreparátumaink szaporodnak), annál inkább indokolt lesz egy állás szervezése. Csak hogy a mint említém, a mostani körülmények erre nem alkalmasak és várni kell a jobb időkre.”

A példásan gyors ütemű, átgondolt gyűjteményfejlesztést látva, sem a helyi zoológusok, sem a pestiek nem értették, miért zárkóznak el a városi döntéshozók annyira mereven a gyűjteménykezelő alkalmazásától. A természettudományos anyag – eltekintve a hagyományos múzeumi profil többi ágazatától – folyamatos gondozást igényel. Elég, ha pár évig elhanyagolják a mérgezéseket és a múzeumbogarak (Anthrenus sp.) minden (számukra megfelelő) preparátumot szétrágnak. Sajnos Reizner halála után, 1904 és 1917 között, az előre megjósolt nagymérvű pusztulás menetrend szerűen be is következett.

Az ellenkezés igazi oka valószínűleg azért maradt rejtve a szakma képviselői előtt, mert az döntően várospolitikai volt. Reizner már a Schaufuss féle múzeumról írott 1893. évi jelentésében felvetette, hogy a „természettajzi múzeum” megszerzése felgyorsíthatja a régóta áhított szegedi egyetem létesítését. Lázár György helyettes polgármester osztotta véleményét (Fári-Kőhegyi 1985). A rendelkezésre álló szűkös keret felosztásakor 2 megoldás közül választhattak. Vagy a vásárlásokkal történő feltöltést helyezik előtérbe, vagy a kezelőszemélyzetet gyarapítják. Az első változat mellett döntöttek. Elképzeléseiket nem igazolta az idő. A századforduló idejére létrejött kiemelkedő színvonalú régészeti, néprajzi, képzőművészeti és természettudományos gyűjteményrészek semmilyen hatást nem gyakoroltak az egyetem Szegedre településére. Ahhoz a trianoni tragédia kellett...

385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392 393. 394. 395.	
<i>Tomasz Hankaj</i> <i>Lajotöl</i> <i>Budapest.</i> II.	1. 1. 2. 4. 1.
II. 6. 15. 22 II. 3.	Aug. II. 9. 19. 22. 23. 24. III. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24.
II. 5. II. 5.	2.
<i>Tomasz</i>	2.
II. 7. 12. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000. 1001. 1002. 1003. 1004. 1005. 1006. 1007. 1008. 1009. 1010. 1011. 1012. 1013. 1014. 1015. 1016. 1017. 1018. 1019. 1020. 1021. 1022. 1023. 1024. 1025. 1026. 1027. 1028. 1029. 1030. 1031. 1032. 1033. 1034. 1035. 1036. 1037. 1038. 1039. 1040. 1041. 1042. 1043. 1044. 1045. 1046. 1047. 1048. 1049. 1050. 1051. 1052. 1053. 1054. 1055. 1056. 1057. 1058. 1059. 1060. 1061. 1062. 1063. 1064. 1065. 1066. 1067. 1068. 1069. 1070. 1071. 1072. 1073. 1074. 1075. 1076. 1077. 1078. 1079. 1080. 1081. 1082. 1083. 1084. 1085. 1086. 1087. 1088. 1089. 1090. 1091. 1092. 1093. 1094. 1095. 1096. 1097. 1098. 1099. 1100. 1101. 1102. 1103. 1104. 1105. 1106. 1107. 1108. 1109. 1110. 1111. 1112. 1113. 1114. 1115. 1116. 1117. 1118. 1119. 1120. 1121. 1122. 1123. 1124. 1125. 1126. 1127. 1128. 1129. 1130. 1131. 1132. 1133. 1134. 1135. 1136. 1137. 1138. 1139. 1140. 1141. 1142. 1143. 1144. 1145. 1146. 1147. 1148. 1149. 1150. 1151. 1152. 1153. 1154. 1155. 1156. 1157. 1158. 1159. 1160. 1161. 1162. 1163. 1164. 1165. 1166. 1167. 1168. 1169. 1170. 1171. 1172. 1173. 1174. 1175. 1176. 1177. 1178. 1179. 1180. 1181. 1182. 1183. 1184. 1185. 1186. 1187. 1188. 1189. 1190. 1191. 1192. 1193. 1194. 1195. 1196. 1197. 1198. 1199. 1200. 1201. 1202. 1203. 1204. 1205. 1206. 1207. 1208. 1209. 1210. 1211. 1212. 1213. 1214. 1215. 1216. 1217. 1218. 1219. 1220. 1221. 1222. 1223. 1224. 1225. 1226. 1227. 1228. 1229. 1230. 1231. 1232. 1233. 1234. 1235. 1236. 1237. 1238. 1239. 1240. 1241. 1242. 1243. 1244. 1245. 1246. 1247. 1248. 1249. 1250. 1251. 1252. 1253. 1254. 1255. 1256. 1257. 1258. 1259. 1260. 1261. 1262. 1263. 1264. 1265. 1266. 1267. 1268. 1269. 1270. 1271. 1272. 1273. 1274. 1275. 1276. 1277. 1278. 1279. 1280. 1281. 1282. 1283. 1284. 1285. 1286. 1287. 1288. 1289. 1290. 1291. 1292. 1293. 1294. 1295. 1296. 1297. 1298. 1299. 1300. 1301. 1302. 1303. 1304. 1305. 1306. 1307. 1308. 1309. 1310. 1311. 1312. 1313. 1314. 1315. 1316. 1317. 1318. 1319. 1320. 1321. 1322. 1323. 1324. 1325. 1326. 1327. 1328. 1329. 1330. 1331. 1332. 1333. 1334. 1335. 1336. 1337. 1338. 1339. 1340. 1341. 1342. 1343. 1344. 1345. 1346. 1347. 1348. 1349. 1350. 1351. 1352. 1353. 1354. 1355. 1356. 1357. 1358. 1359. 1360. 1361. 1362. 1363. 1364. 1365. 1366. 1367. 1368. 1369. 1370. 1371. 1372. 1373. 1374. 1375. 1376. 1377. 1378. 1379. 1380. 1381. 1382. 1383. 1384. 1385. 1386. 1387. 1388. 1389. 1390. 1391. 1392. 1393. 1394. 1395. 1396. 1397. 1398. 1399. 1400. 1401. 1402. 1403. 1404. 1405. 1406. 1407. 1408. 1409. 1410. 1411. 1412. 1413. 1414. 1415. 1416. 1417. 1418. 1419. 1420. 1421. 1422. 1423. 1424. 1425. 1426. 1427. 1428. 1429. 1430. 1431. 1432. 1433. 1434. 1435. 1436. 1437. 1438. 1439. 1440. 1441. 1442. 1443. 1444. 1445. 1446. 1447. 1448. 1449. 1450. 1451. 1452. 1453. 1454. 1455. 1456. 1457. 1458. 1459. 1460. 1461. 1462. 1463. 1464. 1465. 1466. 1467. 1468. 1469. 1470. 1471. 1472. 1473. 1474. 1475. 1476. 1477. 1478. 1479. 1480. 1481. 1482. 1483. 1484. 1485. 1486. 1487. 1488. 1489. 1490. 1491. 1492. 1493. 1494. 1495. 1496. 1497. 1498. 1499. 1500. 1501. 1502. 1503. 1504. 1505. 1506. 1507. 1508. 1509. 1510. 1511. 1512. 1513. 1514. 1515. 1516. 1517. 1518. 1519. 1520. 1521. 1522. 1523. 1524. 1525. 1526. 1527. 1528. 1529. 1530. 1531. 1532. 1533. 1534. 1535. 1536. 1537. 1538. 1539. 1540. 1541. 1542. 1543. 1544. 1545. 1546. 1547. 1548. 1549. 1550. 1551. 1552. 1553. 1554. 1555. 1556. 1557. 1558. 1559. 1560. 1561. 1562. 1563. 1564. 1565. 1566. 1567. 1568. 1569. 1570. 1571. 1572. 1573. 1574. 1575. 1576. 1577. 1578. 1579. 1580. 1581. 1582. 1583. 1584. 1585. 1586. 1587. 1588. 1589. 1590. 1591. 1592. 1593. 1594. 1595. 1596. 1597. 1598. 1599. 1600. 1601. 1602. 1603. 1604. 1605. 1606. 1607. 1608. 1609. 1610. 1611. 1612. 1613. 1614. 1615. 1616. 1617. 1618. 1619. 1620. 1621. 1622. 1623. 1624. 1625. 1626. 1627. 1628. 1629. 1630. 1631. 1632. 1633. 1634. 1635. 1636. 1637. 1638. 1639. 1640. 1641. 1642. 1643. 1644. 1645. 1646. 1647. 1648. 1649. 1650. 1651. 1652. 1653. 1654. 1655. 1656. 1657. 1658. 1659. 1660. 1661. 1662. 1663. 1664. 1665. 1666. 1667. 1668. 1669. 1670. 1671. 1672. 1673. 1674. 1675. 1676. 1677. 1678. 1679. 1680. 1681. 1682. 1683. 1684. 1685. 1686. 1687. 1688. 1689. 1690. 1691. 1692. 1693. 1694. 1695. 1696. 1697. 1698. 1699. 1700. 1701. 1702. 1703. 1704. 1705. 1706. 1707. 1708. 1709. 1710. 1711. 1712. 1713. 1714. 1715. 1716. 1717. 1718. 1719. 1720. 1721. 1722. 1723. 1724. 1725. 1726. 1727. 1728. 1729. 1730. 1731. 1732. 1733. 1734. 1735. 1736. 1737. 1738. 1739. 1740. 1741. 1742. 1743. 1744. 1745. 1746. 1747. 1748. 1749. 1750. 1751. 1752. 1753. 1754. 1755. 1756. 1757. 1758. 1759. 1760. 1761. 1762. 1763. 1764. 1765. 1766. 1767. 1768. 1769. 1770. 1771. 1772. 1773. 1774. 1775. 1776. 1777. 1778. 1779. 1780. 1781. 1782. 1783. 1784. 1785. 1786. 1787. 1788. 1789. 1790. 1791. 1792. 1793. 1794. 1795. 1796. 1797. 1798. 1799. 1800. 1801. 1802. 1803. 1804. 1805. 1806. 1807. 1808. 1809. 1810. 1811. 1812. 1813. 1814. 1815. 1816. 1817. 1818. 1819. 1820. 1821. 1822. 1823. 1824. 1825. 1826. 1827. 1828. 1829. 1830. 1831. 1832. 1833. 1834. 1835. 1836. 1837. 1838. 1839. 1840. 1841. 1842. 1843. 1844. 1845. 1846. 1847. 1848. 1849. 1850. 1851. 1852. 1853. 1854. 1855. 1856. 1857. 1858. 1859. 1860. 1861. 1862. 1863. 1864. 1865. 1866. 1867. 1868. 1869. 1870. 1871. 1872. 1873. 1874. 1875. 1876. 1877. 1878. 1879. 1880. 1881. 1882. 1883. 1884. 1885. 1886. 1887. 1888. 1889. 1890. 1891. 1892. 1893. 1894. 1895. 1896. 1897. 1898. 1899. 1900. 1901. 1902. 1903. 1904. 1905. 1906. 1907. 1908. 1909. 1910. 1911. 1912. 1913. 1914. 1915. 1916. 1917. 1918. 1919. 1920. 1921. 1922. 1923. 1924. 1925. 1926. 1927. 1928. 1929. 1930. 1931. 1932. 1933. 1934. 1935. 1936. 1937. 1938. 1939. 1940. 1941. 1942. 1943. 1944. 1945. 1946. 1947. 1948. 1949. 1950. 1951. 1952. 1953. 1954. 1955. 1956. 1957. 1958. 1959. 1960. 1961. 1962. 1963. 1964. 1965. 1966. 1967. 1968. 1969. 1970. 1971. 1972. 1973. 1974. 1975. 1976. 1977. 1978. 1979. 1980. 1981. 1982. 1983. 1984. 1985. 1986. 1987. 1988. 1989. 1990. 1991. 1992. 1993. 1994. 1995. 1996. 1997. 1998. 1999. 2000. 2001. 2002. 2003. 2004. 2005. 2006. 2007. 2008. 2009. 2010. 2011. 2012. 2013. 2014. 2015. 2016. 2017. 2018. 2019. 2020. 2021. 2022. 2023. 2024. 2025. 2026. 2027. 2028. 2029. 2030. 2031. 2032. 2033. 2034. 2035. 2036. 2037. 2038. 2039. 2040. 2041. 2042. 2043. 2044. 2045. 2046. 2047. 2048. 2049. 2050. 2051. 2052. 2053. 2054. 2055. 2056. 2057. 2058. 2059. 2060. 2061. 2062. 2063. 2064. 2065. 2066. 2067. 2068. 2069. 2070. 2071. 2072. 2073. 2074. 2075. 2076. 2077. 2078. 2079. 2080. 2081. 2082. 2083. 2084. 2085. 2086. 2087. 2088. 2089. 2090. 2091. 2092. 2093. 2094. 2095. 2096. 2097. 2098. 2099. 2100. 2101. 2102. 2103. 2104. 2105. 2106. 2107. 2108. 2109. 2110. 2111. 2112. 2113. 2114. 2115. 2116. 2117. 2118. 2119. 2120. 2121. 2122. 2123. 2124. 2125. 2126. 2127. 2128. 2129. 2130. 2131. 2132. 2133. 2134. 2135. 2136. 2137. 2138. 2139. 2140. 2141. 2142. 2143. 2144. 2145. 2146. 2147. 2148. 2149. 2150. 2151. 2152. 2153. 2154. 2155. 2156. 2157. 2158. 2159. 2160. 2161. 2162. 2163. 2164. 2165. 2166. 2167. 2168. 2169. 2170. 2171. 2172. 2173. 2174. 2175. 2176. 2177. 2178. 2179. 2180. 2181. 2182. 2183. 2184. 2185. 2186. 2187. 2188. 2189. 2190. 2191. 2192. 2193. 2194. 2195. 2196. 2197. 2198. 2199. 2200. 2201. 2202. 2203. 2204. 2205. 2206. 2207. 2208. 2209. 2210. 2211.	

Részlet Vellay Imre rovarkatalógusából

A budapesti évek

Még az 1890-es sáskajárás vészterhes hónapjaiban figyeltek fel a földművelési minisztérium illetécsi a vasszorgalmú, alapos tudású Vellayra. Ehhez képest kissé megkésve, 1895-ben nevezték ki a M. Kir. Állami Rovartani Állomásra Jablonowski József mellé asszisztensnek.

Jablonowskitól (1898) tudjuk, hogy napirendje a fővárosban sem sokban különbözött a Szegeden megszokottaktól.

„Mióta Vellay Budapestre került, minden idejét a Rovartani Állomás hivatalos helyiségében töltötte: reggel 6 órakor már ott volt és este csak 8-9-kor távozott. Naponta csak egyszer étkezett és pedig este.”

Az önpusztító életmód lassan, de biztosan megtette hatását. Egészségi állapota folyamatosan romlott. Ennek ellenére rakás számára gyártotta jegyzetet és két év alatt 5 publikációja látott napvilágot. A lőterítűvel foglalkozó írása (amely a Köztelek hasábjain jelent meg 1896-ban), valamint a kukoricamoly kártételét ismertető munkája (melyet a Gazdasági Lapok közölt 1897-ben), mai szemmel nézve is értéktálcó alkotás.

Szegedhez való kötődését bizonyítja a Praznovszky és Mihelyes féle rovargyűjtemény átrakásakor és csomagolásakor nyújtott önzetlen segítsége. Ez 1896 áprilisában történt, amikor Lázár Béla segédkönyvtárnok és Kasza József „könyvtárszolga” felutaztak Budapestre a szóban forgó gyűjteményeket átvenni.

Amikor megérkeztek éppen réstettek az Állattárat, ahol a „legnagyobb rendetlenség” honolt. Horváth Gézának -érthetően- kisebb gondja is nagyobb annál, hogy velük foglalkozzon. Lázár Béla levelében valóságos panaszáradatot zúdított Reiznerre. A helyzetet Vellay mentette meg. Idezzük a történetet úgy, ahogy a segédkönyvtárnok látta: „*A lepkék és bogarak letűdéselét én végzem, mert ha ezt is Józsefre kellene hagynom, úgy a kívánt időre bajosan lennének készen. Egy ember csak egy ember, ez a munka meg oly piszmogó, az emberi türelmet próbára tevő, hogy inkább felületes végzésnek teszi ki magát az ember semhogy meg keljen görnyedni. Higgye el ezt igazgató úr, a derekam leszakad az állás és folytonos lehajlás miatt.*”

„Eddig Jablonowszky (helyesen Jablonowski) és Vellay voltak szívesek a kezelésre, fenntartásra végre szüntelen informálni, s e kettőtől valóban fontos dolgokat tanultam. Jablonowszky aranyos egy ember, Vellay pedig minden délután eljön s útmutatásokkal szolgál.”

Vellay Imre és Pável János muzeumi segédőr gyakorlatilag minden munkafázisban részt vett. Dr Horváth Gézával közösen elmagyarázták Lázárnak, hogy milyen a rovardoboz, miért szabvány méretű és miért kell jól záródnia. A segédkönyvtárnok levélből nyilvánvaló, hogy az egészből nem sokat értett meg. Az általa lejegyzett átvételi jegyzőkönyv egyik aláírója Vánky József később finoman figyelmeztette Reiznert, hogy a rovar és bogár szavak nem szinonimái egymásnak....

Yellayn 1897 végén üldözési teveszme kezd elhatalmasodni. November 18-án Reiznerhez írott levelében, melyben a rovargyűjtemény átpreparálásához a Herman Kläger féle rovartüket ajánlja, látszólag nyoma sincs a gyilkos kórnak. Gondolatai világosak, mentesek a depressziósokra jellemző képzavaroktól. Sajnos alig egy hónap múlva betegsége végképp leteríti. December 16-án a lipótmezei tébolyda III.b osztályára szállították, gondnokául Jablonwskit nevezték ki. 1898 augusztus 6-án hunyt el, a Farkasréti temetőben helyezték végső nyugalomba.

Jablonowski a Rovartani Lapok 1898. évi kötetében „*oly érdekesítően*” írta le Vellay életét, hogy nekrológját a Szegedi Napló 1898 november 20. száma csak megcsonkítva, a leginkább kifogásolható részek mellőzésével közölte. A rendkívül alapos, sok adatot tartalmazó munka életrajznak kiváló, de nekrológiaként helyenként bántó. Jablonowski mentségére szóljon minden megtett, amit az adott helyzetben tehetett. Megkísérelte Vellay végakarata szerint a haldokló tudós rovargyűjteményét jelképes összegért átadni a szegedi városi múzeumnak. A kért összeg – 300 forint – megközelítőleg a rovardobozok árát fedezte, bár azt sem teljesen. Az ajánlat indoklásában megjegyzi, hogy „*a szekrényeknek (rovardobozoknak) csupán az asztal*

munkájáért kifizetett összeg megközelíti a 360 forintot.” A javaslat tárgyalásakor Szeged közgyűlése nem túl hízelgő képet alakított ki magáról. A Szegedi Napló 1898 augusztus 16. száma utólag így kommentálta a március első napjaiban hozott döntést: „Akkor úgy mondódott, hogy nem kell a városnak bogár. Csodabogár van úgyis itt elég. Így a tanács drágán a bogarakat, akkor elmaradt a vétel, mely a szegedi szegény múzeumot ily kiűnő gyűjteménnyel gazdagította volna.”

Az ügy kezelésének komolysága azon is lemérhető, hogy az európai híró rovarász nevét a helyi lapok makacs következetességgel Jablonszkyknak írták. A Jablonszkyknak titulált Jablonsowski kultúremlékként viselkedett. Atadta Vellay kézírásos katalógusát Abafi Aigner Lajosnak, aki ebben az időben a Rovartani Lapok egyik szerkesztője. Abafi szokásos lelkiismeretességével a kézíratos rovarkatalógus fejezeteit cikkekké formálta át. A sorozat bevezető részét magyarázattal indítja, majd átvesz bizonyos általánosítható részeket a Vánky–Vellay-féle (1894) faunaműből. Ennek köszönhető az a furcsa helyzet, hogy Vellay Imre halála utáni évben publikált legjobbat. A Rovartani Lapok 1899-es kötete Vellay különszámnak tekinthető. Nem kevesebb, mint 5 cikke jelent meg egyszerre „Adatok Szeged faunájához I–V.” címmel. Sajnos a rovarkatalógusban a bogarakkal ellentétben, a többi rendszertani csoportba tartozó fajok után nincsenek lelőhely adatok, csak évszámok. A Szeged helységnév alatt minden bizonnyal azt a területet kell érteni, amelyet az „Adatok Szeged vidékének állatvilágához” (Vánky, J., Vellay, I. 1894) című írás ismertetésénél behatároltunk. Nézzük meg kissé részletesebben az utolsó művek faunajegyzékét.

Az egyenesszárnyúak (Orthoptera) a recésszárnyúak (Neuroptera) több rendet foglal magában, melyek a mai rendszertani felosztás szerint haladva az alábbiak: kérészek (Ephemeroptera), szitakötők (Odonata), csótányok (Blattodea), fogólábúak (Mantodea), egyenesszárnyúak (Orthoptera), álkérészek (Plecoptera), bőrszárnyúak (Dermoptera), skorpiófátyolkák (Meconoptera), tegzesek (Trichoptera) recésszárnyú-formájúak rendszorozata (Neuropteroidea).

További rendek a fajsízmokkal: szipókások (Hemiptera), ami esetünkben poloskákat (Heteroptera) jelenti fajsízmuk 209, lepkek (Lepidoptera) fajsízm 96, kétszárnyúak (Diptera) fajsízm 88, hártácsszárnyúak (Hymenoptera) fajsízm 228. Mint az a számadatokból kiderül a poloskák felmérése leginkább teljességre törekvő. Vellay ezzel hagyományt teremtett. Múzeumi évei alatt Czögler Kálmán és Csongor Győző szintén magas színvonalon foglalkozott a vízi poloskákkal. Vellay emléke Halász Árpádra is inspirálóan hatott. Saját bevallása szerint azért látott neki bogarászni, hogy nagyobb gyűjteményt hozzon össze, mint a néhai szegedi entomológus.

Abafi nemes gesztusul a fehérgyűrűs csüngőlepke (*Zygaena carniolica*) új változatát 1898-ban varietas Vellayi-nak írta le. Az elnevezést indoklása szerint: „Ezt a ritka változatot Budapesten 1897 augusztus hó 3-án (a valóságban 1898 augusztus 6-án) elhunyt rovarászunk Vellay Imre fogta, a kinek emlékére azt varietas (aberatio) Vellayi név alatt kívánom az irodalomba bevezetni.”

A gyűjtemény megsemmisülése

Közhely szerű igazság, hogy az idő pénz. Az 1898-ban még 300 forintért kínált gyűjteményért a törvény szerinti örökös Groszlinger Jánosné Vellay Emilia egy esztendő múlva már 400 forintot kér. Mivel a becsült tényleges értéke 2000–3000 Ft Pálffy Viktor tanácsnok kezébe veszi az ügyet. Javaslatára kiutalják Reiznernek a kért összeget. Ezek után már semmi akadály sincs az üzletnek, melyet valamikor május közepén kötöttek meg. A május 24-i Szegedi Napló már a gyűjtemény megérkezéséről tudósított. A különféle rovarok ekkor még 30 rovardobozt töltöttek meg, de a dobozsám hamarosan 27-re csökkent. A várakozás egyedül a múzeumbogaraknak kedvezett. Reizner nem sokkal a gyűjtemény megérkezése után tudatja Fraknoi Vilmos püspökkel, a magyarországi nyilvános múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőjével, hogy rágásokat észleltek: „A gyűjtemény még a leszállítás előtt athrenusoktól (helyesen Athrenusoktól) megtámadtatva némi rongálást szenvedett, de ezen hiányokat utólagosan pótolni fogjuk.”

A becsült példányszám ekkor még 12.000.

1899-ben, Lázár Béla távozását követően, Tömörkény István veszi át a természetrajzi osztály gondozását. Feladata ellátásához alapképzésben részesült. 1904 áprilisától Móra Ferenc a gyűjtemény kezelője.

A természetrajzi tárról 1902-ben készített kiegészítő leltárában Reizner már arról panaszkodott, hogy a Vellay-féle rovarok állaga több, mint aggasztó. „Megjegyzem azonban, hogy ezen gyűjtemény hosszas ideig alig lesz fenntartható. Az egyes preparátumok nem spiritussal, hanem a legolcsóbb módon, lángon égve készültek, minél fogva azok a más módon készültekkel szemben romlékonyabbak. Az egyes pusztuló példányok tehát időnként eltávolítandók.”

Nem tudni ki találta ki ezt a képtelenségében is zseniális magyarázatot. Valószínűleg Haering Ede tanszergyárosé a kétes értékű dicsőség. Az ötlet nagysága abban rejlik, hogy tudományoskodó nagyképszerűséggel álcázza a rendszeres mérgezések elmaradását. Haering 1904 szeptember 11-én keltezett, Tömörkénynek írott levele több szempontból nagyon tanulságos. „Bízamasan újra és újra megmonddhatom, hogy a Vellay gyűjteményét javítani lehetetlenség. Ő a rovarokat eprorottába? tette és a lámpa megölte. A gyűjteményt úgy lehet megtartani, ha az egész gyűjteményt átdolgozzánk azaz, ha lassanként a régi példányok helyett a (Haering által küldött) fiatal ember újakat gyűjtene... E körülményekről a városnak sem kellene tudni, nehogy megsértsünk kapcsolatot és más érdeket. A fiatal ember teljesen arra való. Megbízhatik benne és én is fogom vigyázni.”

Az igazság ezzel szemben az, hogy a bogarakat nem kell külön „konzerválni.” A feladat nemcsak értelmetlen, de a technika mai (és kiváltképp az akkori) szintjén lehetetlen is. Még a II. világháború után széles körben elterjedt, (időközben egészségkárosító hatása miatt a legtöbb országban betiltott) EULAN nevű német konzerváló csodaszert sem alkalmazták soha ilyen célokra. Ölöszerként, bár túlságosan-mérevít (jobb híján!) megteszi a spiritusz, de száraz preparátumokat semmiképp sem lehet vele konzerválni.

A gyűjtemény sorsa gyakorlatilag 1904-ben pecsételődött meg. Nem a jó szándék hiányzott, hanem egy rovarokhoz értő raktárkezelő. Tömörkény 1903/1904. évi jelentésében olvashatjuk: „A Vellay-féle rovargyűjteményt rendezni kellett. Eredeti 24 nagy dobozában nehezen volt kezelhető, s e dobozoknak szekrényük nem volt. Azonkívül az áttekintést zavarta a gyűjteménynél használatba vett meghatározási rendszer, amely minden egyes rovar tíjére húzott papírszeleten determinálta az állatot. Helyi faunánk nagy része apró s igen apró rovarokból állván, a szemlélőt a papírszeletek tömege igen zavarta. Miután a Pražnovszky-féle szekrény dobozai erre felhasználhatók voltak, a gyűjteményt ide helyeztem át, a jelenlegi múzeumi kezelési rendnek megfelelő új cédulákkal.”

A feleslegesnek talált cédulákon a rovarok latin neveit, a lelőhelyi adatokat, a determináló személyét és a meghatározás időpontját rögzítik. Ha ezeket leszedik, az érintett példányok elveszítik tudományos értéküket és akár ki is dobhatók. Az eseményre 1909-ig kellett várni. Ekkor Tömörkény (hivatalból, mint igazgató) javasolta a teljesen tönkrement Vellay-féle gyűjtemény leselejtezését. Kérését a „hibás konzerválással” indokolta. Az ügyet jegyzői végzéssel jóváhagyólag lezárták.

A felügyeletet gyakorló Állattár igazgató, dr. Horváth Géza szakvéleménye szintén eléggé egyértelmű. Nem a „konzerválás” a probléma, hanem a múzeumbogár fertőzöttség. Olyannyira, hogy nincs már mit tenni. „Legtanácsosabb lesz az egész elégetni, hogy az egész Anthrenus (múzeumbogár) tanya mindenestől biztosan elpusztuljon.”

Szerencsére a megsemmisítés sem sikerült tökéletesen. Czögler Kálmán 1917 után még talált 51 Vellay által fogott bogarat, melyek napjainkban is megtekinthetők a Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében.

Gaskó Béla

Szelíd árnyak

Móra Ferenc emlékbeszéde a Dugonics Társaságban

Móra Ferenc alábbi írása 1922. december 3-án hangzott el a Dugonics Társaságban. (Ezt a társaság vendégkönyvének vonatkozó bejegyzése kétségtelenné teszi.) A szöveget szerzője nem publikálta, címet sem adott neki, a kézirat azonban megmaradt, s ma a szegedi múzeum Irodalomtörténeti Gyűjteménye őrzi 57.41. jelzet alatt. Utolsó lapja, vagy talán csak utolsó néhány sora hiányzik, a múzeumba már így került be. A szöveg azonban így is kerek egész, közzétételével egy érdekes Móra-írással leszünk gazdagabbak. Különösebb magyarázat nem szükséges megértéséhez, legföljebb azt érdemes tudni, hogy az emlékbeszédben megidéztettek közül Tóth Antal 1920. január 15-én, Ujlaki Antal 1921. október 7-én, Kárpáti Károly pedig 1921. október 15-én halt meg. (Lengyel András)

Igen tisztelt Közönség!

A Dugonics Társaság egy kicsit konzervatív társaság hírében áll és ez a hír nincs minden igazság nélkül. Minden társaság konzervatív, amelynek alapszabályai és tradíciói vannak és mi kötelességünknek érezzük az alapszabályok megtartását és a tradíciók megőrzését. Szabály is, tradíció is nálunk, hogy a halottainknak istenhozzádot mondjunk és minekünk a szívünkbe is be van írva ez a törvény, nemcsak a belügyminiszterileg jóváhagyott alapszabályunkba. Budapesten megeshetett az, hogy a magyar irodalomnak olyan halottját, amilyen Abrányi Emil volt, nagy tömeg kísérté ugyan el utolsó útjára, de ebben a nagy tömegben írók csak ketten voltak. Mi csendős falusi emberek vagyunk, s nekünk az a szokásunk, hogy aki elmegy közülünk az élet portájáról, azt elkísérjük egész addig a fekete ösvényig, ahol az a tartomány kezdődik, amelyből még nem tért meg utazó. S ha már el kellett eresztenünk a kezet, amely a miénkkel együtt dolgozott a szegedi kultúrán, ezen a rozsmaringos és bazsarózsás nagy szőnyegen, amelybe minden nemzedék beleszóvi a maga lelkét s úgy hágy örököül a jövődónek, – mondom, ha el kell is eresztenünk egy-egy testvérünket, aki

nek a földi szegődése kitelt, legalább az emlékét őrizgetjük a lelkünk tiszta-szobája falán s letörülgetjük róluk a port, míg magunk is porlepett emlékké nem válunk.

Igen tisztelt közönség, nekem, mint a Dugonics Társaság mindenek cselédjének, hivatali tisztem a Dugonics Társaság évi veszteséglistáját nemcsak a házi krónikánkba bevezetnem, hanem bejelentenem ezen a helyen is, a mi hűséges közönségünknek, mint a társaság nyilvános élete leghivatottabb ellenőrzőjének. Ne várjon azonban senki emlékbeszédet tőlünk és hivalkodó koszorút ebbe a szegény világban. Csak egy-egy szál virágot teszlek le minden halottunk sírjára s kedves, szelíd árnyait csak egy-egy pillanatra próbálom felidézni, hogy búcsút vehessenek önök is tőlük, akiket soha nem fognak már sorainkban látni.

✱

Két pedagógus nyitja meg a sort, akik egy hosszú életen át segítettek az istennek embert teremteni a nyersanyagból és munkájuk végeztével csendesen elaludtak az úrban. Az egyik Kárpáti Károly volt, a szegedi állami gimnázium alapító-igazgatója, sok tankönyv szerzője, társaságunknak 20 éven át tagja, a másik Tóth Antal népiskolai felügyelő, kegyesrendi tanár, rendje szerint is Dugonics András lelkezett-

je s a társaságnak 30 éven át, alapításától kezdve rendes, majd tiszteleti tagja. Nem voltak országra világló nevek, de lankadatlanul befényllették azt a kört, amelynek megvilágítására mécsesük rendeltetett. Nem voltak önfényű aranytömbjei az irodalmi életnek, de haszonra való építőkövei voltak kultúránknak. Nem maradt utánuk irodalmi monumentum, de sok ezrekre megy azoknak a száma, akiknek a lelkében állították fel a maguk képét, mint a jó professzor emlékszobrát, s a magyar oktatásügy története tisztességes helyen őrzi nevüket.

A kedves öreg piaristának, Tóth Antalnak a neve különben fejezetzáró név a szegedi népoktatás történetében. Ő volt Szegednek az utolsó népiskolai felügyelője, egy olyan speciális állásnak a betöltője, amit másfelé nem ismernek s aminek addig volt különös fontossága, míg tanyai iskoláink az állam kezére nem kerültek. Az isten nagy határ pusztákat adott Szegednek és Szeged a tanyai iskolákban kulturálisokat teremtett a pusztákon már akkor, mikor másfelé még a városi iskolákat is fölösleges találmánynak vélték a bőrruhás szittyák. A mi tanyai iskoláink olyan óriás területeken vannak elszórva, hogy azokból a régi Németországban egy tucat hercegség kikerült volna. Ezeknek a szemmel tartásával, nyár homokfelhőiben, tél hóföregeteiben való bekocsikázására, negyven tanító minden ügyének-bajának a vállalására, tízezer fejkendő, báránybórsapkás kis magyarnak ábécés könyvvel és medve cukorral való támogatására nem beamter kell, hanem apostol s az utolsó apostol a kis Tóth Antal volt. Az ő halála után aztán be se töltötték a tanyai iskolák tutori állását.

Szelíd lelke volt az öreg úrnak, de harcos energia is volt benne, akár a tanítókkal kellett harcolnia, akár a tanítókért. Egyszer a harangozó-kérdésen rúgta velük össze a patkót. Korkép ez, azért említem meg. Huszonöt esztendővel ezelőtt izgató közéleti probléma volt az, hogy tartozik-e a tanyai tanító az iskolája törvébe állított haranglábon reggel, délben, este Árvamáriára harangozni, vagy nem tartozik. A fiatalabb tanítók azon a véleményen voltak, hogy nem tartozik, mert az egyszerű tömondat csak azt mondja, hogy „a tanító tanít”, de azt nem mondja, hogy „a tanító harangoz”.

Országos vita kerekedett ebből, amelyben mindenki leadta a voksát. Akkor az volt a destruktív, hogy a tanítók nem akarnak harangozni s kis Tóth Antal elkeseredetten harcolt a destruktív ellen a Szegedi Híradó hasábjain. Egész addig harcolt, míg Tömörkény István meg nem írta a Szegedi Naplóban, hogy a népiskolai felügyelő azért akart a tanítókkal harangoztatni, mert minden tanyai harang az ő nevére cseng: tótán-tal, tó-tan-tal...

Ez a tréfa eldöntötte a nagy problémát, Tóth Antal elhallgatott és feladta a harcot. A tanyai tanítókat felmentette a harangozói teendőik ellátása alól. És mikor Tömörkény István kiterítve fektet a kultúrpalotájában, Tóth Antal tette a szemfedőjére az első virágot. A csúnya, hányasos délutánon felkattogott öreg lábával a gyászlobogós házba, elmondott egy Miatyánkat a ravatal lábánál és simogató mozdulattal odatett egy csokor ibolyát.

Ime, ezt adom én most neki vissza ezzel a megemlékezés-sel.

Ujlaki Antalban, aki 23 éven át volt tagja a Dugonics Társaságnak, nem az író, hanem az újságíró emléke előtt ereszttem félárbockra a lobogót. Az irodalom asztalára úgy szolván csak a nőjegyet tette le, igaz, hogy ezek olyan országos figyelmeztető ígéretek voltak, mint a Gyógyíthatatlanok című regénye és a Bibliás emberek című, a nazarénusokról szóló néppszichológiai tanulmánya. A Tisza Lajos és kora című történeti munkája sem értéketlen kiegészítője a Reizner-Kulinyi-féle nagy városmonográfiának. A legnagyobb érdeme mégis az volt, hogy megcsinálta és sokáig magáé csínlta a Szegedi Friss Újság-ot és ezzel becsületes, lelkében és nyelvében egyformán magyar napilapot adott a szegedi és szegedvidéki nép kezébe.

Az újságírás a perc művészete és az újságírás művészeinek nem szokás szobrot emelni. Soha senki nem fogja emlegetni, hogy Szeged szép ruhájában milyen sok aranyszál az Ujlaki Antal nevével kezemunkája, de az öreg robotos markáns alakjára sokáig emlékezni fog a mai szegedi nemzedék és a róla szóló anekdoták aranymuslincái sokáig fog-

nak még röpködni a bohémasztalok szivarfüstjében. Egyet a sok százból elmondok én is, mert nincs minden jellemző erő nélkül.

A francia megszállás idejében valami katonai népünnepet rendeztek az arabok a lóversenyterén. Szekértábor, szárguldo lovasok, birkasítés nyárson nagy lobogó tüzeknél, vad táncok lándzsadobálással, burnuszos alakok örüllő versenyfutása és mindenek fölött dobnak, trombitának, tamtámnak, fanfárnak, mindenféle bőrnekegőnek, ércrőfőgőnek olyan pokoli zúrzavara, hogy európai ember szédelgett bele. Nem is bírták sokáig a francia tisztiek se, csak éppen megmutatták magukat a jámbor muzulmánoknak, aztán mindjárt fordultak vissza. Szegedi notabilitások, magisztrátusbeli előkelőségek is koválygó gyomrival fordították hátat az afrikai mulatságnak. Pedig a berberek rendkívül nyájások voltak. Még ma is látom magam előtt azt a félmeztelen kabilt, aki a pirított rizzsel töltött palacsintát a két tenyere közt sodorgatta össze és saját kezűleg tömkölte be a nemzeti kormány egyik miniszterének a szájába. (Ez a miniszter le is mondott másnap. Makulátlan hazafi volt, de ilyen áldozatokat nem mert vállalni a hazáért).

Ahogy kiérek a tethelyre és leszállok a kocsiról, az első ismerős, akit meglátok, Ujlaki Antal Jellegzetes járásával gurul előre-hátra a portengerben, ceruza a kezében, kéziratpapír csomó a hóna alatt.

Igyekeztem elmenekülni kedves öreg barátom elől, mert tudtam, hogy az ő szemében a világon mindenki csak annyit ér, amennyi újságba valót mondani tud és nekem nem volt semmi mondanivalóm. De sorsomat már akkor el nem kerülhettem, Tóni sasszeme megakadt rajtam és lecsapott rám, mint a héra.

– Tesvír, nincs kegyelem, az öreg Ujlaki bácsitól addig nem szabadulsz, míg el nem mondd neki, hogy mit csinálnak itt ezek a szerezcsen elvtársak.

Hát hogy tudám én azt, Tónikám, – mondom neki, – mikor én csak most jöttem és még körül se néztem.

– Tesvír, én itt vagyok már két órája, a nyelvem lóg a fadradságtól, de még egy lelket sem találtam, aki meg tudta volna mondani, mi van itt. Pedig már a polgármester úrtól is kérdeztem.

– No ha a polgármester nem tudja, akkor én hogy tudhatnám, mikor én csak nem szorosan vett közigazgatási tisztviselő vagyok, – próbálók tréfával szabadulni, de nem lehet, mert Tóni fogja a karomat, úgy magyaráz. Ezt az ünnepet megnézte legalább 30.000 ember s az mind az újságból akarja megtudni, mi volt itt. Lássam be, hogy ennek a Friss Újságban benne muszáj lenni. Hát mit fogok én írni a Szegedi Naplóba?

– Én semmit – mondom, – én nem szoktam riportot csinálni. És itt különben is mint magánzó vagyok jelen, de már jelen se vagyok, mert én ezt a nappali Ezeregyéjszakát nem bírom tovább.

– Tesvír, csak azt az egyet mondanád meg, hogy mért szaladoznak az arabok olyan örülten.

– Vértükben van, – mondtam vállat vonva. – Tudod, hogy már Mohamed is szaladt Mekkába Medinába.

– Nem én, tesvír.

– Dehogyan nem. Hát ennek az emléke a Hedzra, a legszentebb török ünnep. Ezt csak illik tudnod, mint a Medzsidje-rend tulajdonosának.

– De nézd az a nagy kövér szerezcsen abban a fehér kántusban mért ugrál olyan nagyon? Az valami főember lesz, ugye?

– Az? Úgy nézem, a szakács lehet és a tüzet loboza a fehér kötőjével.

– Tesvír, te nem akarod megmondani az igazat Ujlaki bácsinak.

– Nézd, Tónikám, – nevettem el magam bosszúsán, – én azt is mondhatom, ha kívánod, hogy az a kairói nagymám, tegnap érkezett meg, direkt erre az alkalommal hozta ide Charpy tábornok repülőgépen.

Erre aztán elszervuszoztuk egymástól, hazamentem, Tónit és Mohamedet persze rögtön elfelejttem, csak másnap reggel válok sóbálványgyá, amikor olvasom a Friss Újságban a szenzációs cikket:

Nagy Hedzsra-ünnep a lóversenyterén.

Röpülőgépen hozták Szegedre a kairói török pápát.

57. 41.

Igen híressé költővé!

a magyar - Népművészet egy kisit konzervatív híresség
 köztelenül és ez a kis népművészet minden iparági
 nélkül. minden híresség konzervatív, a modern
 alapelvei és tradíciói vannak és mi költőjünk -
 megérjük az alapelveit megismerjük és a tradi-
 ció megismerjük. Szavak, tradíció is vannak,
 hogy a kultúra nem mindenkor mindenkor
 és mindezt a művészet is de van itt és a
 híresség, nemcsak a híresség mint a híresség
 alapelvei és tradíciói. Mindenesetre megérjük az

Ujlaki Tóninak tökéletesen igaza volt. Egyedül a Friss Újság olvasói tudták meg másnap, hogy mi történt hát tulajdonképp a lóversenyterén. A legkedvesebb aztán az volt, mikor másnap találkoztam a francia újságenczorról és megkérdeztem tőle, mit szolt a Friss Újság szenczációjához.

- Nagyon érdekes cikk volt, - simogatta a cenzor a szakállát. - Charpy tábornok úrnak is nagyon tetszett, mert eddig ő se tudta, hogy ilyen szimbolikus jelentősége volt ennek a népművészetnek.

Ne tévesszenek meg azonban senkit ezek a vidám történetek, igen t. közönség, - azért nagyon szomorú hely az, ahol lelkében tompa sajjággal robotol az a könnyűvérű hűd, amely csak jókedve rózsáit dobálja szét a világba. Egy egész életen keresztül hurcolni a minden nap újra születő és meghaló dicsőség igáját, amelyet hamar unottá tesz a megszokás; minden nap szünet nélkül új eszméket termelni és azokat azon pelyhesen kidobálni a tömeg közé, amely vagy közömbösen rájuk tapos, vagy fölszedi és fölneveli őket, de soha se keresi szülőjüket; szerezni a jóssággal barátokat,

akik nem maradnak azok és az igazmondással ellenségeket, akik a gyűlölet törével kísérik minden útját; bírní Prospero varázsvesszejét és örömet varázsolni vele mindenütt, csak a maga kifosztogatott lelkében nem, ahol csupa tar gallyat zörget a gyümölcstelen ősz; szívünk utolsó csepp vé rével is a lapot szépitni, hogy külön legyen a többinél s mikor vér és agyvérő elfogyott, lezuhanni a névtelen halot tak közé, a felejtés tüskebokrai alá: íme ez az újságíró sors. S amennyivel az Ujlakié külön volt, annyival keserűbb volt. Mert mikor neki sikerült egész élete munkájával, a mi apró bohém örömeinkről való példátlan lemondással fész ket ragasztani, ahol nyugodtan várhatta a szelíd napszálla tot, - akkor fényes délen, alkonyat nélkül lement a nap és a világosságterjesztő embert elvitte magával az örök sötét ség.

Öreg testvér, aki a szíved fenekén az összekocódások per ceiben is testvér voltál író társaiddal, megilletődöttén lib bentjűk meg [...]

A Szántai család. Az ülő férfi Szántai Kis Lajos, az álló Szántai Ferenc

„Tanuljatok, mert azt nem veszik el tőletek!”

Paraszti polgárosulás és polgárosodás Csongrádon

A 19. században és a 20. század első felében lendületet kapó magyarországi polgárosodás részeként a parasztság számára a fejlődést a mezőgazda termelőként a polgárosulás, illetve iparosként, hivatalnokként, esetleg diplomásként a polgárosodás kezdte jelenteni. A rendi kötöttségektől terhes gazdaságban és társadalomban a fejlődés Nyugat-Európához viszonyítva későn és ellentmondásosan zajlott. A folyamat egy alföldi, közép-tiszai mezővárosi vonásokat hordozó, 1923-tól községből újból várossá lett település, Csongrád paraszti társadalmában is hasonló vonásokban figyelhetők meg.

A 100 holdon felüli 26 birtokosnak csak egy része tehetette meg, hogy a tanyai gazdaságtól távoli városban élhessen, és a családtagoknak ne kelljen részt venni a tanyai gazdaság mindennapi munkájában. A gazdaság hasznosító üzemmé, a tanya ugyanakkor kerti lakká vált. A városban élők gimnáziumot végeztek, a férfiak hivatalnokok lettek, néhányan diplomát szereztek. A családnak ez a két világháború között felnőtt generációja már hintón járt ki a tanyára. Ilyen család volt például a Hajdú, Surányi és Forgó családok egy-egy ága.

A polgárosulást és polgárosodást az első világháború előtt kialakult nagy gazdaság példáján nézzük meg! Az 1849-ben született Forgó G. László középparaszti tulajdonnak megfelelő 40 holdat örökölt. Felesége 70-80 holdat „hozott” Szentesről a családba. A 110-120 holdas gazdaság az 1920-as évekre következőképpen alakult: Csongrád és a Csongráddal határos és hozzá közeli települések (Szentes, Szelevény, Nagyrév és Tiszainoka) határában 600-700 holdas lett. A földek többsége 100 holdnyi egységekből állt. Forgó G. László, a gazdaságot haláláig irányító birtokos a dualizmus korában indulva tőkés vállalkozó vo-

násait is felvette. Terveit alakították és megvalósulásukat segítették a nagy család, a vízszabályozás utáni olcsó földvásárlási és hitelfelvételi lehetőség(ek). (Mindez tehetséggel, vállalkozókedvvel párosult.) A földeket az Országos Földhitel Intézet segítségével vásárolta.

Családos gyermekeit, öt fiát és három lányát egy-egy ilyen birtokra telepítette, ahol a családok viszonylagos önállóságban éltek. A családfő a központi irányítást és a mindennapi megélhetésen túli jövedelemmel gazdálkodás jogát megtartotta magának. Bevételeit, kiadásait könyvelte. Feljegyzéseit egyik Ornyik, Dr. Ormos Lajos nevű, jogi

végzettségű unokája még olvasta, egy-két tételét idézte. (A feljegyzései a második világháború idején tűntek el.) A közeli és távoli tanyákon élő, dolgozó családok gyermekei a nagyszülőknek a város központjában álló házában nevelkedtek. A család az úgynevezett nagycsaládban élt, mely a közös tulajdonon és közös gazdálkodáson alapult.

„Osztályozásra”, a vagyon szétosztására a húszas évek elején került sor. A fiúk 100-120 holdat, a lányok 40 holdat kaptak. A birtok elaprózódott egy-egy kiscsalád kezén.

Csongrádon a nagycsaládok jellemző formája az 50-100 holdas birtokon alakult ki, illetve maradt meg a 20. század első felére. Ezekben a gazdaságokban a tulajdonos, a családfő nő fiaival, azok gyermekeivel vagyon- és házközösségben éltek. Ilyen család volt például Fekete László Ket-tóshalmon.

A Szántai családban az apa, Szántai Kis Lajos (1864-1944) néhány hold örökségével küzdötte fel magát középparaszti szintre. A lassan gyarapodó szántóföld egy részét maguk művelték, másik részét kiadták árendába. Jelentős változást az 1906-ban a Kiserét nevű határreszen vásárolt 10 holdas gyümölcsös hozott. Az Újhelyi Nándor városi polgártól hitelre vett gyümölcsöshöz tanya is tartozott. A vételt, a vételi lehetőséget Szántai Kis Lajos jó gazda hírének és városi ismeretségének köszönhette. (Tudnunk kell, hogy a gyümölcsösöket ekkor kezdték telepíteni. A szőlőbeli gyümölcsfák más kategóriát, más, alacsonyabb minőséget jelentettek.)

Az apa, majd a fiú a gyümölcsöst gondozta, megújította. Az 1930-as években a családtagok napszámosok segítségével a fáról leszedett gyümölcsöt, meggyet, barackot és szilvát exportra csomagolták. Ezzel a korban a helyi viszonyokkal mérve az intenzív (belterjes) műveléssel, az exportra termeléssel az áruterelésnek és értékesítésnek az átlagnál magasabb fokát valósították meg.

A már említett fiú, Szántai Ferenc (1895-1957) műszaki érdeklődésű parasztleányként műszaki ismereteit a katonaságnál szerezte meg. Majd ezt a tudását a családi gazdaságban fejlesztette és kamatoztatta. Használt gépeket vásárolt, javított, majd ezeket működtetve fejlesztette gazdaságát. Így lett vetőgépe, traktorja, gépi morzsolója, lóval „húzatós” (huzatott) szecskavágója és kalapácsos darálója és kéveköts aratógépe is. Iparosokkal, második felesége iparos testvéreivel tartott kapcsolat révén bővítette szaktudását. A tanyán műhelyt alakított ki, ahol a vásárolt gépeket felújította, javította. Idősödő, a gépesítéstől idegenkedő apjával állandó harcban állt. A frissen vásárolt cséplőgépét például haza sem vitte, hanem szentesi gazdának adta ki használatra. Szántai Ferencet nemcsak az extenzív (kültérjes) művelés gépesítése, hanem az intenzív (belterjes) gazdálkodás lehetőségei is érdekelték. A már említett gyümölcsös felújítása mellett, parti (vízparti)

birtokosként bolgárkertészetet alakított ki.

A két világháború között a tanyán 4-6 elemi iskolai osztály elvégzése általános volt. Az elemi iskolai tanulóknak, a parasztyerekeknek a tanyai tanítók kis gazdasága szolgálhatott példaként az igényesebb gazdálkodásra, a múlt század végétől az ismétlődő iskolákban, osztályokban folyó mezőgazdasági ismeretek oktatása folyt. A Gazdasági Népiskola tanítói az elemi iskola 5., 6. osztályosait tanította, és a polgári iskola gazdaságtan óráit tartotta. Ezek a formák elemi ismereteket nyújtottak a gazdák, földművesek gyermekeinek.

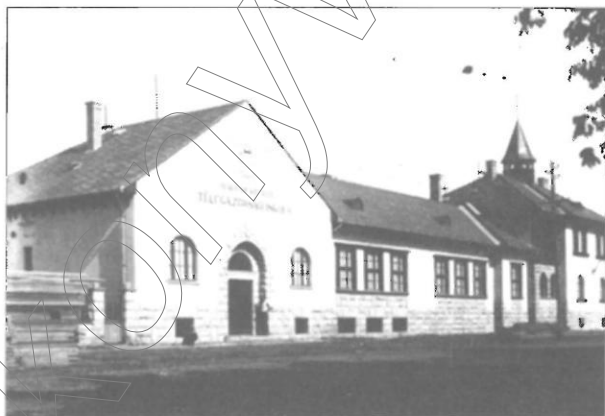
A kor színvonalán gazdálkodáshoz, földműveléshez és állattartáshoz általános és szakműveltségre volt szükség. A műveltséget meg lehet(ett) szerezni szervezett, és önképzési formában. Az 1920-as, 1930-as években ennek következő lehetőségei voltak. Csongrádon a polgári iskolai képzés fiúk számára 1873-tól, a lányok részére 1874-től indult be. Az 1920-as években szerveződött meg a 4 osztályos gimnáziumi tagozat, majd a 8 osztályos gimnázium, és ekkor épült ki a téli gazdasági iskolai képzés.

E rövid iskolatörténeti háttér után nézzük meg a tanulásról, képzésről vallott véleményeket, és a család, a családfő által engedélyezett tanulási formákat! Forgó G. László – már korábban bemutatott, 6-700 hold birtok tulajdonosa és irányítója – legidősebb unokája, Ornyik (Ormos) Lajos taníttatását szorgalmazta, aki gimnáziumot, majd jogi egyetemet végzett. Csépai János kitűnő elemi iskolai tanulóként állatorvos szeretett volna lenni. Hat elemiit végzett. Középparaszt gazda apja nem engedte továbbtanulni. „Azt mondták, akkor majd nem szeret dolgozni.” (Tudniillik ha tanul. Erre voltak példák a családban.) A mai 70-80 évesek a szülők hasonló hozzáállására több az előbbihez hasonló esetet mondtak el.

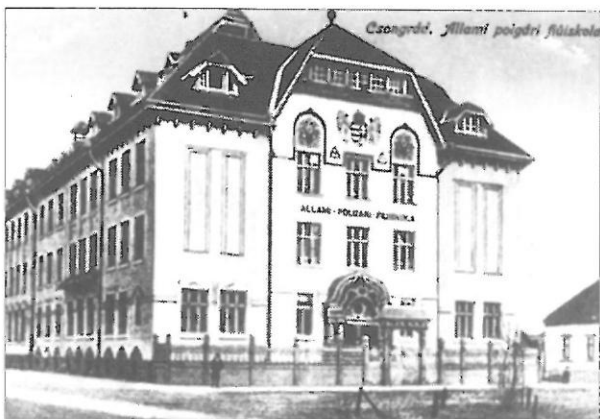
Másik változatban a szülői biztatás ellenére a fiú nem akart tanulni. Hajdú Jánost apja módos gazdaként érettségizett, diplomás nagybácsik példája alapján szívesen taníttatta volna. Hajdú János a polgári iskolát is csak családi biztatásra végezte el. Közben alig várta, hogy mehesse a tanyára földet művelni. Ő ugyanis arra vágyott. Erre a változatra – amikor a gazdálkodó apa bízta a fiát tanulásra – kevesebb példát találtam.

Csépai János és Hajdú János is elvégezte a téli gazdasági iskolát, és aranykalászos gazda lett. Mindketten intenzív gazdálkodást folytattak, és törzskönyvezett állatokat szereztek be. (A korabeli helyi és környékbeli paraszti gazdaságban ez nem volt általános.) Tehát az átlagnál igényesebb gazdálként indultak. Ugyanakkor mindkét, nem elsőgenerációs középparaszt családban meg lett volna a magasabb fokú iskolázottság megszerzésének anyagi alapja.

A parasztcsaládokban az egymást követő generációk családfőinek véleménye is különbözhetett a fiak taníttatá-

A Magyar Királyi Téli Gazdasági Iskola épülete

A polgári fiúiskola. Itt indult meg a gimnáziumi tagozat. Képeslapok Dudás Lajos anyagából

sáról. A már bemutatott Szántai családban a nagyapa, Szántai Lajos gyakran mondta: „Ha mindenki tanul, ki a fene dolgozik!” Vagyis ki műveli a család fő tulajdonában lévő földeket, ki gondolja, neveli az állatokat. E megfogalmazás jegyében csak legidősebb hasonnevű unokáját taníttatta. Az unoka az elemi iskola első osztályától városi iskolába járt. (Ifjabb Szántai Lajos sz. 1930. vegyészmérnök lett). Az apa, Szántai Ferenc gyermekeit arra figyelmeztette: „Tanuljatok, mert azt nem veszik el tőletek!” De gyermekei, fiai közül, Lajost kivéve kiskorúként egyik sem tanult. Ennek legfőbb oka a második világháború volt. A fiúk felnőtt fejjel tanultak ipart, egyikőjük felsőfokú végzettséget szerzett. A lányok közül Erzsébetben (sz. 1927.) lett volna meg az igény a tanulásra. Új ismeretekre nyitottságát, érdeklődését idős koráig megőrizte, őrizi.

A kis- és középparaszt családokban kialakult vélemény- és cselekvésszerű különbségek a lassan, ellentmondásosan modernizálódó, feudális vonásokot hordozó magyarországi, alföldi, mezővárosi viszonyokat tükrözik.

Nézzük meg, hogy a Csongrádon 1873-tól működő polgári iskolába kik, mely társadalmi réteg gyermekei jártak, esetenként milyen végzettségűek lettek a két világháború között? Ebben az időben a kubikos bandagazda is beíratta gyermekét. – Konkoly István osztálytársai közül a paraszti származású tanulók egy része az iskola elvégzése után igényes(ebb) gazdálkodó lett, másik része kőműves, asztalos, borbély és borkereskedő lett. Ebből az osztályból adatközlőm, Konkoly István, halaskofa gyermeke hajós szeretett volna lenni. Anyja kívánságára cipésznek tanult. Szintén ebbe az osztályba járt a helyi állatorvos fia is, aki később gimnáziumba került, majd egyetemet végzett. (Ő azonos Katona Imre néprajzkutatóval.)

Ebben az időben, az 1873-tól már 30-40 éve működő polgáriba a parasztfiúk járatása már természetesebb volt. Az egy évvel később, 1874-től a lányok részére is megindult polgári iskolai képzés igénybevétele a gazdák körében még fél évszázad után sem volt természetes, elfogadott. Nézzünk erre is egy jellemző családi példát!

Atkári György tanján gazdálkodó, törekvő középparaszt lányait a harmincas-nyolcvanas években polgáriba járatva. Legidősebb lánya, Atkári Anna Csépai Jánosné (sz. 1924.) 1934-1938 között járt polgári iskolába. Osztálytársai közül négy 30-60 holdas gazda lánya tanult. A többi osztálytárs iparos, tisztviselő és értelmiségi szülők gyermekeiből került ki. Az Atkári lányok szülei természetesnek tartották, hogy gyermekeik ne csak az elemi iskolát végezzék el. Ugyanakkor a gazdátársak egy része kicsúfol-

ta a családfőt. Azt mondták rá, hogy kisasszonyt nevel a nyaiából.

A polgárosodás, polgárosulás a városon kívüli művelődési, oktatási és egyben cserekapcsolatokban is tükröződött. A magyar nyelvű szépirodalomban és az utóbbi évtizedek néprajzi szakirodalmában helyenként olvashatunk a soknemzetiségű, soknyelvű monarchiában kialakult, a természetes környezetben történő nyelvtanulást biztosító cseregyerek kapcsolatairól. Ez azt jelentette, hogy a két különböző nyelvet beszélő értelmiségi, iparos és gazdálkodó család gyermekét, gyermekeit „kicsérélte”. A másik család fiát, lányát sajátjaként nevelte, gondozta, a maga nyelvére otthoni környezetben tanította néhány évig.

A csongrádi birtokos, középparaszt és iparos családok elemi iskolás fiai és lányai bántási német telepes, ahogy ők mondták sváb faluk (Jánosföld, Perjámos és Gyertyános, Torontál megye) földműves, esetleg polgár családjaiba kerültek nyelvet tanulni, a helyi elemi iskolába járni. A csongrádi magyar gyerekek az otthoninál fejlettebb háztartás és gazdálkodás működését látták, benne éltek. Cserébe a 12-16 éves „sváb” gyerekek, fiúk jöttek helyi családokba magyar szóra, akik itt a polgári iskola tanulói lettek. Így alapozták meg magyar nyelvismeretüket, mellyel magyar nyelvű középiskolákban tanulhattak tovább. A nyelvtanulásnak és családi kapcsolatoknak ez a formája az 1870-es évektől az első világháború végéig, a trianoni határok meghúzásáig tartott. Szóbeli emlékezet szerint 1915-1918 között Ornyik Lajos, Ornyik Sándor, unokatestvére Forgó István, Forgó Viktorka (nem rokon), Berkés Mihály, Bodor Emma, Fekete János, Oláh Imre, Ferenc, György és János (unokatestvérek), Pintér gyerekek, fiúk, lányok voltak cseregyerekek a Bánátban vagy Bánágban.

Cserelegények a két világháború közötti időszakban a polgárit végzett, érettségizett és aranykalászos gazdátanfolyamot végzett fiatalok lehettek, akik németországi gazdaságban, családban 1-3 évet dolgozva, élve ismerték meg az ottani fejlettebb viszonyokat és tanulták a nyelvet. (Cserepárjukat ugyanebben az időben fogadták legtöbb esetben vendégként a magyar, csongrádi családokban.) A hazatérő fiatalok apjuk, majd saját gazdaságukban hasznosították a külföldön tanultakat. Ezeket a cseréket az Országos Mezőgazdasági Kamara a helyi Gazdasági Egyesületekben szervezte.

Csongrádon, az 1923-ban újra várossá lett településen 1927-ben épült fel a Magyar Királyi Téli Gazdasági Iskola. Az iskola szervezte gazdátanfolyamok az igényes gazdálkodás elméleti és gyakorlati alapjait adták. A gazda-

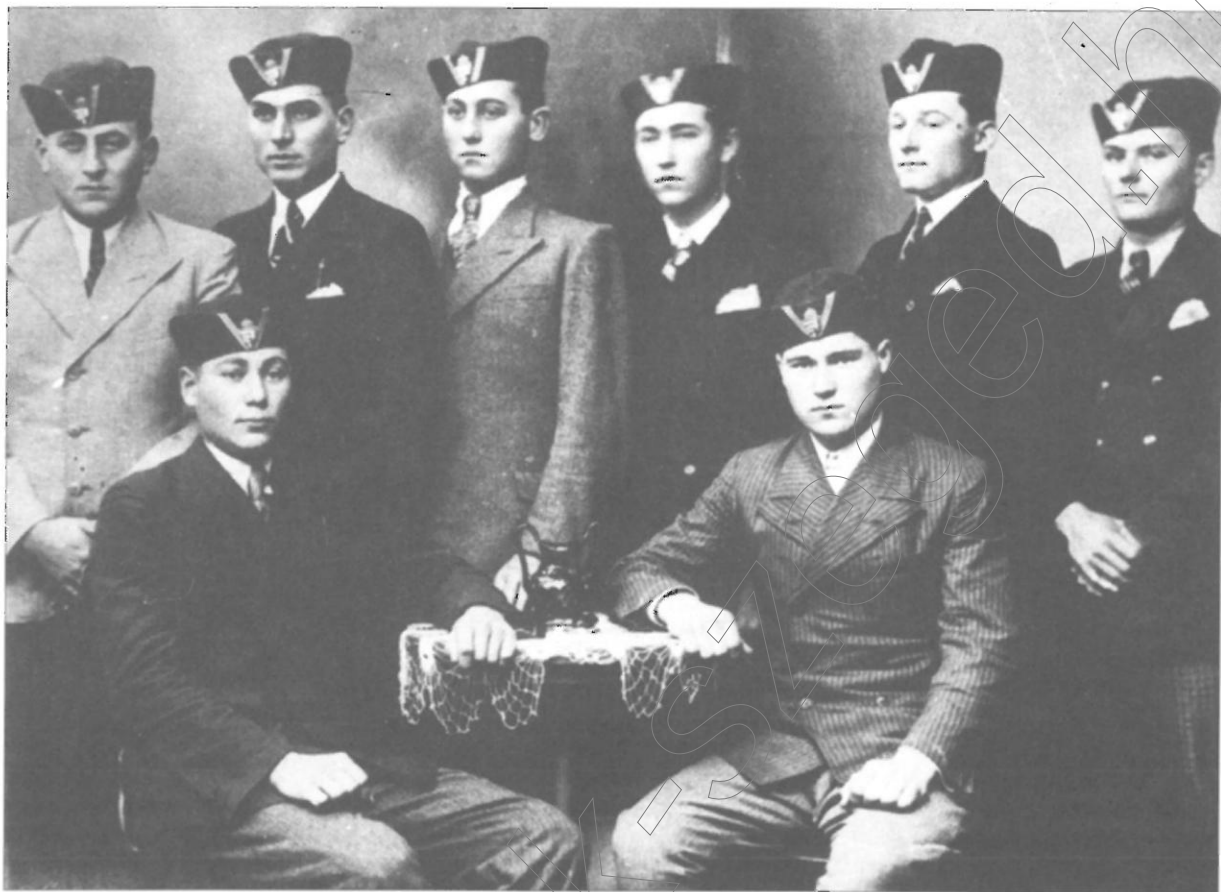
Ornyik (dr. Ormos) Lajosról 1926-ban készült érettségi fénykép

Ifj. Csépai János családja körében

Az 1930-ban érettségizett Pölös Ferenc fényképe

Az 1938-ban aranykalászos gazdatanfolyamot végeztek egy csoportja

legények 2 év képzési időben télen, novembertől márciusig elméletet tanulva, nyáron a családi gazdaságban tervezetten dolgozva aranykalászos gazdatanfolyamot végez(het)tek, és ennek megfelelő címet kaptak. (A címet és jelvényt 1937-ben vezették be.) Az idősebb generáció tagjai, a tanyavilágban élő, gazdálkodó kisbirtokosok a rövidebb képzési idejű ezüstkalászos gazdatanfolyamot végezték el. Ezeket a tanfolyamokat a tanyai iskolákban, olvasó- és gazdakörökben szervezték.

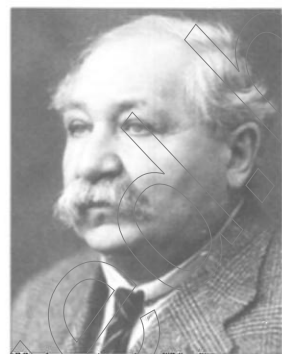
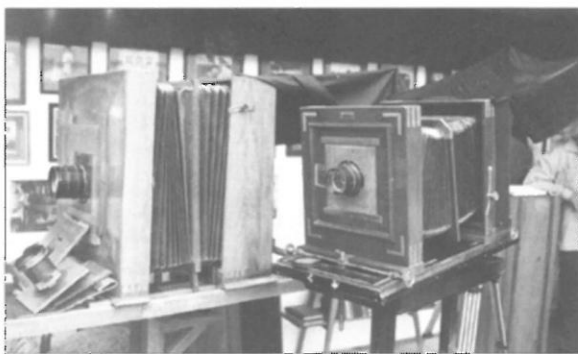
A Gazdanevelés című szaklapot a gazdasági iskola és a Mezőgazdasági Szaktanácsadó jelentette meg havonként. Csongrád ezzel az 1935-től 1941-ig hét évfolyamot megért lappal kapcsolatot teremtett az ország gazdatársadalma és gazdasági iskolái között. A harmadik évfolyam például 3000 előfizetőt tartott számon. A lapban a gazdálkodást segítő cikkek, olvasói levelek, a gazdákat érintő rendelkezések, rádiós előadások szövegei jelentek meg. Külföldi tapasztalatokról szóló beszámolók is előfordultak egy-egy számban. Ezek mellett Hírek és Egy kis elszámolás című rovatai említésre méltóak. A rövid, tényszerű cikkeket és beszámolókat tanárok, növendékek, gazdák és okleveles kertészek írták.

Nézzük meg gazdák példáján az előbbi képzési formák hasznosulását! Atkári György (1896-1983) 6 elemi végzett, második generációs középparaszt felesége örökségével együtt 70 holdon gazdálkodott. Felnőtt fejlett lett ezüstkalászos gazda. A városi Gazdasági Egyesületbe járt előadásokra, könyveket kölcsönözni, hasonló gondolkodású gazdákkal találkozni. A birtokához, tanyájához közeli Szent László Iskolában működő gazdakörbe is eljárt. A háború előtt ennek vezetését átvette. Gazdaságát gépesítette, intenzív művelésű növényeket termelt. Gazdaköri elnökként műtrágya és vetőmag kedvezményes vásárlását szervezte. Mindezt a háború megszakította.

A gazdacsaládok gyermekei az iskolázottság, a szakműveltség megszerzésével polgárparasztok, ahogy a gazdák mondták „úri parasztok” lettek. Ez azt jelentette, hogy a módos paraszt birtokos gyermeke érettségizett hivatalnokokká vagy egyetemet végzett diplomássá vált. Ugyanakkor úri parasztnak számított az a földtulajdonos, aki gazdaságát az átlagnál magasabb színvonalon működtette és városias megjelenésű lett. Pölös Ferenc gazdaember fiaként 1930-ban érettségizett az 1922-ben indult nyolcosztályos gimnáziumban. Apja azért akarta taníttatni, hogy ne legyen paraszt. De fia másképpen gondolta és csinálta. A Pölös fiú katonai szolgálata letöltése után cserelegényként 3 évet Németországban töltött. Hazatérve az apai birtokon kezdett gazdálkodni. A 22 hold jó minőségű föld egy részén a már meglévő gyümölcsösöt felújította, emellett boltgárkertészetet létesített. Az érettségizett gazda úri parasztként a gazdálkodást a városról irányította, gépeket vásárolt, használt, emellett kereskedett. A városi háznál külön szobája volt. A városban pantallóban járt. (A nagygazdák, középparasztok ekkor még általában csizmás öltözetet viseltek.) A háború előtt gazdatársai között elsőnek számított. Ezt jelzi, hogy a Gazdasági Egyesület ifjúsági tagozatának ő volt a titkára. A polgár módjára gazdálkodó, megjelenő és közéleti szerepet vállaló, fiatal gazdát társai nem szerették, de tudását, szakértelmét elismerték.

Összegezve a fentiekben leírtakat, a századfordulón, a század első felében Csongrádon az olyan földműves, birtokos családokból, ahol a tanulást értékelték, igényes, iskolázott gazdák, iparosok, érettségizett hivatalnokok, esetleg diplomás utódok kerültek ki. Őket a lassan és elmentmondásosan polgárosuló és polgárosodó parasztság képviselőinek tarthatjuk.

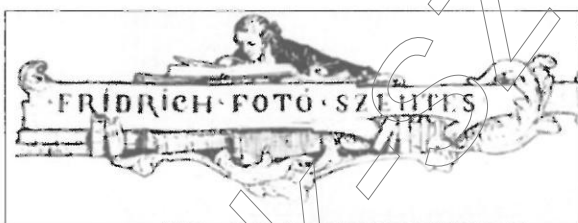
Szűcs Judit

„Atelier 1905”

Fridrich János fényképészeti és festészeti műterme Szentesen

A pesti, majd a Vásárhely-szegedi vasutak megépítése (1887–1893) után a fotográfiára áhító jó módúak köre ugyan csökkent Szentesen is – ezt bizonyítják a fennmaradt családi albumok –, hiszen elvonozta az igényesebb közönséget a főváros és a régió-központ számtalan, jobbnál jobb műterme. De már akkor akadtak „kísérletezők”, akik amatőr módszerekkel, de professzionális szinten próbálkoztak a fotográfiával: Zoó János tanár, festőművész már 1840 körül, ifj. Kosztka Károly, a híres napútfestő Csontvári K. Tivadar gyógyszerész nagybácsikája 1850 körül, és Farkas Sándor drogista, amatőr régész, „A Magyarországi!” c. magánmúzeum tulajdonosa 1860 körül fotografáltak. Egyikük saját festményei előtanulmányának, másikuk fizikai-vegytani stúdium

Alföldi városaink sorában a „Tisza-parti Metropolis” után a másik Tisza-parti városban, Szentesen alakultak ki legkorábban egy állandó fényírda működésének lehetőségei. Igény már korábban is volt az ilyesmire, de azt sokáig ki tudták elégíteni a vásáros vándorfotográfusok, akik később már nemcsak arra az évi 5 vásárnapra ütötték fel a sátrukat, de egy-két hétre megszállva a „Zöldkoszorú” Nagyvendéglőben is fogadták a magukat megörökíteni szándékozókat.

gyanánt, harmadik a néprajzi ritkaságok megörökítésére. A közönségigényeket kielégítő elsőnek letelepült vállalkozó, a dunakömlödi Herzl (Hegedűs) Vilmos volt, aki a Vásártér mellett, a zsidó negyedben bérelt egy szatócsboltot, és épített üvegudvaros (Glashof) műteremfélélt. (Működéséről Tésikné Knotik Márta kiváló tanulmánya tájékoztatja az érdeklődőt.) Az ő tanítványul szegődött be segédnek Fridrich János edelényi születésű fényképészinas, miután Kassán és Szombathelyen kitöltötte a kötelező vándoréveket. Mestere halála után (1893) először mint „Hegedűs utóda” végezte munkáját. De mivel elkeverülhetlenné vált számára az özvegy által kijelölt, valahol úgy maradt Kati leányzó nőül vétele, inkább önálló vállalkozásba kezdett.

Szentes látképe a református

Két fotográfia, amelyek alapján festmények is készültek

Napfény-fotográfiai műtermét az önállóuló fényíró mester 1905-ben építette fel a főutcáról nyíló egykori „Görög Udvar”-ban. Már kisinas korában kiütöközt képzművészeti hajlama, és egész életében jó közepes amatőr szinten rajzolt és festgetett is. Firmájában ezért szerepelt már a kezdetektől az „és festészeti” jelző. Maga-magát is mindig palletával és ecsettel fotográfálta.

Kosztai Józsefnek és Lakos János Pál festőművészeknek amolyan házi fényképészévé lett, s mint ilyen, nagyon közel került a Kecskeméti Művésztelepet alapító Révész Imréhez és művésztársaihoz is. Műtermének vendégei

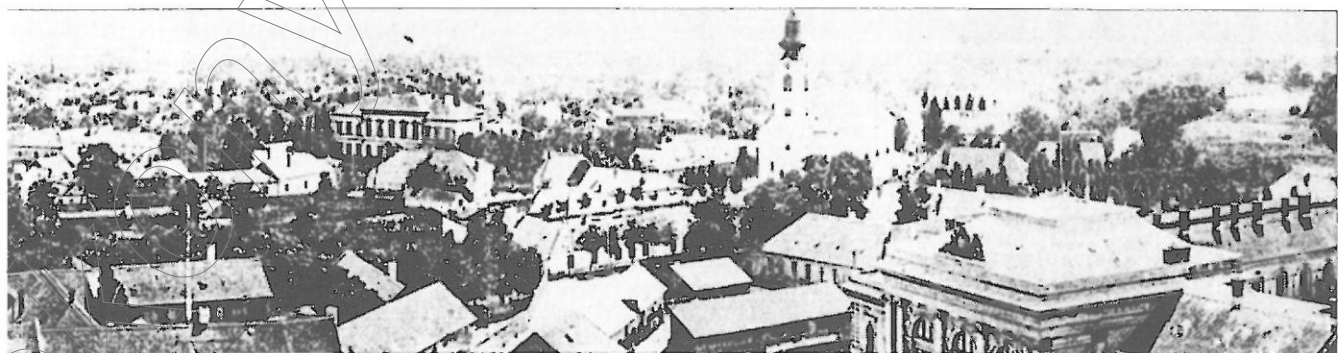
közt Rudnay Gyulát, és a vásárhelyi festők közül Tornyai Jánost és Endre Bélát említhetjük. Szentesen szinte kizárólag ő foglalkozott műtárgy-kereskedelemmel. Kiváló széme volt a helyi szobrászok, Koncz Antal és Örkényi Strasszer István munkáinak fénykép-szintű elismertetéséhez is.

Műtermében a város művészei és amatőrrei rendszeresen összegyűltek. Az 1908. évi kamara-tárlatát Joó Béla festőművésznek rendezte be. Ezt ábrázolja a műterem főfalán lévő ősfotográfiából nagyított foto-poszter is. A villanyvilágítás kezdete előtt a fényudvaros műtermében kiváló minőségi zsáner- és csoportképeket

készített. Laboratóriuma is az udvarról tükörrel belőtt, ablakában óriási kondenzor-lencsékkel párhuzamosított fénynyalábbal működött. Alapszerszáma egy 90 centiméter átmérőjű egyedi készítésű álló fakamera és fali faprojektor voltak, melyek konform, kicserélhető lencséikkel a felvételi fényutat minden torzítás nélkül rekonstruálhatták a nagyítás fényviszonyaiban. Óriási fakameráját szekérre rakva még a századforduló előtt készített szabadtéri felvételeket (pl. nagygazdák tanyáiról, városképekről), melyeket több bázisú felvételezési technikával akár „mérőképeknek” is tekinthetünk. A megrendelők kérésére analin fes-

tékkel színezett óriási tájképeket (poszterokat) is „festett”. Ezeket nevezte a szentesi nagygazda „Fridrich-főstmény”-nek. (Mindig olcsóbb volt az igazi festménynél!) A fényudvar lambériáján a nagytőkei Piti-tanya külső és belső képét láthatjuk, a közös kacsaúsztatóval és a betakarítás-cséplés időszakában egyik képből a másikba átvezényelt egész háza-népével.

1880-tól gyűjtötte a magyar és német nyelvű fényképész-szakirodalmat. Szakkönyvtára 450 kötetből áll, művészeti könyveit a családi hagyatékban őrzik. Majd minden fotográfiai művészi trükköt kipróbált, de különösen a grafikai hatású

templom tornyával a századfordulón

Baráti összejövetel 1908-ban, Joó Béla háztárlatán. („ATI” az atelier becézve.)

képmódosító eljárásokat, és a legkülönbözőbb nyomtatásokat kedvelte. Papírképeinek mives kereteit (passpartous) is maga préselte. Gép- és műszerparkját folyamatosan modernizálta, a villanó magnézium, majd a villanyfény bevezetése után is inkább a természetes szórt fénnel operált. A hosszabb megvilágítások miatt alkalmazott vas fej- és kéztámasztó állványai, napfény-másoló fakeretei, képfelület-módosító „szatináló” hengerei, és teljes laborfelszerelése képezik az ipartörténeti bemutatóhely berendezését.

Modern kézi kameráival jelen volt a város nagy eseményein. Rendszeresen fényképezett a piacokon, iskolákban, esküvőkön templomokban is. Megörökítette a város jellegzetes utcaképét és épületeit, de a tanyák világát is. Még a cigánysorra is szívesen járt, onnan a festőművész barátoknak hozott „előfényképeket” egy-egy beállított vagy elereszt jelenetről. Koszta József valamennyi festményét üveglemez-negatívra rögzítette. Néprajzi felvé-

telei között páratlan művészi értékűek is akadnak. A műterem falán ezekből láthatunk állandó mozaik-ízeltőt. Pacifista foto-plakátjával 1917-ben első díjat nyert.

Mindhárom leányát fotográfusnak tanította, később a ségégei, majd követői lettek. *Massányiné Erzsébet* apja műtermében folytatta az ipart 1985-ig, majd az épületet 1989-ben a negyei önkormányzatnak ajánlotta föl. *Rágyánszky Katalin*, a középső leánya a Horváth Mihály utcában rendezett be önálló műtermet. Legkisebb leánya *Ida, Tokácsli Lajos* festőművész felesége pedig több pótolhatatlan értékű családi relikviát és dokumentumot adományozott a múzeumnak. (Első unokája, Boglárka Somogyi-könyvtárunk bástyája volt sokáig.) Az egész Fridrich család humanista szellemű, kiváló iparművész volt.

A tárgyak között kb. 20 felvétel kamera, 15 másoló és nagyító gép, speciális retus-asztalok, lámpák és korabeli laboratóriumi berendezések is vannak a részben eredeti bútorok

környezetében. A gyűjteményt jótékonyan egészíti ki a Horváth Mihály Gimnázium fizika- és kémia-szertárának néhány Calderoni-féle ívfényes projektora, dianézója és filmvetítője, valamint a régi rajzszertár művészettörténeti képanyaga.

Az épület előterében Massányiné utolsó tanítványa, *Szabó Mihályné Remzso Erzsébet* (Böbe-Foto) működteti felvevő- és árusító fotó- és videoboltját, miközben lehetővé teszi a gyűjtemény megtekintését, melyet audiovizuális segédletekkel is támogat. Hátterében kiszolgáló raktár és fotótár működik, melyben folyamatosan visszagyűlik a városi Fridrich-fotóanyag. Eddig 2000 üveg-, 18 ezer síkfilm és kb. 1500 különböző méretű és árnyalatú papírkép reprezentálja a dokumentációt, mely a néprajz- és várostörténet, valamint a helyi amatőr művészet történetének „aranybányája”.

Folyamatos feldolgozását és az emlékhely szakmai felügyeletét a Péter Pál Polgárház Múzeumban működő helytörténe-

ti gyűjtemény vezetője látja el. Az egész a megyei felügyeletű Koszta József Múzeum igazgatása alá tartozik. Környezetében, mely valamikor az ún. „Görög Bérház” kapualján keresztül, a „Görög Udvar”-ban volt, most az új Sportcsarnok és a Kosuth tér közötti gyalogos forgalom kiszolgálására a nemrég még szegedi *Juhász Márta* főépítész tervei szerint sétáló utca épül, melynek tervezett szobrászati alkotása egy különleges napóra lesz.

A fényírda legfőbb funkcióját, tehát mind a negatív- (felvételezési), mind a pozitív (film-másoló ill. papírnagyító) technikát a természetes napfény szolgálta ki. A felvétel készítésekor az üvegtőlőkön bezuhogó fényt különleges árnyaló vásznakkal és derítő lapokkal „terelték”. A fénykép-nagyításhoz az udvari tükörből a laboratórium ablakán „belőtt”, majd óriási kondenzor lencsével párhuzamosított nyalábú erős fényt vezették a fali projektorba. Megfelelően nagy-látószögű objektívvel dolgozva a szűk kis

Aravőnnep 1997-ben

helyiségben is módjában állt a mesternek az 1,5-2,0 méteres képek kivetítése.

Szegeden kerestetik tehát az a szobrászművész, aki a műterem üvegfalain és laborablakán kívül felállítva megalkotja a Fényíró Mester szobrát, aki tükröt és lencsét tartva kezében a szomszédos tűzfalra vetíti Phoebus mosolygós képét. Így szervezhető egy virtuális napóra. De elképzelhető egy (óraműves) mobil is, mely miközben mutatja a csillagidőket – akár minden ismert világ-időzónában is –, a labor kondenzoros ablakát át „belövi” a kápráztató fényt, s így visszaáll a régi intim tér. Az üzlet kirakatában elektronikus fényjáték (lézer?) modellek utálnak majd a fénykettős természetére... (Ezek most még csak tervek.)

A Tájak Korok Múzeumok könyvsorozatában hamarosan elkészül a népszerű kis füzet, melynek megjelenésekor pecsételő helyé is válik a volt Görög Udvar. (Itt van ui. az 1787-ben épült csodála-

tos barokk-ikonosztázios magyar ortodox templom.) Fridrich János három fotóalbumát, nagy vázlatkönyvét és füzetét, és 33 festményét leszármaozottai őrzik. Megvásárlásukat a gyűjtemény teljessé tételére abból a „bevétel”-ből tervezhetjük, mely a TKM-füzetekből, archív levelező-lapokból, netán egy Fridrich-fotóalbum kiadásából folya be...

Évszakos rendezvények sora szerveződik a műteremben. Tavasszal más-más fotográfus tárlata, nyáron fényképész alkotótábor, ősszel az év legszebb esküvői, gyermek-, érettségi- stb. képeinek tárlata, télen pedig az előző év legértékesebb fotográfiai új-szerzeményei kerülnek kiállításra. Az eredeti állandó eszköz- és fotográfia-tárlatot az időszakos bemutatók csak kis részben takarják, mert azok legjava a szomszéd Szentek Galéria kistermébe kerül, függetlenül a nagyterem rendezvényeitől. Az ún. „kapcsolt” kulturális tárlat elképzelésé-

nek – egyelőre – kísérletező helyévé lett így a „Fridrich-fényírda Szentesen”.

Visszavásároljuk vagy reprodukáljuk a Mester életművét. A film- és fotótár már így is kiválóan alkalmas divattörténeti, human-antropológiai, város-, technika- és művészettörténeti kutatásokra. Fenntartására az itt megszervezett családi ünnepeket dokumentáló tevékenységgel „bérli” Böbe-Fotó (Szabóné Remzsó Erzsébet) vállalkozása, aki már azt is divatba hozta Szentesen, hogy az új párok legjava egy-egy régies hatású, lilás vagy barnított árnyalatú képet is készíttessen magáról archív fényírda-környezetben, vagy netán éppen a helyi notabilitást és a vándor-festőket megőrkítő óriás foto-poszter alatt.

Az *egyedi ipartörténeti emlékhelyet 1997-ben, halálódásának 12. évében lehetett csak megnyitni*. Tulajdonjogi korlátozások, szűk látókör, és sok-sok rosszindulat közepette Ráday Mihálynak és

városvédő műsorának köszönhető, hogy idővel támogatást kaphatott a helyben megőrzés igénye. Előbb Ópusztaszer ácsingózott a kincsesdobozra, majd a Péter Pál Polgárház udvara fogadta volna be. Mindkettőtől, és az enyészettől is megmenekült – szerencsére!

Létrehozásában egyedül a Megyei Közgyűlés (úgyis, mint a megyei múzeumokat fenntartó szervezet) anyagi támogatására számíthattunk a család ajándékain túl. Az országos, igazgatási és kulturális, netán szakmai szervezetek – de még a Fotográfiai Múzeum sem a szomszédos Kecskeméten – nem voltak hajlandók tudomásul venni az ország legutolsó, meglévő, és kis áldozattal még üzemeltethető fényírdáját, amíg Mai Manó több emeletes birodalma Pesten helyre nem áll.

Rózsa Gábor

A város változó arca

Fénykép-sorozatok Szegedről

1.

„Iskola utca”, a Letzter L. cég 1872-i sorozatából, melyből ma már 13 főlvételt ismerünk. A sorozatot „Szeged utcáinak szebb helyeiről” az 1873-i bécsi világkiállításra Letzter Lázár fényképezte. A sorozat fényképeit a Burger és Dörner könyvkereskedés Iskola utcai kirakatában (a képen balra) tették közszemlére.

2.

„Károlyi utca”, a Letzter L. cég 1876-i sorozatából, melynek ma már 14 főlvétéléről tudunk. Az „1876. évi Szegedi Országos Kiállítás emlékére” című sorozat a „haladást tanúsító fényképeiért érdemérmet” kapta. A képeket látogatójegy formátumú (7x11 cm) sárga színű kartonra ragasztották, köriratát piros színnel nyomták.

3.

„Az Árkok” részlete, az árvíz sorozatokból. Az 1879. március 12-i árvíz-katasztrófát három fénykép-sorozat örökítette meg. A Letzter-Lauscher jelzésű fényképek Lauscher Lipót fölvételei, mára 33 darab-ját ismerjük. Plohn Illés hódmezővásárhelyi fényképész „Szegedi katasztrófa” sorozatából máig 16 fölvételről tudunk. A budapesti Klösz György, sorozatához ismereteink szerint 58 fölvételt készített.

4.

Tisza Lajos körút, az újjáépítés az árvíz után sorozataiból. A Letzter L. cég ismert 10 fölvételéből hét darab alkot a Tiszától-Tiszáig egy hatalmas látképet, melyet 1882 végén vettek föl az épülő színház te-tejéről. A Letzter és Társa cégtől 23 fölvételt ismerünk 1883-ból az új épületekről, az újonnan kialakított terekről és utakról.

5.

Tisza-part a színházzal, a Letzter és Keglovich cég sorozatából. Az 1889. évi sorozatról csak 1985 óta van tudomásunk, amikor annak négy darabját sikerült a múzeumnak megvásárolnia. A fényképeket kabinet méretű (11x16,5 cm) sárga kartonra ragasztották.

6.

Közművelődési palota, Keglovich Emil sorozataiból. Az 1899. évi sorozatot a Szegedi I. Mezőgazdasági-Országos Kiállításra készítette, ennek 10 főlvétélét tartjuk számon. A másik sorozata is ezidőtájt készülhetett, melyről csak 1996 óta tudunk, amikor 7 darabját sikerült a múzeumnak megvásárolnia nagyméretű (24x28,5 cm) kartonra ragasztva.

7.

Oroslán és Oskola utca sarka, az 1908. évi sorozatból. Jobb oldalt a bontás alatt lévő Ivánkovits-ház látszik, udvarában volt a porcelángyár, helyén nyitották ki a Bajza utcát. A sarokház helyére pedig kétemeletes házat építettek. Föltehetően ez a változás ihlette a ráánkmaradt 16 fölvétel készítőjét, hogy a környező utcákat lefényképezze. Mesterét nem ismerjük.

8.

Révai és Szegfű utca sarka, az 1926. évi sorozatból. A Palánk bontás előtti állapotát két sorozatban örökítették meg. Az egyik sor 8 fölvételét Bäck Mancsi fényképész készítette. A másik sor mestere Au-er fényképész, aki augusztus 2-án szintén 8 fölvételt készített. Kettejük témái szinte ugyanazok a hangulatos utcák és házak, melyek helyére a klinikák épültek.

T. Knotik Márta

A Demeter templom

Téglák és századok

Csongrád megye építészeti emlékei

Megyei összefoglaló munkákban igen szűkölködünk. Hajdan ugyan sok pénzt öltek munkásmozgalmi dokumentum kötetek kiadására, a forradalmi ifjúsági mozgalmak földolgozására, de ezek az akkori politikai célok tekintetében sem váltották be a hozzá fűzött reményeket. Egyedül Gink Károly volt képes maradandót alkotni 1971-ben a Corvina Kiadó gondozásában megjelent reprezentatív fotóalbumával. Ugyanekkor jelent meg „egy emberöltővel korábbi felfedezés terhével” Erdei Ferencnek Város és vidéke c. posztumusz munkája. Csak az 1980-as években indult el egy-egy szaktudomány megyei szintű kutatásainak közreadása. Így látott napvilágot a megye gazdasági földrajza Krajtkó Gyula főszerkesztő irányításával, Mészáros Rezső szerkesztésében. A megyei levéltár pedig háromkötetes történeti olvasókönyvet jelentetett meg Csongrád megye évszázadai címmel. Új színfoltot jelentett Juhász Antal szerkesztésében a megye népművészetéről készült összegzés.

Mintegy évtizede merült föl, hogy Csongrád megye építészeti emlékeiről készüljön egy összefoglaló munka. Takács János főépítész – a megyei műemléki albizottság titkára – volt a kezdeményező. A kiadvány megjelenését minden illetékes támogatta.

Ekkor már a Kossuth- és Herder-díjas Dercsényi Dezső szerkesztésében a hetedik kötetnél tartott Magyarország műemléki topográfiaja című Akadé-

miai kiadó által megjelentetett sorozat. Amikor a Csongrád megyei kötet szerkesztésére e cikk írója megbízást kapott, megkezdte az Akadémia illetékes tudományos titkárát, akit arról igyekezett meggyőzni, hogy az Akadémia II. osztályának gyakorlata és igénye szerint készüljön el a munka, följárva ehhez a megye szellemi és pénzügyi lehetőségeit. A válasz elutasító volt, mondván, Csongrád megye műemlékeiben és

idegenforgalomban nem tartozik a kiemelt megyék közé, a műemléki topográfia sorozatnak még a távlati terveikben sem szerepelünk. Így nem maradt más hátra, hogy – Békés megyéhez hasonlóan – önállóan dolgozzuk föl megyénk építészetét. Az országos topográfiai sorozat azóta zátonyra futott, a túléléshez talán éppen a mi erőforrásunk is elégtendő lett volna.

A megye építészeti emlékeiről a nagyközönség

jobbára az útikönyvekből tájékozódhat; Szeged vonatkozásában mindenképp Péter Lászlónak a Panoráma kiadásában megjelent kötetéből. Közel négy évtizede jelent meg két kitűnő összegzés Szeged építészetéről: a Képzőművészeti Alap kiadásában 1959-ben Bálint Sándoré és 1960-ban a Műszaki kiadó gondozásában a Városképek – műemlékek sorozatban Nagy Zoltán és Papp Imre munkája. A megye városai

még rosszabb helyzetben vannak. Ma már csak könyvtárakban hozzáférhető *Dömötör János*nak Hódmezővásárhelyről vagy *Kovács Gyulának* Makó építészetről írt könyve. Nem beszélve arról, hogy a megye mintegy három tucatnyi településének építészetről semmi földolgozás nem jelent meg. Ezekre a hiányokon próbál segíteni a sajtó alatt álló megyei építészeti kötet.

Könyvünk koncepciójának kialakításakor figyelembe vettük a műemléki topográfiák módszerét, de mivel célkitűzésünk azoktól eltér, ezért lényegesen a hangsúly eltolódások miatt *mellőztük a bevezető tanulmányokat*, mert ez mintegy harmadával növelte volna az ívek számát. Így kötetünk szerkezetileg egyöntetűbb, *kizárólag az építészeti emlékek kataszter-szerű földolgozására vállalkozik*.

Míg az országos műemléki topográfiák a műemléki védettséget élvező objektumokat vizsgálják,

mi ennél szélesebben értelmezett gyakorlatot követünk. Mivel a tatárjárás és a török hódoltság pusztításai a földdel egyenlővé tették Csongrád és Csanád megye településeit, műemlékekben igen szegények vagyunk. Ennek okán a műemlékeken, műemléki jellegű vagy városképi jelentőségű épületeken kívül *minden maradandó vagy történeti értékű emléket igyekezünk számba venni*.

Az építészeti topográfiák a régészeti tanulmányokkal indították kötetüket. Leletgazdagság esetén az őskorig visszanyúlta, de nem az építészeti emlékeket mutatták be, hanem az adott megye régészeti kultúráit. Ilyen jellegű összegzések már vannak Csongrád megyében, mindenekelőtt a szegedi monográfiában. Ezzel a gyakorlattal szakítva, az álamalapítástól vettük számba emlékeinket és 1944. őszével zártuk le.

Minden kiválasztott objektumot külön szócikkben dolgozunk föl. Míg egy építészettörténeti

munka szintetizáló jellegű, addig a kiválasztott épületeknek szócikkben való földolgozása elmélyült mikro-kutatást igényel. A kötet munkatársai forrásfőltáró munkát végeztek. Meg kellett keresni a levéltárakban szunnyadó adatokat: az eredeti tervrajzokat, műszaki leírásokat, építési engedélyeket, archív fotókat; egyházi épületeknél föl kellett lapozni a *Historia Domus*okat, a kánoni látogatások jegyzőkönyveit; nem voltak nélkülözhetők a különböző tervtárak sem, hiszen egy középkori műemlék följújtásakor is készült műszaki dokumentáció.

A kiválasztott épületeket települések sorrendjében, azon belül az utcák abc rendjében mutatjuk be. *Minden szócikk történeti áttekintésből és építészeti leírásból áll*. Az épületek legfontosabb adatait a fejléc tartalmazza: helyét, megnevezését, esetleges műemléki védettségi fokát, stílusát, építés idejét, tervező megnevezését. Az épületek eredeti

nevükkel szerepelnek, de a leírásban későbbi rendeltetéséről, funkciójáról is szólnunk. Bemutatása kiterjed a külsőre (homlokzat, tömeghatás), a belsőre (téralkotás, alaprajz, fő- és mellékterek, térkapcsolás rendje, pillérek, oszlopok, nyílászárók, térlefedés, padlózat stb.), meghatározó épületeknél a berendezésre, az udvarra, parkra, kerítésre, kapura stb. A források fölkutatása mellett a földolgozásoknak teljességre törekvő számbavételére is törekedtünk. Sok értékes leírás, beszámoló szunnyadó gyűjteményes kötetekben, szakfolyóiratokban és különböző lapokban. Ezekre a szócikkek végén külön hivatkozunk.

A szerzőgárda között van muzeológus, levéltáros, tanár és építész. A szerzők egyéni érdeklődésüknek, kutatási területüknek megfelelő korszakot dolgoztak föl. A középkor épületeinek bemutatása régészre várt. *Horváth Ferenc* már frissen végzett archeológusként *Trogmayer Ottó*val

A régi városháza

részt vett az ópusztaszeri monostor föltárásán. Kiszomboron pedig a körtemplom ásatásán *Kozák Károly* régész mellett dolgozott. Az 1970-es évek elején Ópusztaszeren, a szeri templomtól 800 méternyire Szer plébánia-templomát önállóan tárta föl. Gazdagon illusztrált tanulmánya a múzeum évkönyvében jelent meg. A szegedi Szent György templom alapjainak leletmentő ásatását szintén ekkoriban végezte. 1975-ben a kunok lakta Csengele Árpád-kori templomának ásatását vezette. (Nem messze ettől 1998-ban a kunok előkelő rétegéhez tartozó harcos sírjára bukkant, amely máris nemzetközi érdeklődés középpontjába került.) Doktori értekezését *Tanulmányok Csongrád megye középkori építészetéről* címmel írta. Kandidátusi fokozatát 1987-ben szerezte.

Szeged Víz előtti építészetének föltárása rendkívül aprólékos és elmélyült munkát igényel. Mivel *Tézikné Knotik Márta* több mint húsz évig kutatta a Tisza-parti város Víz előtti és utáni fényképészet történetét, kialakított egy olyan mikro kutatási módszert, amelyet alkalmazni lehetett az építészet búvárlása során is. Nem elégedett meg azzal, hogy Bálint Sándor és Nagy Zoltán által is használt Szépiítő Bizottmány levéltári irat együttes anyagát átnézzé, sokat forgatta az Építési törzskönyv kötetét, amelyben nemcsak utca, házszám megjelölés található, de helyszín-, telek- és alaprajzok is, sőt tartalmazták a ház magasságát, rendeltetését, tulajdonosának nevét is. Mivel *Giba Antal*nak 1841-44-ben készített szegedi térkép-szelvényeinek elveszett a telekkönyve, ezért kutatónk arra kényszerült, hogy a tanácsíratok dobozait egyenként leemelje, és az anyagot szálanként átnézzé. Az általa 1849-től 1896-ig fölvállalt korszakhoz a helyi lapokat oly alaposan nézte

Az Ipartestület székháza

Alsóvárosi napsugaras ház

át, hogy még a hirdetések adatait is kicédulázta. Nagyítóval böngészte a múzeum gazdag archív fényképgyűjteményét: Letzter Lázár bécsi világkiállításra 1872-ben készített fotósorozatot, az 1877-78-as második sorozatát, továbbá Lauscherrel közösen forgalmazott 1879-es vízkori fölvételeit.

A millenniumtól 1944-ig terjedő korszak földolgozása már nem igényelt történész kutatót, ezt az időszakot *Ozsváthné Cse-*

gezi Mónika műemlékvédelmi szakmérnök dolgozta föl. A levéltárban rendelkezésére álltak a műszaki osztály iratai és a tervező irodák tervtárai. Szakszerű építészeti leírásait történeti és művelődéstörténeti keretbe ágyazta.

A szegedi táj magába foglalja a két Árpád-kori jobbágyközséget: Dorozsmát és Kisteleket; három 19. századi, illetve a századfordulón települt községet: Sándorfalvát, Öttö-

móst, Pusztamérget; 1870-ben eszmei községgé vált Sövényházát; a tanya településű, 1934 óta önálló Felsőpusztaszer. 1950. évi közigazgatási átszervezéskor a nagy tanyai népességű települések határából önálló tanácssal rendelkező községet létesítettek: Szeged határából kilencet, Kiskundorozsmából négyet, Sövényháza mellett kettőt. A szegedi táj 24 községének *Juhász Antal* volt a kutatója, kandidátusi értekezését is ebből a témakörből írta. Ezekben a községekben igen kevés marandó értékű épület keletkezett, viszont annál gazdagabb népi emlékekben. A községek bemutatásával lehetőség nyílt, hogy kutatónk több évtizedes népi építészeti gyűjtő munkásságából ízelítőt adjunk.

A többi település építészetét helytörténeti kutatók dolgozták föl. Hódmezővásárhelyt *Dömötör János*, Csongrádot *Dudás Lajos*, Szentest és környékét *Labádi Lajos*, a Keletcsanádi és torontáli községeket *Halmágyi Pál*, Makót és a környező falvakét *Tóth Ferenc*. Rokon témakörben valamennyien búvárodkodtak. *Dömötör János* korábban írt összefoglaló építészettörténeti munkát is; *Tóth Ferenc* hét évig tanított művészettörténetet, doktori értekezését Makó népi építészetéről készítette.

A gazdagon illusztrált kötet fotóit *Dömötör Mihály*, *Győző Molnár Ferenc*, *Vígh László* és *Vincze László* készítette; a rajzok *Kratochwill Mátyás* okleveles építész-mérnök igényességét dicsérik. A kötetet *Szekeres István* grafikusművész tervezte. A kiadvány az Officina Nyomda tetszetős kivitelezésében jövő év elején kerül forgalomba.

Tóth Ferenc

Fotó: Dömötör Mihály

Makó derűs szolgálója

Tóth Ferenc köszöntése hetvenedik születésnapján

A Makóról leírt Erdei-gondolatot „... erős is lesz ez a város, mert lakói hisznek jövőjükben”, legmélyebben talán Tóth Ferenc múzeumigazgató hitte a hatvanas-hetvenes években. Ha nem így lett volna, akkor a makói múzeum ma is a régi „Borotvás-házban” szerénykedne, s csak boldog emlékként gondolnánk a „Csanádvármegyei Könyvtár” köteteire. De nem így történt, mert 1964-ben a csöndes, halk szavú makai tanár nekifeszítette vállát az álmosan tétovázó városnak és szívós akarattal – s hányszor saját kezével is! – az azóta eltelt évek alatt épített három, vagy inkább négy múzeumot. Közben „A Makói Múzeum Füzetei” néven újrainduló kiadványok előbb csak vékonyan csörgedező erét, 1969-től sodró lendületű folyamommá dagasztotta.

A Múzeumi Füzetek szorgalmasan sokasodó kötetei mellett Makó monográfiája volt életének legnagyobb kihívása. Munkásságának betetőzése, a kora ifjúságtól hangyaszőrgalommal, soha nem lankadó lelkesedéssel és a város iránti szeretettel gyűjtött adatok millióinak összefoglalásai lettek a monográfia kötetei. Az első – s a hazai történetírásban mindmáig példátlan – könyv: Makó régi térképei. 1992-ben jelent meg. A monográfia következő kötetét „Makó története a kezdetektől 1849-ig” nem csak mint a sorozat főszerkesztője, de mint négy meghatározó fejezet szerzője is jegyezte 1993-ban. 1998 őszén azután kézbe vehettük a makói hagyományról szóló monográfia kötetét. Makó nem létezik hagyama nélkül, s a hagyama sincs meg Tóth Ferenc e munkája nélkül. A szerző már egyetemista korától gyűjtötte a hagyamára vonatkozó anyagot, s a cédulák, fényképfelvételek, magnószalagok tízezreiből fél évszázad múltán megszületett a hagyamát minden oldalról (biológiai tulajdonságai, termelésének múltja és eszközei, kereskedelme, néprajzi vonatkozásai, a hozzá kapcsolódó hiedelemvilág, képzőművészeti tükröződése stb.) bemutató alapos könyv. Tóth Ferenc fiókja mélyén azonban további kötetekhez gyűlnek a cédulák. A nyughatatlan szerző szüntelenül keresi a társakat, kik e „szent ügyeket” támogathatják, s Makó érdeme, hogy mindig akadnak, akik mellé állnak.

Hasonló méretű vállalkozás a megye műemlékeit bemutató kiadvány is. Másutt az ilyen összefoglaló munkákat egy egész apparátus készíti. Csongrád megyében Tóth Ferenc egyedül birkózik a népes szerzőgárda szeszélyeivel, a nyomdai lehetőségek szorongatásaival, s az idő sürgetésével. 1998-ban ez a munka is nyomdába került.

A nyugdíjazásától eltelt tíz év alatt sok minden történt. Szabadabbak lettünk, s a terepét eddig is – bár kacskaringósan – megtaláló tenni akarás újabb és újabb tereket nyitott magának. A Keresztény Értelmiségi Szövetség Makói Szervezete már 25. kis füzetét adja ki szerkesztésében, a Szirbik Miklós Társaság a tizediknél tart. A gépezet mozog, s a Makói Életrajzi Füzetek (3), az Erdei Ferenc Társaság Füzetei (10) mellett a múzeumi kiadványok szerzői között is ott a jól ismert név: Tóth Ferenc.

E nyúl farknyi köszöntőben nagyon sok mindenről nem írtunk. Nem szoltunk az emberről, akit ugyanúgy húznak a mindennapok gondjai, mint oly sokunkat. Nem említettük a családot, az unokákat, kik nem nézik a monográfiát, a füzeteket, nekik a nagyapa kell, ki mesél, tanít, s kinek ma már a „kis” Peti segít a számítógép legújabb variációinak kiismerésében. S nem mindezt létrehozó Tóth Ferenc legjellemzőbb sajátossága talán az a kiapadhatatlan derű, amely minden reggel újra és újra betölti a makói múzeumot, legkedvesebb alkotását...

Halmágyi Pál

Rákosi elvtárs a leszögödörben

Fehér-tavi embermesék

Tavi ember-mesék. Pontosan 50 éve történt. 1948 kora őszén puskával járt itt. Az embernek nem az az igazi élete, amit mások tudni vélnek róla, az ilyen csak hasonmás. Az igazi ént vajon nem abban a titokzatos térben kell megtalálni, amely végül cserepeiben a teljes ember képét adja? Itt van a realitás. Vadászatban (és szerelemben), melyek legbensőbb és legősibb érzései az embernek – ölni és ölelni; nincs igazi realitás! Csak aki foglalkozik vele, az beszélhet róla, aki maga is vadász, de nem elég, ha érzi genezisést, de érteni is kell a vadászat csízióját, etikáját. Ezek nélkül nem vadászatról, csak gyilkolásról beszélhetünk. S aki ezt teszi, példát ad gyilkolásból... mint címbeéli szereplőnk is tette. Beretzk Péter fehér-tói életét „kísérve”, sok-sok történetet, eseményt éltem át, s a vasárnapi vadászházi (majd kutatóházi) asztalnál előkerültek a régi történetek emlékei is... Ezekből eleveníték föl néhányat, most, elsőként a Főelvtársi „vadászatot”, 50 év távlatából.

1.

Szeged városának híros vize a tó! Természeti adottságainak ismeretéből is következtethetünk rá, hogy tavunk ósidők óta vadászterület volt. Beretzk Péter is vadászként lépett először a területre (1932). Majd később, 1939-ben, mint a ritka széki madarak fészkelőhelyének harcolta ki a védettséget. A tó egy részére kiterjedő természetvédelmi terület szinte azonnal szembekerült a közben kialakított Szeged városi tulajdonú halgazdaság érdekeivel. A több évtizedes párharcot végül is a halászat nyerte meg, a 60-as évek közepére. Azonban a tó változatlanul fontos maradt természetvédelmi szempontból. A szikes tocsogók helyébe épült mélyvízű halastavak most már a nemzetközileg egyre fogyó vonuló vízivad pihenőhelyeként tartották számon. A változásokkal természetesen megnőtt a tó vadászati értéke. Az érin-

tett vadászterületet egészen 1949-ig, a Beretzk Péter nevével fémjelzett Szeged Sportvadászok Társasága bérelte. Ezen időkről B. P. a Kittenberger-féle Nimród vadászújság hasábjain számolt be 1948-ig. Az után...

2.

... az egységes államerdészeti szervezet létrejöttékor a fehér-tói természetvédelmi területet állami tulajdonba vették. Meghagyva vadászterületi besorolását, ornithológiai rezervátumnak minősítették. 1946 májusában az egész területet – szigorú kikötésekkel – a Szegedi Sportvadászok Társaságának kezelésébe adták, Beretzk felügyeletével. Már a második világháború előtt s alatt neves vadászok (Maderspach Viktor, József Ferenc főherceg, Fekete István író, Gróf Széchenyi Zsigmond) vadásztak itt. Háború után Tildy Zoltán államelnök és ifj. Tildy, Mihályfi Ernő miniszter kíséretében vadászik a tavon.

Rajk László, Ortutay Gyula, Zöld Sándor és Kállai Gyula 1948. november 14-én

Ortutay Gyula guliánt lőtt – 1949. A síneknél Tóth vadór közeleg

Rákosi Máttyás Fehér-tavi kirándulása 1948. augusztus 22-án

1948. augusztus 22-én a Fehér-tó legérdekesebb vendégét látjuk a „Jesgödörben”. Rákosi Máttyást, aki akkori bevallása szerint már diákkorában, mint főreálista, kijárt a Fehér-tóra madártojásokat gyűjteni.

kikről későbbiekben lesz szó. Rákosi szegedi vadászata itt véget ért, de kapcsolata a „vadászattal” megmaradt országlása idején. Másutt vadászott, „másokkal, másokra”.

3.

Hadnagy Béla (B. P. hűséges vadásztársa) elmesélése szerint tudjuk Rákosi megjegyzését, amikor (lásd fényképünkön) kijött a szármára ásott gödörből... „Nem tudom ... ti természetvizsgálók miért mondjátok mindig, hogy a „természet lágy ölen” ... Holott én csak azt mondhatom – és sáros ruháját tisztogatta – ..., hogy a természet lágy sáros lyukában...”

Rákosi akkor a „gödörből” kijött, érdekes – talán rejtett humornak is vélhető az a későbbi szegedi sztáhanovista följáánlás (amiről a lapok is tudósítottak); a szegedi Kötélgár munkásai terven fölül, nagymennyiségű kötelet, s az ástóthalmi erdészeti dogozói – ugyancsak terven fölül – több fát ajánlanak föl Rákosi elvtársnak!

Fa és kötél – ki akkor arra gondolt s „beszélt” volna, mint félévszázad után most – biztos megácsolhatta volna saját akasztófáját... Dehát akkor...

4.

Nem volt a Főelvtársnak sikeres vadászata, csak egy dankasírályt hoz kezében (lásd fotón), de az egyszeri vadászatával „divatot” csinált az „újvadászok” között, s egymást követték a miniszterek, pártfunkcionáriusok s mások... helybéli, s az őthalmi „ideiglenes” tartózkodásúak.

Beretz Péter ötven éves naplósorai szűkszavúak:

„1948. VIII. 22. Rákosi Máttyás, Mihályfi, Szederjci Ákos.

több ezer réce, vegyes partfutók és cankók. –

(Esett két kácsa (1 tőkés, 1 kendermagos.)

Lőttem egy menyétet, egy barna réti héját, 1 törpe

sírályt (fiatal) 3 patron

Szederjci lőtt egy kis godát”

Rákosi látogatása után, szeptember 19-én már Ortutay Gyula miniszter vadászik – ő többször is visszatér – majd Dobi István libázik. Október 31-én Puskin orosz nagykövet és kísérete vadászott itt. November 14-én Rajk László, Kállay Gyula, Ortutay Gyula és Zöld Sándor vadásztak a Fehér-tón, kisebb-nagyobb eredménnyel... Rákosi – érdekes – többet ide nem járt puskázni, nem így helybéli követői,

5.

Kétségtelen, hogy a vadászat a múltban – mint ahogy ma is – inkább a jómódú vagy magasabb állású emberek „tevékenysége”. Amennyiben és amióta a vadászatot sportnak minősítjük, hozzá kell tennünk azt is, hogy alig van még egy sportága a világnak, melynek gyakorlása a kívülálló szemében oly ellentétes érzelmeket váltana ki, mint éppen a vadászat. A vadászat végcélja mindenképpen a szenvedni tudó, hozzánk közelálló élőlények megölése. Ezért is van a vadászatnak és vadászoknak annyi ellensége. No meg azért, mert a pénz és politika csinálta „vadászoknál” mindig is hiányzott... valami... A nyers ölés és erőszak nem vadászat, s ez volt Rákosiék példamutatása...

A vadászat istennője a törekeny, bájos Diana, a vadászat csak megnevesített és etikuss viselkedésében és érzéseiben vadászat. Ehhez kultúra, szakismeret, kultikus-rituális szokások és hagyományok, nyelv és gyerekkortól bevéődő „élő intelligencia” szükségeltetik. Halálos szeretet, azonosulás a vaddal, gondolataival, érzéseivel. Nos, ezek mind hiányoztak Rákosi Máttyásnál – a vadászat területén. A „ki kit győz le” időszak után, abban a bizonyos Rákosi-korszakban, amikor a vezetést zömmel a társadalom salakja vette át, korlátlan hatalommal uralkodott. Ehhez az uralomhoz „természetesen” a vadászat is hozzátartozott. Státuszszimbólummá vált, szinte kötelező lett minden jelentősebb pozíciót ellátó elvtárs részére a vadászat gyakorlása. Rákosi példája jeladás volt! S jelző értékű híre a szegedi határban is sokáig „fönnmaradt”, s követői jócskán akadtak... A tavunkra Rákosi többet nem jött, Szederjci Ákos tanácsára kialakították a kormány vadászterületeket (Gemenc, Hatvan, Gyulaj, Dunakeszi, Gödöllő stb.), ahol a protokoll-vadászatok folytak évtizedekig. Rákosi „eltűnése” után is.

Hogy miért volt látogatása tavunkon egyszeri (de emlékezetes)? Erre nem könnyű a válasz. Talán mert nem volt sikerélménye. Talán mert megérezte az itteni igaz vadászok „kultúráját”, amit magában tisztán láthatott. Bizton mondhatom, a gyilkolás ösztönén túl hiányzott belőle valami elegancia. Ezzel azonban már túllépnénk a címbéli „nevezetes” epizód témakörén s úgy járnánk, mint egy másik Máttyás történetében szereplők a Gyevi bíró tündöklése idején...

Csizmazia György

Közgyűjtemény – magángyűjtemény

A múzeumügy régi és új dilemmái

„A múzeum a mûzsák oltalmát élvező, vallásosan tisztelt és politikailag kihasznált, szimbólumként működő gépezet, a kulturális intézmények legrejtelmesebbike. A legkülönfélébb, a szüntelenül újrairt múlt jeleit hordozó, viharos változások közepette kiválogatott „dolgokból” létrejött, bonyolult képződmény, ami szinte áthatolhatatlan aurától védve és övezve jelenik meg előttünk.” – állítja

Lanfranco Binni olasz muzeológus a múzeum történetéről írt tanulmányában. Találó megfogalmazása ez mindannak, ami a köztudatban a múzeumokról kialakult. Önmagában rendkívül érdekes magának a múzeum fogalmának az évszázadokon keresztül formálódása és nem csupán intézményi fejlődése. Nagy kérdés azonban, hogy ez a kép valódi vagy hamis, s még lényegesebb talán, hogy maga a kérdés a társadalom számára mennyire és miért fontos vagy nem, esetleg teljesen közömbös.

A fenti idézet minden egyes kifejezését hosszasan lehetne (időnként kellene is) elemezni, magyarázni, hiszen mind-egyik mögött hosszú történelmi folyamat áll, törvényszerűen változó elméleti és gyakorlati ismeretek halmozódtak föl bennük. A múzeummal kapcsolatos, különböző szinteken keletkezett elképzelések is folyton változnak, egyes tulajdonságai közismertekké válnak, mások egyszerűen kivesznek. A múzeum lényegének megismerésére úgy tűnik, pontosan most, mai felületes korunkban nincs szükség, illetve semmi komoly igény nincs rá. A közfelfogás tiszteletben tartja az említett – (bár egyáltalán nem valós – „áthatolhatatlan aurát”, a tudománypolitika és -szervezés pedig erőlteti a különböző frontok tisztázására. Marad a konzervatívnak kikiáltott intézmény a maga konzervatív, jól megszokott útjain. Szerintem viszont a konzervativitás ez esetben

korántsem dehonosztáló ítélet, természetesen annak eredeti, s nem a manapság kizárólag pejoratív értelmében, hanem természetéből fakadó alaptulajdonsága. Ez nem jelenti azt, hogy működési rendjében ne kellene modernizálnia, de eszmei alapelveiben (tárgyak gyűjtőhelye) sokat nem tud változni. Ezen bizonyára még sokat fogunk vitatkozni.

Amikor tervezgetve a Szeged múzeumi számát azt a feladatot kaptam, hogy mutassam be a múzeumot, mint „kulturális gépezetet”, annak feladatait, céljait, működését,

viszonyát a magánmúzeumokhoz, -gyűjtőkhöz, tudtam, hogy ehhez cikk-sorozatra volna szükség. Ezért megpróbálok inkább, immár több mint negyedszázados múzeumi gyakorlatom alapján valamiféle magánvéleményt előterjeszteni, gondolatokat a köz- és magángyűjtői világból.

Harmadik gimnazistaként édesapámmal elmentünk régi ismerőse-
hez, az akkor már nyugdíjas Szabó Kálmán, kecskeméti múzeumigazgatóhoz tájékozódni, hogy nekem, mint olvasgató, gyűjtögető, rakosgató emberkének volna-e vala-

miféle keresnivalóm a múzeumban. Nagy, sőt talán meghatározó élmény volt ez az első és sajnos egyben utolsó találkozás a Muzeológussal, akinek a nevét többször láttam már nyomtatásban, és természetesen különösen az akkor lezajlott beszélgetés miatt is. Kálmán bácsi éppen az asztalán vizsgálgatott egy, számomra igazán izgalmas tárgyat, egy szépen és díszesen faragott tajtékpi-pafejet. Elmondta, hogy egy helyi lakos hozta be a múzeumba eladni. Rögtön megkérdezte, hogy én megvenném-e? Lelkesen válaszoltam, hogy feltétlenül megvenném. Ő elmosolyodva és – utólag már érzem – oktatólag azt mondta: nem veszi meg, mert „a múzeumban nem különös, hanem tipikus tárgyakat gyűjtünk”. Nagyon elgondolkodtatott ez a kijelentés, mondhatom, a mai napig igyekszem választ találni rá – sikertelenül. A történethez persze az is hozzátartozik, hogy éppen egy évtizeddel később, ami-

kor már „tanult emberként” a vágyott múzeumba kerültem, a néprajzi raktárral ismerkedve nagy megdöbbenésemre „összetalálkoztam” azzal a bizonyos pipafejjel. Mi végre is vannak hát a múzeumok?

A magyar múzeumügy közel kétszáz éves története a XX század végére úgy alakult – nagyon leegyszerűsítve, de szemléletesen kifejezve –, hogy a történeti tárgyi forrásokat a múzeumok, az írásos forrásokat a levéltárak, a nyomtatással sokszorosított (főként a könyv alakú, rendszeresen megjelenő, sokak által másodlagosan használatos) dokumentumokat a könyvtárak gyűjtik. Ennek megfelelően a múzeumoknak az emberi tevékenységgel létrehozott minden produktumot gyűjtenie kell. Ehhez a tételhez azért azt is rögtön hozzá kell tenni, hogy maga teljességében lehetetlen mindent gyűjteni (sok szempontból esetleg fölösleges is lenne), illetve, hogy az előbb vázolt elosztást tiszta formában egyik intézmény sem tudja gyakorolni. Egyébként talán legkevésbé tárgyi anyag keveredik a testvérintézmények zömmel papírananyagú dokumentumai közé.

Ha jól megnézzük, a kialakult klasszikus múzeumi tudományok mindegyike az emberi tevékenység látható termékeinek vizsgálatából szerzi ismereteit. Az írásbeliséget megelőző korszakokra nézve ez könnyen belátható, de így van ez a későbbi korszakokat tekintve is. Ilyen a művészettörténet, a régészet, a néprajz, amelyek mellé csupán e század 60-as éveiben sorakozott föl az újkortörténeti muzeológia sokféle ága-bogával, egyelőre a kor sajátos

<i>Rev.</i>	<i>Explosive</i>	<i>Exp. no.</i>
<u>1892. cv</u>		
<u>Pike's Lake, near Cape, lat. 44.10.10</u>		
<i>admodum</i>	ork. m. at. 1. 8.	149.
	" m. at. 32.	149.150.
	ork. at. 1.	149.
	" m. at. 1.	149.
	" m. at. 4.	149.
	" m. at. 14.	150.
	" m. at. 15.16.	150.
	" m. at. 42.	
<u>Dr. Blom's</u>	ork. m. at. 1. 8.	150.
<i>admodum</i>	" m. at. 18.	150.151.
	" m. at. 19-25. 27.34.	151.
	" m. at. 26.	151.
	" m. at. 27.	151.
	" m. at. 28.29.	151.
	" m. at. 30.	151.
	" m. at. 31.32.	151.
	" m. at. 74.	
<u>Berens's Lake</u>	ork. m. at. 1. 8.	152.
<i>admodum</i>	" m. at. 19-25. 27.34.	152.153.
	" m. at. 26.	152.153.
	" m. at. 27.	152.153.
	" m. at. 28.29.	152.153.
	" m. at. 30.	152.153.
	" m. at. 31.32.	152.153.
	" m. at. 74.	
<u>Dr. Blom's</u>	ork. m. at. 1. 8.	153.
<i>admodum</i>	" m. at. 19-25. 27.34.	153.154.
	" m. at. 26.	153.154.
	" m. at. 27.	153.154.
	" m. at. 28.29.	153.154.
	" m. at. 30.	153.154.
	" m. at. 31.32.	153.154.
	" m. at. 74.	
<u>Dr. Blom's</u>	ork. m. at. 1. 8.	154.
<i>admodum</i>	" m. at. 19-25. 27.34.	154.155.
	" m. at. 26.	154.155.
	" m. at. 27.	154.155.
	" m. at. 28.29.	154.155.
	" m. at. 30.	154.155.
	" m. at. 31.32.	154.155.
	" m. at. 74.	
<u>Dr. Blom's</u>	ork. m. at. 1. 8.	155.
<i>admodum</i>	" m. at. 19-25. 27.34.	155.156.
	" m. at. 26.	155.156.
	" m. at. 27.	155.156.
	" m. at. 28.29.	155.156.
	" m. at. 30.	155.156.
	" m. at. 31.32.	155.156.
	" m. at. 74.	

**Reizner János összeítő bejegyzései az
adományozókról a numizmatikai szakleltárban**

egyoldalúságaival. Itt van természetesen a természettudomány helye is, más szempontból és más módszerekkel, hiszen legelőször az embert körülvevő természet furcsaságait, különlegességeit nézegettek, illetve muto-gatták előszeretettel. A különböző tudományá-gak különböző módsze-rekkel dolgoznak. Múzeu-mi (tehát tárgyi) szem-pontból tulajdonképpen teljessé vált az emberi élet egészére kiterjedő figyelem, amennyiben nemcsak a kiemelkedő történelmi pillanatok, ne-tán mozgalmak, harcok, személyek stb., hanem a mindennapok, lehetőleg a folyamatok emlékei is igen fontossá váltak a technikatörténettől kezdve, az irodalomtörténet tárgyait át mondjuk egészen az életmódkutatásig.

A föntiek alapján, ha

most csak a múzeumok sokrétű tevékenységi körét kellene felsorolnom részletesen, újabb cikksorozat indítására kellene megbízatást kérnem. Nem mulaszthatom el mindenesetre megemlíteni még azt a hármas alapfeladatkört, amely egyébként mindhárom szóban forgó intézmény „vezérfonala”: a gyűjtés, a megőrzés és a feldolgozás. Ha ezen kifejezések tartalmába is kicsit mélyebben betekintünk, akkor teljesen világossá válik, hogy történetesen éppen a múzeumok (elsősorban erről kell szólnom) sem tudják maradéktalanul teljesíteni azt az elvárást, amit a közfelfogás önkéntelenül, a hivatal pedig önkényes, esetleges szempontok szerint időről időre a múzeum iránt támaszt. A múzeum mindenességét

képzelő szemléletet pedig lépten nyomon megnyilvánul, hiszen sokszor keresnek egyének egészen speciális tárgyakat, dokumentumokat, vagy érkezik felkérés valamilyen aktuálisan fölmerülő téma bemutatására, mintha az összegyűjtött tárgyak mindenféle szempontból feldolgozva sorakoznának a raktárak polcain. De ki és hogyan dönti el egyetemes érvényűen, hogy mi az a minőség, aminek a múzeumba kell kerülni? Ez lenne a dolga a muzeológusnak! – mondhatnánk. Igen ám, de ehhez a szószerinti ideális körülmények kellene: pénz és alkalmas szakember...

Talán sikerült kellő kétséget keltenem az e pontig eljutó érdeklődő olvasóban, hogy komolyan egyértelmű választ várhat-e szinte parttalanul előtölülő kérdéstömegre, amelyekre a múzeum naprakész válaszokat adhatna? Mi jellemzi jobban az emberi tevékenység egészét, az előállított (kigondolt) tipikus tárgyak, vagy a szabályostól, szükségestől eltérő, különös tárgyak? Melyek azok, amelyek feltétlenül megőrzendők, amelyek az utókor számára a legtöbb vagy a legfőbb információkat hordozók? Mikor milyen súllyal esnek latba az egyetemes emberi teljesítmények és mikor érvényesebbek a helyi realitások? stb. – hogy csak néhány lényeges kérdést említsek!

A múzeum tehát valóban egy különös intézmény, de a feladata, az összes működési körülménye teszi azzá. Ez a különösség aztán nyilván rávetül az ott dolgozókra is, ha különösnek nevezhetjük azokat, akiket nemcsak az érdekel, hogy mi lesz, hanem az is: mi volt? És itt térhetnénk át

a magángyűjtőkkel kapcsolatos kérdésekre (újabb cikksorozat!). Rendkívül lényeges pont a mai teljesen érzéketlen megítélés, amely szerint gyűjtőként egy kalap alá vesznek mindenkit a hobbistól a kereskedőn át a nepperig. A gyűjtők a közfelfogás szerint ugyanúgy különös emberek, különös tevékenységgel (pótcselekvéssel), mint a múzeum. Pedig véleményem szerint az igazi magángyűjtő egyáltalán nem különös, hanem egyszerűen a szemlélete, mondhatnám az életmódja más. Aki tudja, hogy a gyűjtés nem magánügy, hanem közügy. A hivatali és az egyéni gyűjtőtevékenységnek fogaskerék-szerűen együtt kellene működni, hiszen az alapérdekek azonosak. Az egyik a magánosság, a másik az intézmény korlátaival van megáldva, megverve. Az utóbbi évtizedekben mesterségesen egymástól elvadító, sőt szembe fordító indulatok

Handwritten title: *Nyugtatóványa*

Handwritten note: *nyugtatóványa kora 90 évtől, mely 1000-ig*

Handwritten note: *a másikat "fésű" - néven ismerik, mely 1000-ig kora 100-ig*

1 db fésű (nyugtató)	2
3 db nyugtató (nyugtató)	3
3 db nyugtató	20
3 db nyugtató (nyugtató)	3
1 db nyugtató (nyugtató)	50
1 db nyugtató (nyugtató)	2
1 db nyugtató (nyugtató)	60
1 db nyugtató (nyugtató)	30
1 db nyugtató (nyugtató)	30
1 db nyugtató (nyugtató)	40
1 db nyugtató (nyugtató)	20
3 db nyugtató (nyugtató)	80
1 db nyugtató (nyugtató)	20
1 db nyugtató (nyugtató)	60
1 db nyugtató (nyugtató)	50
1 db nyugtató (nyugtató)	50
1 db nyugtató (nyugtató)	5
4 db nyugtató (nyugtató)	80

Móra Ferenc „Nyugtatóványa” a múzeum számára
Váradi Ferenc kiskunfélegyházi „fésűs iparostól”
megvásárolt szerzeményeiről (1907. okt. 10.)

eredménye az, hogy tudjuk kellően tisztán lát-
egyelőre ezeket a bizo- tatni és sajnos képviselni
nyos alapérdekeket sem sem!

A „közgyűjtők” és ma-
gángyűjtők lehetséges
együttműködésének pél-
dáival rendezni kell e két-
féle módszer több évtize-
des öntörvényű, mára saj-
nos zavaros viszonyait.
Ma, amikor áttekinthetet-
len és beláthatatlan a
műtárgypiac, nem azono-
síthatjuk ezzel az igazi,
igényes gyűjtők ér-
tékörző és -mentő mun-
káját. Nemzeti értékeink,
kultúrtörténetünk rend-
kívül szerteágazó műfajú
emlékei most egyszerű
„használatcikké” degradá-
lódhatnak. Egy egészségesen
működő értékmentésben
minden résztvevőnek
meg kell adni és találni a
megfelelő helyét. Úgy
gondolom – csak ismételi-
ni tudom –, hogy minde-
nekelőtt a közgyűjtemé-
nyek számára kellene
megfelelő jogi háttérrel
és természetesen felké-
szültséggel, szervezett-
séggel értékmeghatározó
és értékmegőrző le-
hetőséget teremteni.

Nagy Ádám

A patika-gyűjtemény is nemes gesztusként került a múzeumba

Évtizedek emlékforgácsai

Egy múzeumigazgató naplójából

Több mint fél évtizede annak, hogy megjelentek Kohán György festőművésszel kapcsolatos „emlékforgácsaim”. A szerkesztők biztattak ugyan a folytatásra, de Kohán esetében könnyű dolgom volt: rendkívül karakteres, színes egyénisége és huszonöt éves barátság, igen gyakori együttlét egyszerűvé tette a 14 gépelt oldal papírra vetését. Ezért aggályoskodtam amiatt, hogy kevésbé jelentős és nem olyan színes egyéniségekkel kapcsolatos történések, események hasonló érdeklődést kelthetnek-e? A meditációból a cselekvésre Németh G. Béla egy rádióelőadása mozdított ki. Ebben a jeles irodalomtudós elmondta, hogy egy-egy kort az apró történetek, anekdoták is „cseppben a tenger”-ként érzékletesen és egyben élvezetesen megidézhetnek.

Így ültem ismét írógéphez.

Bajai kollégám, a dunai halászat kiváló kutatója, néhányszor vállalkozott helyi képzőművészeti kiállítás rendezésére is. Rendezésével a művészek általában nem voltak megelégedve. (Ez eléggé általános jelenség, hiszen egyetlen főfalra nem férhet rá mindenki!)

Megelégedve elégedettségüket átadta a kiállító művészeknek a terem kulcsát azzal, hogy rendezzék meg saját kiállításukat és utána adják vissza a kulcsot. Az érintett művészek a döntésképtelenségig összeveszttek. Olyannyira, hogy végül kalapból húzták ki, hogy ki melyik falra kerüljön!

✱

A műtárgykereskedelem évtizeddel előtti centralizált korszakában a zsűri körbejárta az országot és a nagyobb városokban a beadott művekből a helyszínen vásároltak. Ezeknek a zsűrieknek egyik állandó tagjaként járta az országot a nagyon kedves, macós, jókedélyű grafikusművész, Csohány Kálmán is. Az egyik városban

a vásárlásra beadott művek egyik alkotója látta el a helyi adminisztrációs és műtermi gondnoki feladatokat. Így, ha a döntésben nem is, de az elő- és utómunkálatoknál mindig jelen volt. Az általa beadott és el nem fogadott művekről rendszeresen megkérdezte a legtekintélyesebb zsűrt, Csohány Kálmánt arról,

hogy mi az oka a művei visszautasításának. Kálmán a maga nyugodt alaposságával magyarázta a döntés szakmai indokoltságát. Mígnem egyszer a többszöri rákérdkezés végén türelme fogytán megjegyezte: „Te Gyula (költői név), ha még tíz évig idejárnak, a végén te még megtanulsz festeni.” (A jóslat bevált.)

✱

A szegedi Tábor utcai kollektív műteremnek a hatvanas években Vlasics Károly bácsi volt a gondnoka. Alacsony, szerény, halk, de nem humor nélküli személyiség volt. Korábban saját temetkezési vállalatát igazgatta, de festéssel is foglalkozott, nem is teljesen eredménytelenül. Tájakat, ritkább figuráit sommázott formavilágáról és még inkább visszafogott, halvány, pasztelles koloritjáról lehetett megismerni. A festmények értékelésének egyetlen kizárólagos szempontját rövid tömönlatba sűrítette, ekképp: „Az a jó kép, amelyik elkel.”

✱

Hosszú időn át divatban volt szeptember végén képzőművészeti világünnepet rendezni. Ezekhez mindig egy-egy jelmondat kapcsolódott. A Képzőművészeti Szövetség Művészeti Író Szakosztályának ez ügyben tartott ülésén alelnökünk „A művészet, mint kommunikáció” jelmondatot terjesztette elő. Ez szerintem igen alkalmas volt. Széles ívű lehetőséget tartalmazott,

melynek keretébe sok minden befér. Nem így gondolták azonban az igen okos (ez nem ironia, valóban igen okosak voltak!), de nagyon kritikus kolléganők, mert darabokra szedték, mereven elutasították az előterjesztett mondatot. Láttam, hogy az előterjesztő művészettörténész-alelnök rejtett finom mosollyal és nagy türelemmel hallgatta a jelmondat cseplését. Miután minden rossz kifejtetett, hatásos csönd után bejelentette, hogy a mondat Németh Lajos professzortól származik, aki ez időben az ELTE művészettörténeti tanszékének vezetője és a kritikus hölgyek egy részének főnöke is volt. Döbbszent csend következett, a gondolatok nyilván villámgyorsan pörögtek az agyakban, a szavak azonban bennragadtak. Ezt a pillanatot ragadta meg az alelnök és mintha mi sem történt volna, teljes nyugalommal javasolta, hogy fogadjuk el az előterjesztett jelmondatot, ami aztán minden megjegyzés nélkül teljes egyhangúsággal megtörtént.

(Az eset némileg hasonlít ahhoz az anekdotához, mely szerint egy művet meglátva valaki némi felháborodással teszi fel a kérdést: „Mi ez a kricsz-kraksz?” A válasz, hogy „Ez egy Picasso mű!” Azzal reagált az illető: „Ja! Az egészen más!”)

1969-ben a Művelődésiügyi Minisztérium jóvoltából egy hónapot ösztöndíjasként a Római Magyar Akadémián töltöttem. Repülőjegyem visszafelé is megvolt, a hazatérés érdekében félretettem viszont mintegy 2 dollárnak megfelelő, 1500 lírát a repülőtéri autóbusszártra. Nem sokkal indulásom előtt derült ki, hogy az akadémia gépkocsija a szintén hazafelé tartó Darvas Józsefet kiveszi a reptérre és még nekem is jut hely. Nosza megmarad a pénzem, vásárolhatok a „fedélzeten” egy üveg wiskyt, vagy gint! (Ez időben egy-egy üveg ára kb. másfél dollár volt.) E felelti örömben vidáman baktattam a lépcsőn felfelé a repülőgépre, ahol az ajtóban két csinos stewardess várt bennünket. Üdvözlés után rámosolyogtam a két ifjú hölgyre és kissé csúfondárosan kérdeztem: „Szépséges kisasszonyok, mit adnak nekem 1.500 líráért?” Gyorsan és hűvös visszautasítással, sőt némi felháborodással jött a válasz (Valószínűen félreértették a kérdés irányát): „Legfeljebb mosolyt, uram!” Mire én még mindig könnyedén: „Kedves hölgyeim! Az benne van az önök fizetésében.” Ez csak még olaj volt a felháborodás tüzeire, dühösen oktattak ki fizetésük tartalmáról.

Látva, hogy megfagyott a légkör, otthagytam őket és szíve helyemre mentem. Egyszer aztán jött az egyik kisasszony és néhány folyóiratot lecsapva elé, imígyen szólt: „Ez benne van a fizetésünkben, uram.” Mire én: „Bocsánat! Mondja csak kedves kisasszony, lehet önöknek rossz kedvük?” „Lehet, de nem szabad mutatni!” – válaszolta, felmondván az oktatásban bizonyára sokszor elhangzott leckét, mire én: „Na látja, hogy benne van a mosoly a fizetésükben.” Az ifjú hölgy mosoly nélkül tovább állt.

(Hazatérőben sajnos fogytán volt az árúkeszletük, így eredeti tervem megváltoztatva két 1/2 literes üveg vodkára költöttem líráimat.)

Egy alkalommal, a 60-as években zsűri döntés miatt még a kulturális miniszterhez is feljelentettek. Történt ugyanis, hogy a nem messze város festőművészeinek Őszi Tárlatra beadott 3 művéből csak egyet fogadott el a zsűri. Az önértékelésében mélyen sértett érdekelt nem álltotta íráshán közölni a miniszterrel, hogy élete két legjobb művét azért hagyta ki a zsűri, mert a tagokat leitatva a múzeumigazgató és részegségükben hozták meg döntésüket. Jelentéstételre hívtam fel az ügyben. Nagy szerencsém volt, mert a zsűritagok megérkeztekor valóban feltettem irodám asztalára egy fél literes üveg pálinkát, amely körülbelül félig volt a nedűvel. A megyei pártbizottság illetékeise kissé indignálódva meg is jegyezte, hogyan képzelem, hogy majd 20 emberre csak negyed liter italt szántam. Azt válaszoltam, ha majd emelni fogják a reprezentációs keretet, akkor többet kaptok a mostaninál. Biztonságból megkérdeztem az illetőt, hogy jól emlékszem-e megjegyzésére és ezt követően írtam meg a fentiek pontos reprodukciójával válaszomat. Ez nyilván kielégítő volt, mert arra semmilyen visszajelzést nem kaptam. (Bennem néhány pillanatra felmerült a kérdőjel, hogy mivel a „feljelentő” nem volt jelen az „italozásnál”, vajh! ki tájékoztatta „dózsolásunkról”, de nem eredtem a titok nyomába.)

A következő két történet összefoglaló címe az lehetne, hogy Fejér Csaba festőművész és a nyilatkozatok. Az első még a hetvenes évek elejére esik, amikor a TV Galériájában szerepelt és az éppen akkor kapott műtermes szolgálati lakás műtermében be-

szélgetett vele a TV riportere. Erről a műteremről mondta azt, hogy: „Ez a semmiféle emberi tevékenységre sem alkalmas hely!” (Kétség kívül volt némi aránytalanság a 48 négyzetméteres, másfél szobás lakás, és az ugyancsak 48 négyzetméteres, egybezárt műterem között. Ezen a művészek többsége, nem sokkal a beköltözés után, galéria beépítésével segített.) A tv-adás után másnap már kora reggel éppen, hogy beértem a múzeumba, csengett a telefon. A városi első titkár jelentkezett és feldúlt hangon kérdezte, láttam-e, főként pedig hallottam-e a Fejér Csaba tv-adást. Igen válaszomra következett az „és mit szölok hozzá” folytatás. „Nem volt nagyon szerencsés némely mondata”, szölként én, de még be sem fejezhettem a mondatot jött a közbevágás: „Mi az, hogy szerencsés, egyenesen gyalázat, hogy 3-4 gyermekes munkás családoknak sem tudunk lakást adni, ő pedig az ingyen kapott összkomfortot hódolynak csúfolja.” Próbáltam menteni a menthetőt és utaltam rá, hogy a nyilatkozat valószínűleg a lakás szerinte nem kedvező arányára utalt, félreérthetően. A válasz: „Nincs semmi félreértés, ahelyett, hogy megköszönné, semmibe veszi a társadalmi megbecsülésként kapott adományt.” Még próbálkoztam, idézve Juhász Gyulát, hogy: „Nem a pacsrta fontos, hanem a dal”. Sőt még azt is előbátorodtam adni, hogy aki többet ad a társadalomnak, annak talán többet is el lehet nézni. A hívó fél ugyan nem nyugodott meg, de a beszélgetés ennél a pontnál véget ért.

A történet azonban nem, mert a Művészet 1974 márciusi, Vársárhellyel foglalkozó számában még súlyosabb és ideológikusabb megnyilatkozást tett Fejér Csaba. Néhány mondata arról szólt, hogy minden és mindennek az ellenkezője is igaz lehet... Ezért nem tudja, mit is nyilatkozzon, mert a végén még az egészségtől valamilyen alföldi ideológia jönne ki és ő még az egyéni ideológiákat is utálja. (Ez persze magában hordozta azt, hogy hát még az egyebeket!) Az előző telefonáló szerencsére szabadságon volt, ez esetben helyettese, a gazdasági titkár telefonált felháborodottan az uralkodó eszmerendszerre nézve sem hízogó szöveg miatt. Neki csak annyit mondtam: „Fordulj hátra!” (Tudtam ugyanis, hogy a háta mögött a falon egy kvalitásos Fejér Csaba festmény lóg). Nem kapcsolt azonnal, mert az kérdezte – „Miért?” Ismételt felszólításomra a fordulat nyilván megtörtént, mert csak annyit válaszolt: „Na jól van, hagyjuk a fenébe az egészet.” Ezzel az ügy simán le is zárult.

Persze az igazsághoz az is hozzá tartozik, hogy Csaba „szabadúszó” volt, a gyűjtők a műterméből vitték el a festményeit. Ha egyáltalán voltak, mert gyakran üres kézzel kellett távoznok. Vagy utánrendeléssel kellett megalkudniuk, mint azt az egyik észak-magyarországi város szülész főorvosa tette, akit magam kaulauoltam el a műterembe, ahol egyetlen, majdnem kész, barna tónusú tanya kép volt található. A főorvos vételi szándékának nyilvánítása után a művész közölte, hogy „Az már el van adva”. Az elszánt vásárló gondolkodás nélkül vágta rá: „Akkor még egy olyat!” (Ugy tudom, hogy a művész úr a mai napig is tartozik a „még egy olyan”-nal!)

Mint ahogyan azt a pótmegrendelést sem teljesítette, amelyet egy államtitkár eszközölt, akit nyugdíjazásakor megajándékoztak Fejér Csaba egy alföldi tájával. A főtisztviselő óhaja annyi volt, fessen a tájba a művész még egy özet is! A rendeléssel együtt le is küldte a tulajdonos a képet, amelyik azonban végül is – gondolom az új tulajdonos nagy bánatára – őz nélkül maradt.

Fejér Csaba és Csikós András festőművészek egyszerre építettek házukat és nem messze egymástól. Csikós András egy félig kész házat vett meg és nagyvonalúan a közös kőművesmesternek azt mondta, hogy a munka befejeztével jelentkezzen nála a kulccsal és a számlával. (Amikor arra jártam és 6-8 üres sörösüveget láttam az ablakpárkányon tudtam, hogy a mesterek éppen dolgoznak.) Fejér Csaba az alapoktól kezdte építeni a házat és menet közben is alakította, módosította a tervet. A kőművesmester így mindennapi irányítás és ellenőrzés alatt állt és ebben igen jelentős, aktív szerepet vállalt Csaba felesége, kedvelt unokahúgom, Katalin is. A mester persze nem nagyon lelkesedett a szerinte túlzott érdeklődés miatt. Ezért egyszer aztán azt mondta Csikós Andrásnak: „Kedves művész úr, csak azt kérem, hogy amíg az építkezés tart, ha lehet ne házasodjon meg!”

Csikós András meg is fogadta ezt a tanácsot. Egy alkalommal,

Fejér Csaba: Mártélyi halászok

mikor többen nála voltunk, valaki felvetette: „Meg kellene már házasodni, András!” András tévován körbenézett az általa esztétikusan kialakított enteriőrben és némi tétovasággal kevert cnyhe kétségbeeséssel így szólt: „Kérlek, teljességgel elképzelhetetlen számomra egy idegen nő a lakásban.”

*

A vásárhelyi művészetről valamit hallhattak Lettországból, mert az akkor még Szovjetunió részeként létező ország fővárosából, Rigából a Tornyai János Múzeum kortárs művészeti kiállítás rendezésére kapott meghívást. A kiállítást a rigai Külföldi Művészetek Múzeumában rendezték meg, ahol is a készségesen segítő igazgató és művészettörténész egyaránt a gyengébb nemhez tartozott. Úgy gondoltuk, hogy az ünnepélyes megnyitóra illeik egy-egy csokrot vinni mindkettőjüknek. Szállásunktól a múzeumhoz a virágpiac mellett vezetett el utunk. Tájékozódásul a velünk tartó fiatal és csinos lett tolmácsnőt megkérdeztük, milyen virágot illik vinni a hölgyeknek. Határozott rövidséggel válaszolt: „Mindegy melyet, csak vöröset ne.” (Ez volt az az időszak (1989), amikor az egyik nap 60.000 lett a kiválás mellett, másnap 40.000 orosz a Szovjetunióban maradás mellett tüntetett Riga utcáin.) Egyébként tartozom az igazságnak annyival, hogy csalódást okoztunk a meghívóknak és a lett művészeknek egyaránt. Miután nálunk valamivel előbbre jártunk a gazdaságban úgy gondolták, hogy valamilyen avantgard kiállítást fognak látni és ehelyett kaptak egy hagyománytisztelő, realista tárlatot.

*

A következő „forgácsnak” az lehetne a címe, hogy „Ami illik, az illik”.

Valamikor a 70-es évek közepén levelet kaptam az Országházból, melyben az állt, hogy özv. Hermándy Károlyné, Csongrád, Dankó Pista u. 21. sz. alatti lakos bútorokat ajánlott fel a Parlamentnek és kérték, tekintsem meg azokat, írjam meg véleményemet. Megküldték az eredeti, felajánló által írt levelet is. Nem sokkal ez után egy múzeumi zsűri kapcsán nálunk járt a Lektorátus és Budapestre vissza útban kérésre autóval elvittek Csongrád-ig. A keresett ház eléggé avas deszkakerítésének ajtaja nyitva volt. Az udvarban lévő elég alacsony, zárt veranda házába azonban nem könnyen jutottam be. Zörgetésem után „Ki az?” – „Kit keres?” – „Miért keresi?” kérdésekre adott válaszaim után még

mindig nem nyílt meg a láncsal is rögzített ajtó. Végül aduként felmutattam a kérdező által írt levelet. Ez hatásos volt és be is jutottam a házba. Kölcsönös bemutatkozás után kiderült, hogy valóban jó helyen járok, Hermándy Károly Horthy-tábornok özvegyénél, aki régi ismeretségben állt Beresztóczy Miklós r. kat. főpappal, az országgyűlés akkori alelnökével és ez indította a 80-as évek rosszabbik felét taposó hölgyet arra, hogy felajánlja bútorait az Országháznak. Megtekintettem ezeket és valóban volt benne két értékes barokkori darab, egy szekreter és egy vitrin. Az idős hölgy mutatott még ezen kívül egy jó anyagból készített, neoklasszicista egyszerű hálószoba bútort is, amelyet közlése szerint egy olyan asztalos készített, aki a berlini kancellári hivatalnak is dolgozott. Megállapodtunk, hogy a szekreter és a vitrin összefér az országházi funkcióval, a hálószoba bútor azonban nem éppen odavaló. A légkör javultával a tábornok-özvegy elmondta egy értékes arany óra sorsa miatti nagy gondját is. Ezt a műves, szép órát Ferencz József adta 1908-ban férjének, az illavai hadgyakorlaton teljesített tolmácsi szolgálatáért. Férje lelkére kötötte Öfelsége, hogy ne váljon meg az órától. Férje azonban már két évtizede halott és neki sincs már sok hátra, erre gondolva felajánlotta az órát levélben Ottó „királyfinak”, aki megköszönte a hűségét, de nem tartott rá igényt. E miatt most tanácstalan. Javasoltam, hogy ajánlja fel az Iparművészeti Múzeumnak az órát. Belemelegedvén a beszélgetésbe még azt is elmondta, hogy őt nagyon megbecsülték az oroszok amikor bejöttek. Még a városparancsnok őrnagy is eljött hozzá és megdicsérte bátorságát, mellyel bevallotta, hogy ő generális feleség. (Akkor még élt a férj, valahol a harcmezőn.) Elmondta az őrnagy, hogy seregtete közel másfél ezer kilométeren át üldözve a magyar hadsereget több ezer hadifoglyot ejtett, de még őrmesternél nagyobb rangúval nem találkozott! Kiegyensúlyozott kommunikációs állapotban váltunk el egymástól. A történet azonban két nap múlva egy levéllel folytatódott, melyben tömondatos egyszerűséggel a következő állt: „Kedves Igazgató Úr! Kérem, hogy jövetelét legközelebb előre jelezze!” Erre a legközelebbre azonban már nem került sor. Elküldtem a levelet az Iparművészeti Múzeumnak, arról azonban, hogy a bútorral, az órával és a tulajdonossal mik történtek, mai napig sincs tudomásom.

*

A következő „forgács” a felejthetetlen Tóth Menyhért festőművész balsorsáról szól. A kiváló művészettörténész, Sapka Magdolna javaslatára – akinek az ítéletében feltétlenül megbízunk –, 1945 után – két évtizednyi hallgatás végén – először 1964-ben a Tornyai János Múzeum rendezett kiállítást részére. Nem lévén gépkocsink és megkímélendő a művészt a szállítás költségeitől, megbeszéltek a Múcsarnokban dolgozó barátainkkal, hogy alkalmi fuvarral leszállítják majd Vásárhelyre Menyus műveit.

Ő azonban bizonyos akarván lenni a lebonyolítás részleteiben is anélkül, hogy nekünk szolt volna, elment a Múcsarnok akkori igazgatójához és érdeklődött a szállításról. (Bár ne tette volna!) Az igazgató megnézte papírjait, és mivel a tervben nem szerepelt Tóth Menyhért kiállítás, határozottan kijelentette, hogy szállítás pedig nem lesz. Menyus, közlése szerint még hosszan gyözködte az igazgatót, eredménytelenül. Végül érvként azt mondta: „Kedves elvtársam, ismeri ön a humanizmust?” és kb. egy hónap múlva még mindig feldúltan közölte Tóth Menyhért: „Képzeld Jánosom, nem ismertem!”

A kudarc után felhívott bennünket telefonon. Mi mondtuk, hogy kár volt tüsténkednie, mert most már barátaink nem merik vállalni a „félhivatalos” szállítást. Három hét volt még hátra a nyitásig, ezért azt javasoltuk, hogy küldje el vasúton festményeit. És persze azért balsors a balsors, hogy a szállítmány ne érkezzen meg a vasárnapi nyitásra. Pontosabban szombaton már a vásárhelyi állomáson volt a küldemény, csak disznóölés miatt (tél volt!) nem sikerült a raktárost előkeríteni.

Természetesen bánatoskodtunk egészen addig, míg meg nem érkezett Menyus, hóna alatt hat festménnyel és rendíthetetlen derűs optimizmusával. A tárlatnyitó vendégeknek bejelentettem a történeteket és beinvitáltam az irodámba az érdeklődőket, ahol megnézhetők a festmények és beszélgethetnek az alkotóval. Mintegy tizenöten éltek a lehetőséggel. Művei közepén azzal kezdte Tóth Menyhért beszédét, hogy ő nem a szavak embere. Ennek ellenére és a hallgatóság örömeire, közel két órát beszélt. Sanyarú gyermek- és ifjú koráról, főiskolás éveiről (volt úgy, hogy gyalog ment Pestre tanévkézdéskor, mert nem volt pénzük vonatra), szolt még falujáról, a majoránna természetéről és legszívesebben hön szeretett édesanyjáról. Hétfőn aztán közreműködé-

sével felraktuk a festményeket. Menyus nálunk maradt és egyedülálló népművelő tevékenységet folytatott: minden nap nyitástól zárásig minden látogatót külön üdvözölt és készségesen, nagy odaadással magyarázta festményeit. Háromhetes itt-tartózkodása alatt barátságok szövődtek köztük és az itt élő művészek között, sőt magánvásárlások is történtek. Elég messze volt még országos felfedezése, mégis élete végéig szívesen emlékezett a 64-es kiállításra. Ezt ismerve halála után özvegye, Lándori Angéla festőművész a Tornyai János Múzeumnak adományozta férje 46 alkotását, melyek ma az Alföldi Galériában láthatók.

*

Értéksökkenés avagy Korek főigazgató-helyettes „tündöklése és hanyatlása”

Józó Erzsébet, miután pulykái az 1100 arany solidust a jó, szikáncsi fekete földből kikaparták, tudta, hogy jár pénz a „találmányért”, csak azt nem, hogy mennyi. A helyszínen ezidőben többször is megforduló dr. Korek Józsefet, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgató-helyettesét állandóan és következetesen főigazgató úrnak szólította, annak ellenére, hogy az érintett ennek téves voltára figyelmeztette. Amikor azután kiderült, hogy csak 70 ezer forintot kap a remélt 250 ezer helyett, a legközelebbi találkozásnál már csak doktor úr lett számára a főigazgató-helyettes. (A 250 ezer forintot úgy számították ki, hogy az arany egy gramm szerinti árát beszorozták a solidusos befőttesüveg súlyával.) A múzeumi törvény szerint azonban a föld kincse a magyar államot illeti, a talált pedig méltányos jutalomban részesítik. Józó Erzsébet tehát csalódott, de még voltak reményei. A pénzből kis házat vettek Ürden és felajánlotta a Nemzeti Múzeumnak, hogy kellő tiszteletdíj mellett, mintegy a régészet élő reklámjaként hajlandó a Magyar Nemzeti Múzeum kertjében legetetni, terelgetni a pulykáit. Miután a Nemzeti Múzeum nem élt az ajánlattal, az újabb csalódás akként csapódott le, hogy Józó Erzsébet az eredménytelen tárgyalás végén már csak egyszerűen Korek úrnak szólította a főigazgató-helytestet. Ekkor mondtam az érintettnek: „Na, vége a karrierednek, Jóskám!”

Dömötör János

Csíkós András: Vasútállomás

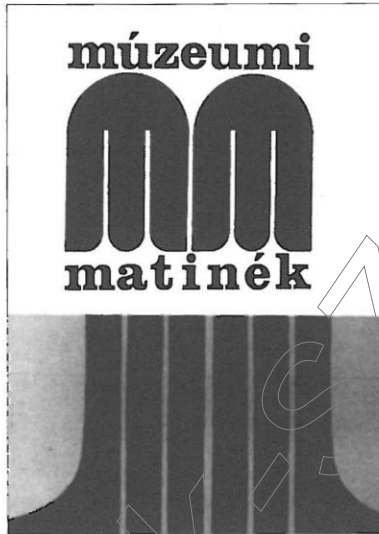
„Itt szabad az eget zöldre festeni...”

Szubjektív emlékképek a múzeumi matinék történetéből

Ma már sokan ismerik ezt a dupla m-et.

Matinésok százai és barátaik, szüleik, pedagógusai, akiknek a Kultúrpalota Szegeden nem csak a tudomány és a művészet temploma, hanem otthon is. Olyan hely, ahová kellemes élmények kötik. Jó barátok, akikkel éveken keresztül együtt töltötték, vagy ma is együtt töltik a szombat délelőtti órákat a múzeumban, felnőttek és gyerekek. Felnőttek, akik nem pedagógusként, hanem Ildikóként és Gyurka bácsiként felelnek kíváncsi kérdésekre, de meghallgatják a gyerekek „mutáló hangú, nyakigláb gondjait” is. S gyerekek, akik közt barátság van óvodás és középiskolás, fiú és lány között. Ahol középpontba kerülhet az a gyerek, aki az iskolában soha nem juthat e vágyott pozícióba.

Felnőttek és gyerekek baráti közössége, ahol az „ismeretszerzés” vidám, szinte észrevétlen. Ahol nem a lexikális tudás, hanem a kreativitás hoz sikert, s ahol nem tantárgyak szerint esik szó dol-

gokról, hanem a képzőművészet összekapcsolódik zenével, irodalommal, de akár biológiával is.

Húsz éve folyamatosan hívjuk és várjuk a gyerekeket a múzeumba. Ma már esetenként hajdani

matinésaink hozzák gyerekeiket. Felnőtt néhány generáció a matiné foglalkozásokon és sokan vannak közöttük, akikre büszkék lehetünk, mert elismert, jó szakemberek váltak belőlük szerte a világban.

Sokuknak a múzeumi élmények, az itt szerzett ismeretek segítettek a pályaválasztásban, s az itt folyó tehetséggondozás is támogatja őket abban, hogy felismerjék képességeiket.

Itt szabad az eget zöldre festeni, ha olyannak látja valaki. A „legügyesebbek” mindig ajándékkal (darutollal, csigaházzal, állatkönyvvel és más kincsekkel) indulnak haza a biológia foglalkozásról. Itt megsimogathatók a bronzkori edények, és a néprajzi foglalkozásokon gyapjából, csuhéból, rongyból elkészülnek a család karácsonyi ajándékai is.

Sok olyat lehet megtanulni, amit az iskolában is tanítanak...csak éppen másképp. Ezért a „másképpenért” járnak a gyerekek húsz éve szorgalmasan a múzeumi matinékra.

1978 szeptemberében kerültem a Móra Ferenc Múzeumba. Olyan munkakörbe, amit szerte az ország múzeumaiban akkor kezdtek próbálgatni: múzeológus-népművelő, múzeumpedagógus.

Nagy lelkesedéssel, százféle tervvel kezdtem el munkámat. A legnagyobb nehézséget a múzeológus kollégák idegenkedésének leküzdése jelentette. Feltették a múzeumot, úgymond „kulturházat” csinálók belőle, hiszen a hetvenes évek végén még nem volt természetes, hogy a múzeumban hangversenyek, filmvetítések, közönségtalálkozók is lehessenek. Sőt, még az is megtörténhet – s nem dőlnek össze a falak – hogy az érdeklődő közönségnek raktárainkat is megmutatjuk. A gyerekfoglalkozások elindítása volt az egyetlen, melyet a kezdetektől mindenki örömmel üdvözölt.

A múzeumok millió kincse halott, ha nem jut el az emberekhez, ha nem épül be ismeretanyagukba, ha nem gazdagítja nemzeti identitástudatukat. A múzeumok fontos feladata, hogy a feltárás-örzés-feldolgozás hármasságán túl a közönség elé tárja nemzeti múltunk és kultúránk legbecsebb darabjait.

Dehát járnak-e az emberek múzeumba? A hetvenes-nyolcvanas évek fellendülése után napjainkra a látogatószámok évről-évre csökkennek. A csökkenés okai természetesen nagyon összetettek, de a múzeum tehet és tennie is kell, hogy ezt a folyamatot megfordítsa.

Mindannyiunk előtt ismert, hogy azok a szokások, melyek gyermekkorban alakulnak ki, mélyebben épülnek be. Így van ez a múzeumlátogatással is. Ha valaki gyerekkorban nem szokta meg, hogy a múzeum nem csak Szeged egyik szép épülete, hanem oda bemenni is lehet, sőt érdemes a sok látnivaló miatt, az felnőtt korban nehezebben találja meg a bejáratot. Ezért is nagyon fontos, hogy a gyere-

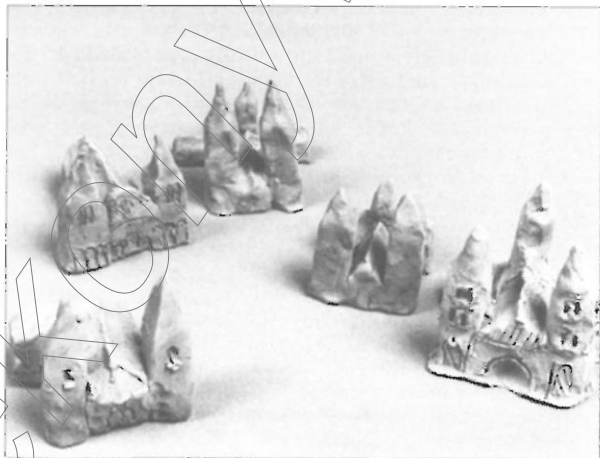
rekek eljárjanak a múzeumokba! Tapasztalataink szerint sokat tehetnek ezért a pedagógusok, az óvónők, hiszen a gyerekek nagy része velük lép be először a múzeum kapuján. Sokkal ritkábban látni a múzeum termeiben a szülőikkel – ennél kicsit gyakrabban a nagyszülőkkel – sétáló gyerekeket. Sajnos.

1978 őszén VERES MIHÁLY – sajnos, néhány éve már nincs közöttünk – festőművész közreműködésével indítottuk a matinékat. A kiállítási termekben az ő vezetésével rajzolták a gyerekek a múzeumban látható tárgyakat, s a rajzolás közben a tanár bácsi mesélt nekik az ott látottakról. A látogatók először meglehetősen padlón rajzoló gyerekektől, de első pillanattól szimpátiával kísérték munkájukat. Gyakori volt, ma is előfordul, hogy a szülőikkel múzeumlátogatáson lévő gyerekek ottragadtak a foglalkozásokon, s ezután törzstagjainkká váltak.

1979 őszén lett a múzeum munkatársa SZEKERES FERENC grafikus (ma a JGYTF művészettörténeti tanító adjunktusa), aki hamarosan átvette a matinék vezetését. Ekkor már éreztük, kevés, ha csak rajzos másolás útján próbáljuk a gyerekekhez közelebb hozni a műtárgyakat. Szekeres Ferenc a „Műtárgyközelben, túl a valóságon” című, vizuális játékokra épülő sorozatával olyan új módszert dolgozott ki, mely a későbbiekben – konferenciákon, pályázaton, külföldön ismertette – szép sikert hozott.

Az egyik foglalkozáson 1979-ben egy szakállas férfi szólított meg. Hallott a matinéinkról – mondta, és szívesen csatlakozna hozzánk. Így bővültek a képzőművészeti foglalkozások a biológiával és DR. CSIZMAZIA GYÖRGY (ma a JGYTF biológus docense) azóta a matiné csapat vezető egyénisége, a nyári táborok lelke.

Mivel legfőbb célunk az volt, hogy a múzeum gyűjtőköreihez kapcsolódjunk, már csak néprajzost és történetész-

régészt kellett találnunk. MARKOS GYÖNGYI személyében olyan néprajzosra leltünk, akinek pedagógus és népművelő múltja volt, s a három együtt ideális foglalkozásvezetővé tette. KÓMÁR IRÉN, a történelem szakos tanár diákkori „ásatási múltjával” hívta föl magára a figyelmünket.

Igy lett 1982-re teljes – a velem együtt – öt tagú tanármúzeológusi gárda. A matinék módszereinek, s legfőképpen szemléletének közös formálása sok örömmel járó, élvezetes munka volt. Élvezetes azért is, mert járatlan úton jártunk, szakmánk még gyerekcipőit taposta.

*

A matinésok – évek múltával a gyerekek maguk kezdték magukat ezzel a névvel emlegetni. Az azonos iskolába járók az iskola folyosóján felismerték egymást, s összetartozásuk ebben a szóban fogalmazódott meg. Az, hogy ki melyik iskolából jött, bennünk gyakran csak a nyári táborok idején tudatosult, amikor a vetélkedő játékokban az egy iskolából jöttek összetartottak.

És összetartottak a testvérek is. Az évek során úgy alakult, hogy a nagyobb testvér hozta magával a kisebbet, aztán mikor a nagyobb „túlkoros” lett, azaz középiskolás, a kisebb járt tovább. Így váltunk családtagokká a Dóró családban (Tibi, Kati, Peti), Szűcséknél (Kanga, Balázs, Marci), Burkovitséknél (Peti, Kati), Tarnayéknál (Kati, István), Hatvaniéknál (Donát, Loránt) és még sorolhatnám sokáig. Volt olyan táborunk, ahol a táborlakók fele testvérekből állt. Külső szemlélő talán nem vette volna észre a rokonságot, de ha „zűr” volt (pl. óriási vihar Ópusztaszeren és Fehértón is), mindig működött a családi összetartás.

Sose kérdeztük a matinésok tanulmányi eredményét, de láttuk, hogy sok okos gyerek jár hozzánk. Egy idő után ösztönösen elkezdtem olvasni az újságban a tanulmányi versenyekről szóló tudósításokat. Mindig találkoztam ismerős nevekkel (Janáky Csabi, Bottka Sanyi, Varjú Peti, Gyüdi Sanyi és sorolhatnám a többieket is). Ők soha nem dicsekedtek eredményeikkel, de ha pályázati dolgozatot írtak, mindig kikérték az „illetékes” foglalkozásvezető tanácsát. (Braun Melinda természeti témájú szépírói próbálkozásainak is Gyurka bácsi a mentora).

Voltak és vannak gyerekek, akik minden szombat délutánt jöttek a múzeumban tölteni, mások csak a biológia vagy a néprajzi foglalkozásokra járnak. A személyes érdeklődés mellett mindig nagy vonzerőt jelent a foglalkozásvezető személyisége, a személyes kötődés.

A törzsközönségből egy idő után valódi közösség alakul ki (főleg a táborok idején) vezéregyenységekkel és nemesekkel, s az óvodástól a középiskolásokig (ma már egyetemistáink is vannak) a valódi emberi értékek szerint alakul ki a hierarchia. Egy fiatalabb is szerzhet tekintélyt magának, ha arra rászolgál. (Iskolában nem nagyon hallottam erre példát.)

A nagyok szó nélkül segítik a kisebbeket, de jaj a „nyafkának”, mert a többiek szigorú nevelésben részesítik őket. Magunk is meglepődünk, mikor egy nyári táborban az egyik gyerek óvodás korú testvérével jelent meg. Természetesen haza akartuk küldeni, hiszen a programban szereplő 8-12 km-es gyalogtúrákat nem az ő korosztályára terveztük. A gyerekek „vállalták” az óvodást: cipelték a nyakukban a túrákon, este időben lefektették stb. Mindezt önként, a kislány kézzel-kézre járt, s a tábor végére természetesen ő lett a kedvenc.

A gyerekek általában középiskolás korukig jártak matinéra. Bár próbálkoztunk vele, hogy biológia ill. történelmi kör keretében később is bejárjanak a múzeumba, de a különböző iskolai kötelezettségek, sport- és nyelvórák egyeztetési nehézségei miatt, egy idő után ezek a találkozók elmaradtak, és inkább egyéni konzultációkba fordultak át. Ezután történt, hogy egy-egy középiskolás, (ma már egy-egy egyetemista is) megjelent a matinékon és „tanársegédként” kapcsolódott be a foglalkozásokba.

Leghűségesebb matinésunkat Dóró Peti is testvérei hozták először közénk. Akkor óvodás volt. Ma már gyógyszerész hallgató, de nyári táborainkban és év közben is egy-egy biológia foglalkozáson számíthatunk segítségére. Csehó Gabi is több mint egy évtizedet töltött velünk. Ma biológus kollégáink leghűségesebb segítője, s a CSEMETE

Természetvédelmi Egyesület egyik lelkes szervezője. A nyári táborokba egy-egy napra, vagy csak az esti tábortűzhöz eljönnek az „őreg matinésok”, feleleveníteni a régi emlékeket, elmesélni sorsuk alakulását, vagy csak találkozni a régi barátokkal, s megismerni a maikat, és meghallgatni, ahogy Gyurka bácsi felolvassa a „távolra szakadtak” leveleit.

*

A szülők különösen a nyári táborok idején segítettek munkánkat. A gyógyszerész összeállította tábori csomagunkat, az orvos apuka vállalta tábori betegek ellátását (szerencsére nem volt rá szükség), Sipos anyuka pedig minden évben elhozta a táborlakóknak kertjük legszebb gyümölcsseit.

Ezekkel a nyári táborokkal persze gondot is okoztunk. Nyár elején sűrűsödtek a telefonok, a családok nyári programjaikat a tábori időponthoz igazították. Volt olyan matinésunk, aki a család olaszországi programjáról maradt inkább le, mint a matinés táborból. Az első években a szülők is részt vettek a foglalkozásokon, ám egyre inkább úgy láttuk, nem tesz jót a gyerekeknek.

A döntést annak idején Szekeres Ferenc kérte, aki fültanúja volt annak, hogy egy általa tehetségesnek ítélt gyereket így szid a mamája: „Te pupák, az ég nem zöld, hanem kék!” „Márpedig az ég zöld, ha a gyerek úgy érzi” – szölt bele az anyai nevelésbe a foglalkozásvezető, s ettől kezdve csak a terem ajtajáig kísérték a szülők a gyerekeket. Délben aztán, mikor értük jöttünk, természetesen benéztek megcsodálni az elkészített „alkotásokat” „Kedves élményként őrzöm annak az apukának a segítségét, aki madárodú készítés volt a program - átvette lányától a szöveget és a kalapácsot, s a díszterem padlóján ülve a gyerekek között – fehér ingben, nyakkendőben – ő fejezte be a munkát. Városunk neves ügyvédje a történet főszereplője, kliensei valószínűleg meglepődtek volna, ha így látják.

Dr. Szűcsné Kopasz Kinga, a jelenlegi néprajzi foglalkozások vezetője Szűcs anyukából lett munkatársunk, és Bottka anyukának köszönheti a matinésok több generációja hogy megismerkedhetett a dóm orgonájával. Barátunk minden szülő, aki nem tekinti fölösleges lim-lomnak gyereke becses matinés kincseit, az egérkoponyát, vagy a honvédcsakót. András fiam is őriz ilyen matinés emlékeket, én is beletartozom a matinés szülők nagy táborába, s éppen ezért tudom, hogy nekünk szülőknek is sokat mesélnek ezek a tárgyak.

*

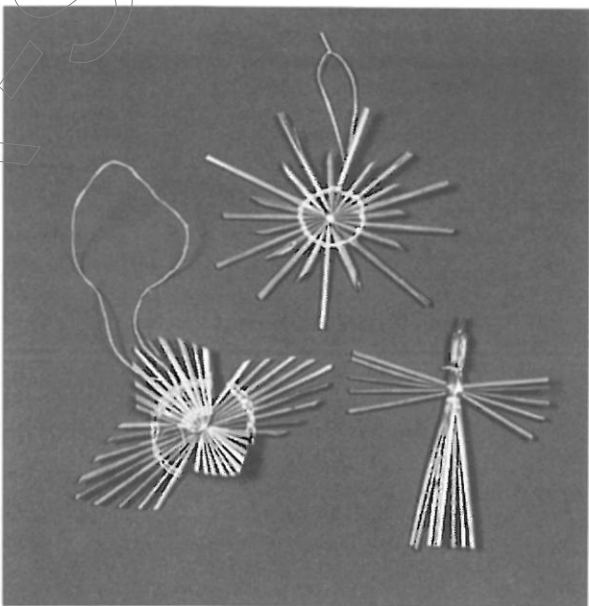
A pedagógusok legtöbbször szívesen küldte hozzánk tehetséges gyerekeit, s csak ritkán fordult elő, hogy a tanár ráförmedt arra a gyerekre, aki a matinén hallott, s a tananyaghoz is köthető többlettudását szeretné volna osztálytársaival megosztani.

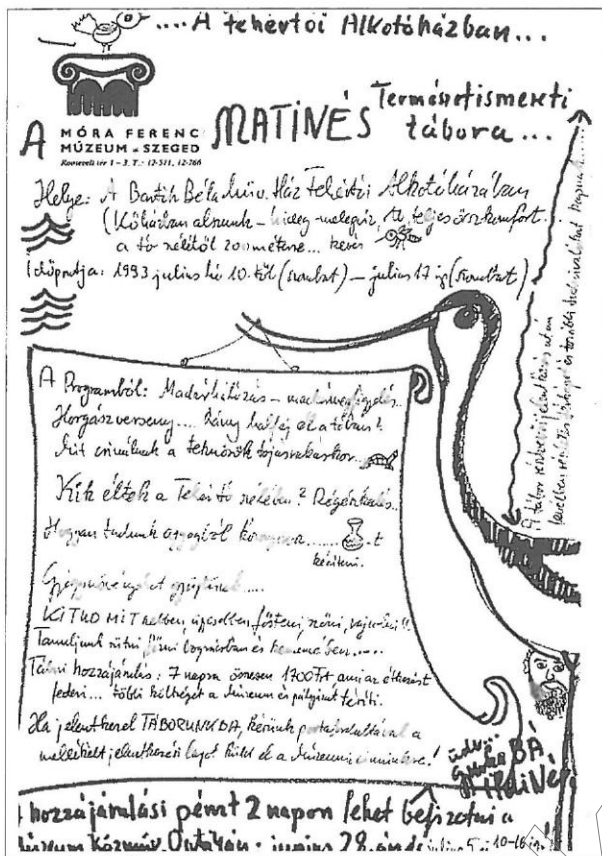
A legtermékenyebb időszak a pedagógusokkal való együttműködésben az a néhány év volt, ami alatt a matinés foglalkozásvezetőknek heti egy múzeumi munkanapja is volt, és akkor fogadták az iskolai csoportokat tananyaghoz kötődő „matinékon”. A Rókusi Általános Iskolában volt egy kiválasztott osztályunk: a gyerekeknek az iskolájukban és a múzeumban is gyakran tartottunk órákat. Együtt díszítettük fel termüket, osztálykirándulásra velük mentünk, s a gyerekek büszkék voltak rá, hogy ők a múzeumi osztály, ahogy ők nevezték magukat. Szerettük volna végigkísérni őket négy éven át (V–VIII.), hiszen nagyon ígéretes volt a kísérlet, ám a múzeum anyagi lehetőségei miatt kénytelenek voltunk megszakítani a kapcsolatot.

*

Az alapvető elvek, amelyek szerint a foglalkozások hétről-hétre zajlanak, a kezdetektől azonosak: a gyerekek úgy jussanak ismeretekhez, hogy azok élménnyel párosuljanak (múzeumi műtárgyak kézbevétele, saját fantázia szerinti újraalkotás stb.), s az adott témát minél sokrétűbben járjuk körül.

A legsikeresebb együttműködést a négyféle matiné munkájában három történelmi korszak közös feldolgozása jelentette (őskor, ókori Egyiptom, Római Birodalom). A történelemtől indulva a természettudományon és a néprajzon, népiéleten keresztül a képzőművészettel zárva mélyültek el a gyerekek hétről-hétre az adott korszak megis-

merésében. Társul mindehhez a játékoság, ami lényeges eleme az együttléteknek, hiszen szomorúan tapasztaltuk, hogy teljesítményorientált világunkban gyerekeink egyre kevésbé tudnak önfeledten játszani.

És társunk a hely szelleme, a múzeum hangulata és a kiállítások. A gyereke megismerkednek az állandó és időszakos kiállításokkal, s így mindig legegységesebb hírvivőink. Viszik iskolájukba, családjukba kiállításaink hírét.

A képzőművészeti matinék indulásakor Szekeres Ferenc a kortárs képzőművészet befogadására kívánta felkésztíteni a matinéusokat. Abból a felismerésből indult ki, hogy a képzőművészeti alkotásokkal való ismerkedéskor az epikus tartalmat, a „realizmussal” megjelenített képeket részesítik előnyben felnőttek és gyerekek egyaránt, s a főleg vizuális elemekből építkező kortárs művészet befogadásához nincs kapaszkodójuk. Az iskola elsősorban a rajzkészség fejlesztésére helyezi a hangsúlyt, s ezért nem tud kellő teret biztosítani a kreativitásnak, annak a fajta asszociációnak, mely a kortárs művészet megismerésének alapja lehet. A vizuális játékokra épülő foglalkozássorozatok „A művészet bölcsőjénél”, majd az „Alapelemek, műtárgy- és stílusmegközelítések” szemléletet próbáltak kialakítani a gyerekekben. Az életkorukból adódó asszociációs készséget szabadították fel, azt a szemléletmódot, melynek során a számukra legfontosabb részleteket felnagyítva és súlypontoszva képesek a környező világ befogadására. Éppen ezt a szemléletet várja a kortárs művészet is a befogadótól. A szemléltetőanyagban békésen megfér egymás mellett a mese, Kondor Béla alkotása, vagy az egyiptomi művészet, a színek világa, a monumentalitás ábrázolása vagy a mimikri jelensége. Bár Szekeres tanár úr 1987-ben megvált a múzeumból, a matinékhöz nem lett hűtlen. Főiskolai hallgatói közül „nevelte ki” utódját, Rácz Ildikót. Az ő matinéinak tematikái két-két évente váltják egymást. Az első periódusban a történeti korok művészetével ismerkednek a gyerekek az ókortól a legújabb korok művészetéig. Egy-egy kor művészetének bemutatásához mindig kapcsolódnak kézműves foglalkozások is (pl. ő skor művésze - agyagszobrok, barlangrajzok, Egyiptom - szappanból faragott szobrok stb.). A második periódusban a különböző képző- és iparművészeti műfajok technikáját próbálják ki a gyerekek. Mindez nem öncél, a technikán és alapfogalmakon keresztül (pont, vonal stb.) látni tanulnak. Az alkotás örömeit próbálják megismerni a másolás lelketlenségével szemben.

A biológia foglalkozások vezetője dr. Csizmazia György a legtapasztaltabb a matinés pedagógusok között. Nem csak azért, mert ő az egyetlen, aki húsz éve folyamatosan tartja matinéit, hanem azért is, mert a biológia mellett a pedagógia és a tanítás módszertani kérdései is foglalkoztatják. A matinén bevált módszereket a jövőendő pedagógusainak speciálkollégiumon adja át. Biológus matinéi első évtizedében a kreativitásra nevelő, játékos módszerek domináltak. A múzeum megszerettetése, szegedi lokálpatrióták nevelése – amire abban az időben még nem volt olyan igény, mint napjainkban –, a minket körülvevő természet, fű, fa, virág megismertetése volt a legfontosabb számára. Minden kötöttségtől mentes foglalkozásain – ahol a háttérben mindig madárhangok szóltak – igazi vidámság uralkodott. Az elmúlt évtizedben a biológia foglalkozások módszerei és célkitűzései változtak. A kreativitás mellett fontossá vált a „biológiául gondolkodás” kialakítása. A verbalizmussal szemben módszere a kísérlet, a megfigyelés, a látottak és tapasztaltak közös megbeszélése, a törvényszerűségek közös felismerése.

A néprajzi matinékat indító Markos Gyöngyi, s utódja (1993-tól) dr.Szűcsné Kopasz Kinga foglalkozásainak tematikája megegyezik:a természet körforgása, az egyházi év vissza-visszatérő ünnepei, karácsony, húsvét jeles napjai, és az ezekhez fűződő, itt-ott még élő, de egyre inkább feledésbe merülő szokások. Azok felelevenítése és megismertetése. Az ifjabb korosztály ismeretei nagyon hiányosak múltunkkal, és különösen a magyar néphagyománnyal kapcsolatban, hiszen megszűnőben az „apáról fiúra” szálló ismeretátadás. A „kézműveskedés” a néprajzi matinékat legnépszerűbb része, hiszen itt lehet szólni, fonní, rongybabát, csuhébabát, bodzasípot és számtalan más

csodálatos dolgot készíteni. A matinék évről-évre sétákkal is bővülnek: megkeresik városunk egyre fogyó napsugaras házait, tudják, hol van a tímárház és a halászházak, vagy Lele József gyűjteménye. Kimeríthetetlen forrás az ópusztaszeri skanzen. Szinte észrevétlenül, megtanulják becsülni elmúlt korok tárgyait és szokásait.

A történelem-régészet, irodalmi témájú matinék gazdája Kómár Irén. A hozzá járó gyerekek az iskolák felsőtagozatosai közül verbuválódnak. A kiállítások mellett gazdag szemléltetőanyaggal segíti munkáját a régészeti és a történeti raktár. Témáival gyakran kapcsolódik az iskolai tananyaghoz, s azt múzeumi tárgyakkal szemlélteti. Így teszi élményszerűvé az iskolai leckét. A történelmi események felelevenítése mellett (honfoglalás, mohácsi csata stb.) kedveltek a történelmi személyek (István király, Mátyás, az igazságos, Attila, a hunok királya) és az őseink életmódját bemutató foglalkozások (honfoglaló őseink, athéni hétköznapiak). A múzeum és a vár közötti fűvön ádáz csatát vívtak már a kurucok a labancokkal, s a 48-as honvédek az osztrákokkal. Az ellenséges csapatba mindig nehéz katonákat toborozni, s ők azok, akik hazafelé menet a környező kukáknál megszabadulnak zászlóiktól. A győztes magyar zászlókat mindig hazaviszik a gyerekek, s évekig őrzik.

*

A matinék húsz éve alatt sok örömben és néha kudarcban is volt részünk. Ma már van foglalkoztatótermünk (még ha kicsi is), s folyosói tárlaton látható matinés gyerek munkáknak néha nagyobb sikere van – különösen a gyerek látogatók körében – mint az eredeti műtárgyaknak.

Kaptunk hivatalos kitüntetések is. 1985-ben a Népművelési Intézet A művészeti nevelés korszerű módszerei című pályázatára beadott 60 pályamű közül Szekeres Ferenc matinés pályázata hozta el az első díjat. Kómár Irén a múzeum felterjesztése alapján 1988-ban Szocialista kultúráért kitüntetést kapott. A Génius 2000 Alapítvány tehetségek gondozásáért évente két pedagógust jutalmazott. 1992-ben egy miskolci pedagógussal együtt (Csizmazia György részesült ebben a kitüntetésben. A matinés felnőtt csapatnak mégis az az igazi jutalom, amikor a gyerekektől kap kitüntetést ilyen kitüntetés Dóro Tibi levele, aki ma már táborvezetőként – az elmúlt nyáron éppen USA-ban – a saját táborosait tanítja a nálunk tanultakra: „Éppen tíz éve annak, hogy 87-ben, kis matinésként részt vehettem életem egyik legfelejtetlenebb táborában Ásotthalmon.... Most a St.Croix partján olyan „tanársegéd” táborozóim vannak, akik jövőre önálló táborvezetőként fognak dolgozni a gyerekekkel. Szeretném megköszönni mindazt a sok-sok segítséget, bátorítást, jó tanácsot, élményt, amit Gyurka bácsitól kaptam az elmúlt évtizedben. Ezek mind-mind fontos építőkövei annak, hogy most itt lehetek. Kívánok jó egészséget és még sok-sok csillogó szemű, kócos fejű madárlesőt.”

*

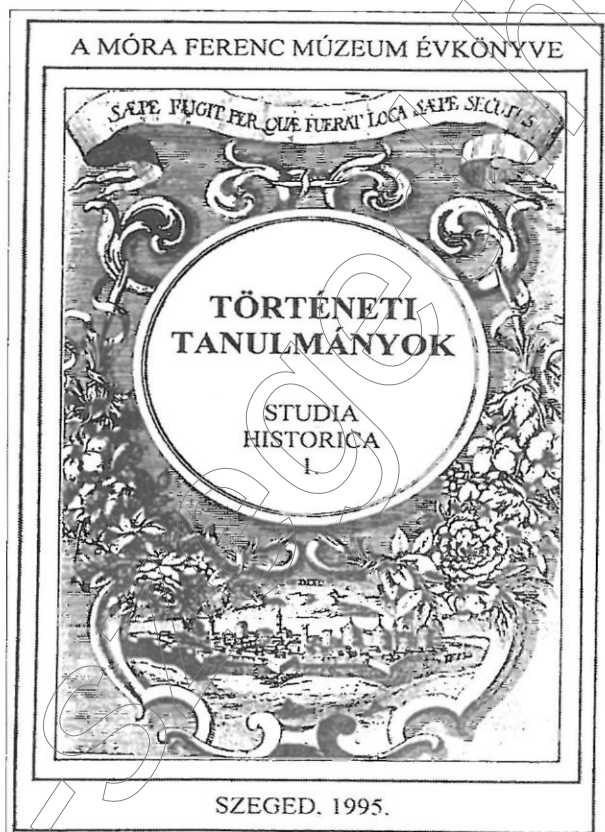
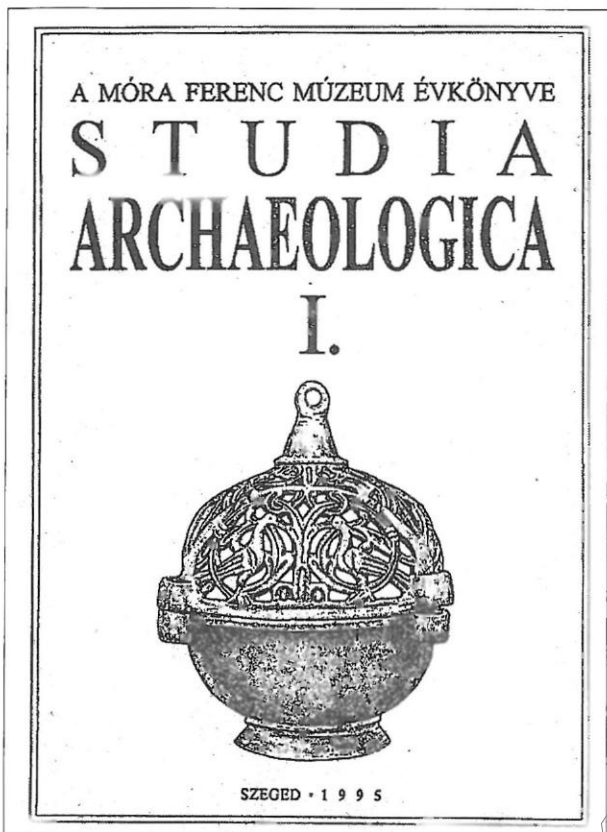
Készülünk a húszéves jubileumi matinéra. 1999 tavaszán szeretnénk megrendezni a kiállítással egybekötött matinés találkozót. Nehéz dolgunk lesz a szervezéssel, hiszen a foglalkozások kötetlensége miatt soha nem volt „jelenléti ív”, s valószínűleg lesznek olyanok, akiknek a nevét nem tudjuk előhívni emlékezetünkéből. De abban biztosak vagyunk, hogy akihez eljut a hír, az továbbadja. Megkeresik egymást a matinésok, s megtesznek minden azért, hogy minél többen legyünk együtt.

Meghívjuk mindazokat, akik a húsz év alatt hosszabb – rövidebb ideig velünk dolgoztak, Vörös Gabit, Roboz Pistát és Csizmazia Botondot. És biztos vagyok benne, ott lesz Kiss János keramikus, a matinésok hú barátja és segítője.

És ott lesznek a legkisebbek, akik legfiatalabb foglalkozásvezetőnkkel, Egyházi Dórával együtt most kezdtek barátkozni a matinéval. Remélem ott leszünk mindannyian.

Lipták Mária

Az új évezred tudományos kihívásai

Kulturális és regionális örökség

A Csongrád megyei múzeumi szervezet öt tagintézményével – természetesen a szegedi Móra Ferenc Múzeum szakmai vezetése mellett – fontos tudományos rangot és helyet vívott ki magának az elmúlt évtizedekben. Ennek egyik legnyilvánvalóbb jele, hogy mára a legnagyobb és legjelentősebb vidéki múzeumi szervezetté fejlődött, a másik, hogy tudományos eredményeit rendszeresen közölte a Móra Ferenc Múzeum Évkönyveiben.

Az 1956-tól kiadott múzeumi évkönyvek sajátos keresztmetszetét adták a múzeumban folyó kutatásoknak, hiszen tagolásukban hűen tükrözték a múzeumokon belüli szakmai tagozódást (régészet, néprajz, természettudomány, történettudomány, művészettörténet). Az 1990-es évek derekára megérett az a felismerés, hogy ez a vegyes szerkezetű évkönyv nem igazán alkalmas az érintett szakmai és laikus olvasók érdeklődésének felkeltésére, ezért 1994-ben, a megyei szervezeten belüli Múzeumi Tanács javaslatára a Móra Ferenc Múzeum Évkönyve öt szekcióra bomlott. Az így létrejött szakmai publikációs fórumok azután az összegyűlt eredmények, és az elérhető anyagi források függvényében jelentek meg. 1995-tel kezdődően folyamatosan megjelent a régészeti osztály munkatársainak, Lőrinczy Gábornak, Bende Líviának és Szalontai Csabának a szerkesztésében a *Studia Archaeologica* első, második és harmadik kötete, s ez év végéig elkészül a negyedik kötet is. Ugyancsak 1995-ben jelent meg a történeti osztály évkönyve a *Studia Historica 1*, Zombori István szerkesztésében, s ebben az évben várható a második kötet megjelenése. A néprajzi osztály *Studia Ethnographicae* első kötete Szűcs Judit szerkesztésében 1995-ben került az érdeklődők kezébe, míg a második kötet ebben az évben Bárkányi Il-

dikó szerkesztésében készült el. 1997-ben jelent meg a Lengyel András irodalomtörténész szerkesztette *Studia Historiae Literariae et Artium* első kötete, s megjelenés előtt áll a Gaskó Béla szerkesztette *Studia Biologica*. Az önálló kötetek hitelesen tükrözik azt az intenzív és sokrétű kutatási tevékenységet, amely a megye múzeumaiban, vagy a régióhoz kapcsolódóan más megyék múzeumaiban folyik.

Az évkönyv múzeumi szakonkénti bontása eredményesnek bizonyult, s a jövőben egységesítettebb külső borítóval, s egyöntetű jegyzet-, illetve hivatkozási apparátussal szándékozunk azokat megjelentetni. Távlabbi célkitűzéseink között szerepel olyan, a múzeumi szervezetben már több éve – vagy több évtizede – folyó kutatások ismertetését és összegzését tartalmazó nagy lélegzetű tanulmányok kétnyelvű (magyar és valamely nyugati nyelv), monografikus kiadása, mint pl. a gorsai neolitikus telep, a szegvár-oromdűlői kora-avarkori, a székkutasi késő-avarkori, vagy az algyői honfoglaláskori temető. Az a tény, hogy csupán a régészet területéről idéztünk példákat, nem jelenti azt, hogy a többi múzeumi szakágban nem készülne hasonló nagyságrendű, s befejezés előtt álló tanulmányok. Ezeknek valamely világnyelven történő megjelentetése több okból is indokolható. Mindenekelőtt, a már emlegetett *regionális kutatások generáló tényezője* lehet, ha a környező országok szakemberei is érdemben megismerhetik e földrajzi nagytáj természettudományos, régészeti, történeti, néprajzi vagy művészettörténeti kutatásainak eredményeit. Másrészt, a globalizáció korában különösen fontos, hogy az egységesülés felé rohanó világban *egy-egy nemzet, ország vagy tájegység fel tudja mutatni saját gyökereit, történelmének, kultúrájának csak reá jellemző vonásait.*

A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE

Studia Ethnographicae

1.

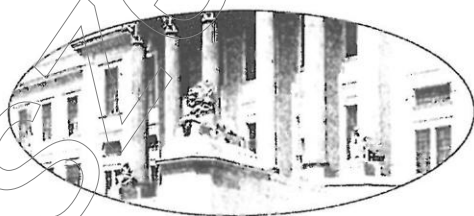
Tóth Ferenc, Nagy Vera, Szűcs Judit, Markos Gyongyi,
Bj. Lel. József, Székely Aurel, Kós Lajos,
Kőhegyi Mihály, Nagy-Janka Teodora,
Szűcs Ágnes – Timárne dr. Palásti Ágnes

1995

MÓRA FERENC MÚZEUM

Irodalom- és művészettörténeti tanulmányok Studia historiae literarum et artium

1

Szeged, 1997

A tudományos kutatások további menetében fokozottan felértékelődik ez a regionalitás, hiszen egy-egy történeti esemény vagy természeti, illetve társadalmi jelenség nem áll meg a megye, vagy az ország határainál. Ennek a felismerésnek a birtokában folynak már több éve regionális kutatások és kiállítás csere-programok a jugoszláviai Vajdaság és a romániai Temes megye múzeumaival. Ennek legfrissebb eredménye az a sikeresen megpályázott Phare-program, amelynek keretében Temes és Csongrád megye múzeumai közös természettudományos, régészeti és néprajzi vizsgálatokat folytatnak ez év végéig. A biotóp (élőhely) és környezeti kutatások eredményeképpen kerekasztal beszélgetésre kerül sor a *Maros alsó folyásának biotópja* témában. A régészek a Tisza-Maros vidék prehisztórikus kori településeit veszik vizsgálat alá, s a néprajzosok egy romániai és egy magyarországi település kisebbségi etnokulturális vizsgálatát fogják elvégezni.

Az ilyen jellegű célirányos kutatások mellett az elkövetkező években fokozott terhelést jelent a megyei múzeumi szervezet régészeti számára a megyén áthaladó autópálya építését megelőző, kötelező régészeti feltárás. Az intenzív, terepen töltött feltárási időszakot követően a leletek konzerválásának, feldolgozásának és publikálásának munkálatai következnek. E régészeti kutatások bizonyos esetekben jelentősen módosíthatják az egyes korszakokról eddig kialakult képet.

Az autópálya nyomvonala mentén folyó kutatások kapcsolódó része a múzeumi szervezet biológusai és néprajzosai által végzett gyűjtés, mely a megváltozó természeti környezet jelenségeit, és a hagyományos falusi életforma tárgyi kultúrájának emlékeit szándékozik az utókor számára megőrizni.

Az új, nemzeti kulturális örökségről szóló törvény előírja, hogy a könyvtárakban, múzeumokban és levéltárakban őrzött dokumentumokat és emlékműveket hozzáférhetővé kell tenni az érdeklődők számára. Annak érdekében, hogy intézményünk korszerűen meg tudjon felelni a gyűjteményeinek nyilvánossá tételével kapcsolatos egyre növekvő kihívásnak, sikeresen pályáztunk egy több éves program keretében az országos könyvtári, múzeumi és levéltári számítógépes-információs hálózathoz történő csatlakozásra. A hálózat műszaki

háttérének megteremtését követően –, várhatóan 1999 első negyedévében –, a Csongrád megyei múzeumi szervezet elhelyezi saját honlapját az Internet világhálóján, ahol minden tagintézmény önálló oldallal rendelkezik majd. Itt nem csupán az egyes múzeumok általános leírását (rövid történeti ismertető, gyűjtemények bemutatása, jelentősebb kiállítások) szándékoztunk elhelyezni, hanem a gyűjtemények legrepresentatívabb darabjainak fényképét és az illető intézmény kiadványainak adatait (cím, tartalom, ár), valamint megrendelésük módját is.

Az informatikai hálózat kiépítésével párhuzamosan halad majd a múzeumi gyűjtemények egységes szempontú számítógépes feldolgozása és digitalizált formában történő tárolása is. Ez lehetővé teszi majd, hogy a számítógépes világhálón keresztül minden érdeklődő megkaphassa a kutatásaihoz szükséges alapinformációkat. Van azonban ennek a munkafolyamatnak egy másik, nem kevésbé jelentős vonzata is. A Móra Ferenc Múzeumban már megkezdődött a „Szeged városképeinek elektronikus archiválása és kiadása” című helytörténeti projektünk. Ez csak az első lépés a szegedi múzeum fotótárának digitalizálásában és elképzeléseink szerint hasonló módon kerül rögzítésre, s majdani kiadásra a megye többi múzeumában őrzött fényképanyag is. Helytörténeti, fotótörténeti és néprajzi vonatkozásai miatt elsődlegességet kell biztosítanunk annak a felbecsülhetetlen értékű, üvegnegatívokon őrzött fényképanyagnak, amelyet a hőmezővásárhelyi Plohn József és a makói Homonnai Nándor készített. Ezek feldolgozását olyan, az interdiszciplinaritás elvén szerveződő munkacsoportoknak kell majd elvégezni, amelyek az érintett szakterületek mindegyikében érdemben tudják elemezni a kérdéses felvételeket.

A Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága tagintézményeinek eddigi, s jövőbeni kiadványai méltón reprezentálják azt a kutatói potenciált és azt a tudományos tevékenységet, melyet a megye múzeológusai képviselnek.

Nagy Imre

Múzsák ligete

Beszélgetés ezred évekről és ezredváltásról

Vörös Gabriella igazgatóval

A görög mitológiában Zeusz és Mnemoszüné leánya volt a kilenc múzsa, a művészetek pártfogói: Kleio, Melpomené, Thaleia, Euterpe, Terszikhopé, Uránia és Polüümnia az ének és zene, a költészet és a tánc bűvös hatalmú istennői, a költők, művészek pártfogói voltak. Az Olümposzon énekek betölti a ligetet. Ezért is hívják e csodálatos vidéket a „múzsáknak szentelt liget”-nek.

A görög „museion” – múzsáknak szentelt liget – szóból származik a mai múzeumi szavunk, mely hivatalosan a kultúra valamely területéről való, megőrzésre méltó tárgyak gyűjtésével, őrzésével foglalkozó, azokat tudományosan feldolgozó és kiállító intézmény. Az ókorban a múzeum még nagyjából elzárt könyvtárakból állt, ám a reneszánsz idején beindult rendszeres műgyűjtés számos híres múzeum alapját vetette meg. Nálunk 1802-ben jött létre a Magyar Nemzeti Múzeum, a 19. század végén a Szépművészeti, az Iparművészeti és a Néprajzi Múzeummal szinte egyidőben nyitotta kapuit a szegedi Városi Múzeum, mely ma egykori híres polihisztor-igazgatójának, Móra Ferencnek nevét viseli, a megyei múzeumi szervezet központja, az ország vidéki múzeumainak egyik legjelentősebb bázisa. A kultúrpalotát, benne a Somogyi Károly-adományozta könyvtárat és Reizner János által megteremtett első múzeumi gyűjteményeket pompás külsőségek között, 1896. szeptember 6-án, a millenniumi ünnepségek keretében adták át. Az elmúlt több mint száz esztendő alatt a Város egyik legbensőségesebb, legdinamikusabb és leginkább értékre figyelő, a helyi értéket és az egyetemes kultúrát egyaránt szolgáló intézménnyé vált. Néhány hónapja új vezető ült Reizner, Tömörkény, Móra,

Trogmayer székebe: Vörös Gabriella, akit 1998. február 16-án neveztek ki a Csongrád Megyei Múzeumok igazgatójává. Vele beszélgettem múltról és jelenről, hangulatról és szorításokról, a munka szépségéről és a múzeumi tevékenység új kihívásairól.

– Kedves Gabriella! Ha már a görög múzsákat idéztem, hadd kérdezzem meg mindenekelőtt: hogyan érzi, több ezer év távolából miként vált a mítosz kemény realitássá, az olimposzi harmónikus zene, a bukolikus liget-élmény huszadik századvégi küzdelemmé?

– A görögök naiv és csodálatos világmagyarázó mitológiájuk és a mai kor között fényévnyi különbségek vannak. A mítoszteremtés helyett kőkemény gazdasági realitások között kell megpendíteni a múzsák lantjait. Mikképp lehetséges ez, van-e arra esély, hogy múzeumok a múlt feltárandó és feltárt értékeinek tudományos és népszerűsítő műhelyei legyenek? Reményeim szerint igen. Ezt a munkát nem lehet másképpen végezni, mint a múlt iránti végtelen tisztelettel, a szakma iránti feltétlen alázattal, egyre nagyobb tudományos felkészültséggel – és nagy-nagy odaadással, szeretettel, elkötelezettséggel és hittel. Múzeumokra szükség van, szükség lesz, s a rohamléptekkel fejlődő tudomány segíti munkánkat, a múlt ismerete erősíti hitünket és szellemi tartásunkat, eredményeink nemzeti és nemzetközi elismeréseket szereznek az itt dolgozó szűk körnek éppúgy, mint a magyarságnak. Erre mondom én, hogy a pártokra szabdalta Magyarországon én az értékek mentén szerveződő „múzeumpárt” szolgálatába álltam és állok.

– A kultúrpalota igazgatói szobájában Reizner János, Tömörkény István és Móra Ferenc arcképei figyelik beszélgetésünket, de itt érzem a közvetlen előd és tanítómester, Trogmayer Ottó szellemét is, aki a múzeum eddigi történetében a leghosszabb ideig töltötte be az igazgatói tisztelet. Itt a többször átkérpítőzött szék mégiscsak az ő példájukat és mércéjüket szimbolizálja. A kérdés annyira kézenfekvő, hogy szinte már közhelyes: annyi jeles férfiú után miként fogadott el ez a szék egy főigazgatót?

– A székek olyanok, mint a jó sofőrök – őrzik titkaikat. A kinevezésem óta eltelt kilenc hónap éppen egy gyermek kihordási ideje, így most már a születés csodájáról is beszélhetünk. Nem tagadom, volt bennem némi szorongás, amikor a múzeumi igazgatói pályázatom második fordulójában – barátaim, kollégáim biztatására is – benyújtottam elképzeléseimet. Föl kellett mérni ennek

a nagy hírű múzeumnak örökségét, az említett elődök nimbuszát, számolni kellett a vidékiségi gátjaival, női mivoltommal. Döntő jelentőséggel bírt elhatárolásomban, hogy előttem állt az egykori szentesi múzeumigazgató, Csallány Gábor példája, miszerint a vidékiségi nem egyenlő a provincializmussal, az igazi eredmények mércéje mindig az egyetemes emberi kultúra, mely nem kötődik helyhez, időhöz vagy éppen nemhez. A másik motiváló tényező éppen a „vidékiségi” volt. Szeretném elősegíteni a „vidéki Magyarország” értékeinek elősegítését, az itt dolgozó kollégák értékteremtő erőfeszítéseit. Meggyőződésem, hogy egy Magyarországon és egy glóbusz van. Az érték mindenütt egyformán érték. Ezt tanultam egykori tanáraimtól, mestereimtől, s ezt szeretném képviselni.

– Múzeumi igazgatói pályázata nem csupán szakmai munkaprogram, de egyfajta hitvallás is. Idézi a múlt századi régésznek, a magyar múzeumügy megalapítójának és kiváló művelőjének, Pulszky Ferencnek szép megállapítását: „A múzeum olyan kikötő, amelyben a jóra való ember, aki életében hajótörést szenvedett, végre nyughelyet talál.” Változott azóta a világ?

– Valóban óriásit változott. Már régóta nem nyugalmas mendedék a múzeum, bár akik itt dolgoznak különböző szakterületek művelőiként, magasan képzett, elkötelezett muzeológusok. Tevékenységük, gondolkodásuk középpontjában a műtárgy áll, melynek megmentése, összegyűjtése, megőrzése és közzététele volt és maradt az elsődleges feladat. Gondoljunk csak a mostani zord időben is az E5-ös autópálya nyomvonalát faggató régészekre, a szellemi és tárgyi néprajz emlékeit a huszonegyedik órában kutató néprajzosokra, a helytörténeti értékek sokoldalú vizsgálatát végző történészekre, irodalomrokkra, művészettörténészekre, a cserepekből mesélő tárgyakat, a szinte a felismerhetetlenségig lepusztult képekből pompás festményeket varázsoló restaurátorokra és sorolhatnám. A magyar múzeumok ez évtől új törvény-szabta keretek között dolgoznak. A tervszerű munka a megyei múzeumi szervezet keretei között folyik. Mivel a munkánk szerteágazó és sokszínű, az intézmény működése is bonyolult. Az eredményes és sikeres állandó elemek

Fotó: Veréb Simon

mellett mindig reagálni kell a kor kihívásaira, a világ változó igényeire. Ez a kettősség, ennek a kettősségnek harmóniája határozza meg tevékenységünket. Szeretném a szilárd alapokat megbecsülve és tisztelve megőrizni, s igyekszem új elképzeléseimet ehhez igazítani. A megyei múzeumi szervezet egyes egységei szorosan kötődnek a helyi önkormányzatokhoz. Fenntartóink tudatában vannak annak, hogy múzeumainkban a nemzeti örökség tekintélyes részét őrizzük, s ennek előfeltétele a működés biztos anyagi háttere. Egyre inkább felismerik a települések önkormányzatai, hogy a múzeumok sokat tehetnek azért, hogy a helyi értékek ne menjenek veszendőbe, a tárgyi és szellemi hagyomány beépüljön az egymást követő generációk tudatába, erősítve ezzel a szülőföld szeretetét, a magyarságtudatot. S mindinkább bebizonyosodik, a múzeum, a helytörténeti gyűjtemény, a néprajzi kiállítás vagy a képzőművészeti tárlat egyszerre tanít és gyönyörködtet, pihentet és szórakoztat. Ha a különböző területeket tekintjük át, megállapíthatjuk, hogy a megyében a régészeti gyűjtemény gyarapodott a legintenzívebben. Nemzetközi tekintélyünket nem csupán nagyszámú leletünknek köszönhetjük, de tudományos kiadványainknak, világotjárt kiállítási anyagainknak is. A régészetnek ez a hangsúlya napjainkban még inkább erősödik a hatalmas földmunkákkal járó építkezések és autópálya-építések nyomán. A néprajz hagyományosan fontos és népszerű szakterületünk, a kutatások és feldolgozások egyre közelítenek a történettudományhoz. Az egyik legdinamikusabban fejlődő terület a történeti-helytörténeti munka, talán ez épül be legerőteljesebben az egyes települések lakóinak mindennapjaiba. Korlátozott lehetőségek között is gyarapszik képzőművészeti gyűjteményünk, igyekszünk mind több figyelmet fordítani a műtárgyak védelmére, restaurálására, bemutatásukra. Szólnunk kell a természettudományi és numizmatikai gyűjteményeinkről, hiszen nagyszerű értékek találhatók közöttük, s kiváló szakemberek gondozzák azokat.

– Gyakran hallottam: a muzeológus „különleges

állatfaj”. Nehezen érthető az a megszállottság, a tárgyak iránti alázat, szakmai becsvágy, ami a muzeológusokat jellemzi. Ugyanakkor megbecsülésük, anyagi és erkölcsi elismerésük nem kielégítő.

– Kétségtelen tény, hogy szakembereinket sokkal inkább a hivatástudat, a megszállottság tartja a pályán, mint az anyagi megbecsülés vagy a kiváló munkakörülmények. Ezt valamennyien tudjuk, de éppúgy utópiának tűnik a munkakörülmények ugrásszerű javítása, mint a teljesítmények értékcentrikus erkölcsi elismerése és az alacsony bérek érzékelhető emelése. Ez persze nem menti a múzeumigazgatót a felelősség alól: a lehető legoptimálisabban, legkörülmények között kísérje figyelemmel munkatársainak életkörülményeit, munkafeltételeit, elismerésüket. Gondolok itt a négy éve alapított belső kitüntetésünkre, a Tömörkény-díjra, melyet a munkatársak szavaznak meg egy kollégájuknak. Figyelnünk kell munkatársaink továbbképzésére, eredményeik publikálására, a többi hazai és külföldi múzeummal való kapcsolatok erősítésére, a főiskolákkal, egyetemekkel kialakított eredményes együttműködések további fejlesztésére. Olyan versenyképes technikai hátteret kell kialakítanunk, mellyel az adatbázisunk, nyilvántartásunk és eredményeink a számítógépes rendszeren a világ minden pontján hozzáférhetők.

– Egy-egy új kormányának száz nap türelmi időt szoktak adni az újrakezdéshez. Az Ön igazgatói munkája 250 napot tud a háta mögött. Milyen gyorsmértéket tudna készíteni?

– Ez a közel kilenc hónap sok örömet és jó néhány gondot is hozott számomra. A szentesi Koszta József Múzeum igazgatói székéből kerültem ide. Természetesen mások a feladatok, a dimenziók, összetettebb a munka. De őszinte örömmel mondhatom: jól érzem magam, sikerült felvennem a fonalat, folytatni elődeim sikeres tevékenységét, bekapcsolódnai a megyei múzeumi szervezet fő áramaiba. Sok probléma és váratlan esemény is történt, de nagy ütközésekre nem került sor. Úgy

érzem, jó kapcsolatot sikerült kialakítani a szűkebb és tágabb vezetéssel, érzem támogatásukat. Természetesen akadnak, akik másként csinálnák ezt a munkát, vannak, akik egyes döntésekkel nem értenek egyet, de ez így van rendjén. Olyan vezető aligha akad, aki mindenkinek egyformán nyeri el ítéletét. Egy százötven fős szervezetben nem különösebben feltűnő, ha vannak személyi mozgások. Szuromi Pál munkakörét dr. Nagy Imre művészettörténész vette át, aki a múzeum tudományos titkára is egyben. A régészeti osztály új vezetője – az előző megbízásának lejártá után – Lőrinczy Gábor lett. A vásárhelyi múzeum új régésze Tóth Katalin, Dömötör János a szentesi intézmény megbízott igazgatója, itt új néprajzos is dolgozik Mód László személyében. Itt, a szegedi múzeumban két fiatal munkatárs az új arc: Egyházi Dóra a múzeumpedagógia és a közönségszervezés feladataival birkózik, Herczeg Gábor feladatköre pedig a sajtókapcsolatok ápolása és a pályázati munka. El kell mondanom, hogy eredményes az együttműködés a megyével, s különösen gyümölcsöző az egyes településekkel. Például Makón és Vásárhelyen az elkerülő utakat, Szentesen a volt megyeháza jövőjét illetően. Büszke vagyok arra, hogy az eltelt időben a megye minden nagyobb városában nyitottam kiállítást, s ez is a személyes kapcsolatot erősítette.

– A múzeumlátogatók igen sokfélék. A csoportos diákfutamoktól a valódi szakemberekig, az őszinte érdeklődőktől a sznobokig széles a skála. Viszont a múzeumnak mindenki előtt nyitottnak és elegánsnak kell lenni, köszönő, sőt baráti viszonyt kell kialakítani a vendégekkel.

– Igen, a múzeumlátogató vendég. Akként kell köszöntünk, fogadnunk, kiszolgálnunk, tájékoztatnunk. Igyekeznünk közkinccsé tenni mindazt, ami érték, s amit módunk van bemutatni. A múzeum sosem zárkózhat be, a műkincsek a nemzeti közvagyon részei, az állampolgároknak joguk van látni azokat, tanulni belőlük. Csak annak a bemutatónak lehet értelme, hitele és hatása, melyek szigorú szakmai követelmények szerint szerveződik. Ezt szolgálják kiállításaink, állandó és időszakos bemutatóink, előadásaink, iskolai foglalkozásaink. Izgalmasabb, vonzóbb a mai igényekhez jobban alkal-

mazkodó kiállítások új, lehet, hogy szokatlan módszereink kell töprengenünk. De szem előtt kell tartanunk a műtárgyak biztonságát. Szükségünk van jó értelemben vett reklámra, értelmes publicitásra, korszerű és jó kezelhető tájékoztatókra, katalógusokra, vezetőkre. Újra szeretnénk szervezni a tárlatvezetéseket, népszerűsítő előadásokat, bővítjük szolgáltatásainkat. Reményeim szerint hamarosan elegáns kávézó fogadja a Közművelődési Palota látogatóit.

– Régész a hivatása, múzeumigazgató a beosztása. Hogy fér meg a kettő együtt, nem is szólva arról, hogy három gyermek édesanyja, s most is naponta ingázik Szentes és Szeged között.

– Móra szülővárosában egy tanyai tanítócsaládba születtem, a félegyházi gimnáziumból startoltam a JATE magyar-történelem szakára. Közben felvettem a régész-muzeológus szakot is. Egy évig tanítottam a Tömörkény gimnáziumban, majd a Móra Ferenc Múzeumba kerültem régésznek. Végigjártam a szakmai „szamárlétrát”, harmincegy évesen nevezték ki a szentesi múzeum igazgatójának, ahol nemcsak régésszel, de képzőművésszel, néprajzzal, helytörténéssel is kellett foglalkoznom. Megmondom, egyik sem volt ellenemre. Szeretek dolgozni, közel tíz éve a JATE régészeti tanszékén is tanítok. Egyetemi doktori értekezésemet a késő szarmata temetők elemzéséből írtam, a PhD fokozat megszerzéséért ennek folytatásán dolgozom. Egy félezer síros temető feldolgozása hatalmas, szép és izgalmas feladat. Emellett tudományos dolgozatokat írtam, kiállítási anyagokat állítottam össze és láttam el kísérő tanulmányokkal. Azzal, hogy megyei múzeumigazgató lettem, semmiről sem mondtam le. Hivatásom ma is régész, beosztásom múzeumigazgató. Jó múzeumigazgató viszont csakis akkor lehetek, ha helytálló a szakmámban. Szeged számomra varázslatos hely, naponta fedezek fel új és új titkokat. Talán ezért is nem erőltetem, hogy ide költözzünk. Lehet, hogy a város akkor veszítene bájából és feltárná vonzó titkait.

Tandi Lajos

Nevek nyomában

Adatok a Klebelsberg családdal kapcsolatban

A magyar-pécskai és lovrini római katolikus anyakönyvekben végzett kutatás felelevenített néhány figyelemreméltó adatot *gróf Klebelsberg Kunó családjával* kapcsolatban.

Az első látóköriünkbe került bejegyzés a keresztelési anyakönyvben olvasható 46/1875 sorszám alatt. E bejegyzésből kiderül, hogy ugyanazon év november 13-án megszületett, majd két nappal később megkeresztelték Kunót, akinek első keresztnévéhez hozzacsatolták az Imre, Aurel és Ferenc neveket is.

Az anyakönyv tanúsága szerint *atyja gróf Klebelsberg Jakab császári és királyi főhadnagy* volt, aki a XIV. század második felében helyettes parancsnokaként szolgált. Az *anyja Farkas Aurélia*, akinek keresztnévéhez zárójelben hozzátették az Aranka nevet is. A megfelelő rovatban bejegyezték a gyermek törvényes származását, mindkét szülő római katolikus voltát, lakásukat pedig „Pécska állomás” megjelöléssel határozták meg.

A *keresztapa gróf Zeduvitz Kunó császári és királyi főhadnagy* volt, szintén a XIV. század második feléből. A *keresztanya tisztjét Farkas Franciska* látta el.

A keresztnévek fenti összetétele a korabeli szokásokat tükrözi, fiú esetében a keresztapa nevének átvételét. Ugyanakkor fiúsították édes és keresztanya nevét. Az Imre névnek is bizonyára családi vonatkozása volt.

A keresztelést *V. Szathmáry Geyza*, magyar-pécskai plébános végezte el. A megjegyzés rovatban bejegyezték, hogy 1885. szeptember 5-én kivonatot készítettek, nyilvánvalóan családi kérésre.

Ugyanazon római katolikus plébánia halotti anyakönyv ugyancsak tartalmaz egy be-

jegyzést a Klebelsberg család vonatkozásában.

Az 56/1876 sorszámú bejegyzés szerint az illető év február 21-én Magyar-Pécskán elhunyt a „főrendi” *gróf Klebelsberg Gabriella*. A szülők rovatában gróf Klebelsberg Jakab császári és királyi főhadnagy szerepel, a XIV. század második feléből. Az anyja Farkas Aurélia.

A plébános bejegyezte, hogy az elhunyt gyermek Lovrinban (Torontál megye, ma Temes megye) született római katolikus magyar-pécskai lakos. *Elhunyt a két éves korában történt, oka az illető kor terminológiájában szereplő „frász”, ami valójában eklampsia jelentett.*

Temetésére február 22-én került sor, amelyet *Szathmáry György* helyettes plébános végzett.

A megjegyzés rovatból megtudjuk, hogy a szülők kívánságára a „politikai hatóság” engedélyével az elhunytat a helyi (rom. kat.) temető kápolnájában helyezték el ideiglenes jelleggel.

A fentebbi adatot sikerült összeegyeztetni a lovrini római katolikus keresztelési anyakönyv 17/1874 bejegyzésével. E szerint gróf Klebelsberg Gabriella Franciska Vilhelmine és Emerike 1874. január 21-én látta meg a napvilágot és február 5-én tartották keresztvíz alá.

Az anyakönyv megfelelő rovatai tanúsítják, hogy atyja gróf Klebelsberg Jakab volt, de nevéhez semmiféle funkció megjelölését sem csatolták. A latin nyelvű bejegyzésben az anya felsőeöri Farkas Ermila néven szerepelt. Mindketten római katolikusok, lakhelyük pedig Lovrinban a 333. számú ház.

A keresztszülők rovatában gróf *Klebelsberg Béla*, illetve *Farkas Gabriella* szerepel. Nyilvánvalóan a gyermek első keresztnéve a keresztanyáét követi. A Franciska név Kunó keresztanyja révén került kiválasztásra. Az Emerike az Irma nőiesítése ugyanazon meggon- dolásból származik, mint Kunó esetében az Imre.

A keresztelési szertartást a lovrini plébános végezte, ami megtszertelésnek számított, mivel általában e szentség kiszolgáltatása általában a kápolnán feladata volt az anyakönyv tanúsága szerint.

A magyar-pécskai halotti anyakönyv átnézéséből kiderült, hogy gróf Klebelsberg Jakab elhalálása 1876-ban, ott bevezetésre nem került.

Glück Jenő

Iskola a határon

Hetven éves a Klebelsberg-telepi iskola

A Klebelsberg-telepi községi elemi népiskolát 70 éve, 1928. szeptember 30-án szentelték fel és adták át ünnepélyes keretek között, a tanítás pedig október 1-jén vette kezdetét. Az iskola története szerves egységet alkot a telep történetével.

Fotti János vállalkozó még a 19. század derekán ingyenes használatba kapta a Holt-Tisza partján elterülő részt és saját költségén ármentesítette azt. Így vált lehetővé, hogy a 20. század elején a szegedi telepek kialakulásának idején lakott területté váljon a Gyálaréti-Holt-Tisza és a vasút által határolt terület. A telep kialakulása szoros összefüggésben állt a vasúttal. A MÁV hathatós támogatásával nőttek ki a házak a földből, hisz saját alkalmazottai kaptak itt telket és házat. Az 1920-as évek derekára alakult ki a telep mai magja. A nagyobb arányú építkezések megindulásakor Hattyastelepként emlegetik (az eredetileg Hattyásnak nevezett határrésztől kicsit északabbra fekszik a telep), majd később a Vasutas telep nevet kapta. (Erre utalnak a mai utcanevek is: Sínpar sor, Mozdony u., Rendező tér, Fűtőház köz, Váltó u., valamint a Kisvasút sor, ui. a „madzagvasút” a telep mellett közlekedett, sőt egy megállóhelye is volt a telep sarkán.)

A Klebelsberg-féle tanyai iskolák típusterve alapján a két tanteremből és egy tanítói lakásból álló iskolaépületet, a melléképülettel együtt 1927 őszén kezdték el építeni és az építkezés 1928 tavaszán már be is fejeződött. A kivitelezők Gerő Béla és Balogh Péter szegedi építkezési vállalkozók voltak, akik ugyanekkor építették a Kecskés telepi és az új szentmihálytelki iskolákat is. (Az épületet Szeged város Mérnöki Hivatala csak 1929 végén vette át véglegesen.) Az iskolát a város az Országos Népiskolai Építési Alapból nyert segítyből állította fel, az iskola környékének fásításáról a Vallás- és Köznevelési Minisztérium gondoskodott.

A telep névadó ünnepsége egybeesett az iskola felszentelé-

sével, amelyet P. Schneider Vencel celebrált. Klebelsberg Kuno névadó ünnepségen személyesen nem vett részt, csak egy 1928. év végi szegedi tartózkodása során látogatott ki a telep-re. Ekkor tett ígéretet egy óvoda és egy artézi kút felállítására. Az óvoda az iskolával átellenben épült fel és az 1929/30-as tanévben 46 kisgyereknek nyitotta meg a kapuját. Az első telepi óvónő Lapping Rózsa volt, aki édesanyjával együtt költözött be az óvoda szolgálati lakásába. Klebelsberg halálát (1932. okt. 11.) követően, 1933. október 8-án saját költségén emléktáblát helyeztetett el az óvoda falán.

Az iskola első tanítója Wéber József (Réthát – Temes vármegye, újaradi járás 1890. – Szeged, 1955.) volt, aki feleségével, Brzobohaty Ilonával (Sopron, 1888. – Szeged, 1985.) kezdte meg az első tanítást 1928 októberében az új iskolában. (Tisztelettel megemlítjük az első „iskolaszolgát” nevét is, Mojzes Istvánnét – Szűcs Julianna –, akit a város havi 50 pengőért alkalmazott.) Az első és második vegyes osztályt Wéber József tanította. A beírt tanulók létszáma az első tanévben 68 volt. (16 első, 21 második, 13 harmadikos és 6-6 negyedik, ötödik és hatodikos.) A következő tanévben a létszám már 95-re emelkedett és megindult az ismétlődő iskolai oktatás is 12 tanulóval. Wéber József az 1929/30. évi beszámolójában meg is fogalmazta, hogy: „A telep állandó fejlődése miatt a meglévő két tanterem egy, de legkésőbb két év után nem lesz elegendő a telep tanköteles gyermekeinek befogadására.” Wéber Józsefet 1929. szeptember 1-től a Tanfelügyelőség igazgatótanítójává nevezte ki úgy, hogy a Kec-

kés-telepi iskola igazgatói teendőit is ő látta el. A telepen igen hamar népszerűvé vált tanítói házaspár a mindennapi tanításon és nevelésen kívül *tevékenyen részt vett a telep közösségi életének megszervezésében és kialakításában.* Már az első tanévben megszervezték a népfőiskolai oktatást, amelynek ünnepélyes megnyitására 1928. november 4-én került sor, a tanévzárás pedig 1929. március 3-án volt. A népfőiskolai oktatás keretében 86 előadás hangzott el, amelyek közül 10 vetített diaképes volt, s ezeket a diákoknak is bemutatták. (Előadók voltak: P. Schneider Vencel alsóvárosi plébános, dr. Dvorcsák Ilona orvosnő, Fírbás Nándor tanonciskolai igazgató, dr. Fírbás Oszkár középiskolai tanár, dr. Mandola Aladár tanítóképző-intézeti tanár, dr. Máriaföldy Márton középiskolai tanár, dr. Hunyadi János ügyvéd, Kalmár Géza gazdasági iskolaigazgató, Komarek Imre kántor és Weber József.) A népfőiskolai előadások megszervezéséből nőtt ki a később megalakított *Klebelsberg-telepi Polgári Kör*, amelynek a Holt-Tisza partján székházat is építettek. Szintén még az első évben *dalárdát szerveztek* a telep ifjúságából és színköri előadásokat is tartottak. Igen színvonalas tornabemutatókat is rendeztek az iskola diákjainak részvételével. (1932-ben a telep gyerekek a Nemzeti Színházban nagy sikerrel léptek fel egy koreografált jelenettel. Erről több fővárosi lap is beszámolt.) Rendszeressé váltak az iskolában az ifjúság nagy öröme a filmvetítések is.

A telep egész lakosságát *megmozgatta a harang felállítása.* A ma is látható haranglábat Weber József tervezte és a helyi mesterek készítették el. A telep lakossága a város vezetésétől anyagi támogatást kért a harang vásárlásához, amit a város először elutasított. *A haranganya szerepére gróf Klebelsberg Kuno feleségét kérte fel a telepiek küldöttsége.* A grófné elfogadta a felkérést. Erre a város adományozott egy harangot, de ekkor már a telepiek is összegyűjtötték egy harangra való. Így van két harang egy harangtoronyban a telepen. (A fenti adat közléséért köszönetet mondok dr. Weber Mihálynak és Kocsisné Weber Margitnak.) A harang felszentelésére 1929. június 9-én került sor. A misét Glattfelder Gyula Csanádi püspök celebrálta a kultuszminiszter és felesége jelenlétében. (1929 elején a telep bejáratánál szintén a telepiek összefogá-

sából felállítottak egy keresztet, amelyet P. Vén Jakab ferences házfőnök szentelt fel.)

A közösséget is teremtő pedagógus házaspár beilleszkedése a telep életébe zökkenőmentesen megtörtént, hisz addigi pályájukon is hasonló feladatokat láttak el úgy Mindszencen, mint hosszú éveken keresztül a nagyszéksői tanyai iskolában, hol nemcsak tanították, hanem nevelték is a gyerekeket és felnőtteket egyaránt. A tanyai iskolából a telepre való költözködésük nem okozott jelentős változást életükben, hisz szinte ugyanolyan kis mikroközösségbe kerültek, mint ahonnan jöttek. (Hála Istennek, a telep ma is őrzi falusias báját!)

Az iskola az 1948/49. tanévtől az Alsóvárosi (Hámán Kató) Iskola tagiskolája lett és csak alsó tagozatosakat képeztek falai között. (Jelenleg is ebben a formációban működik.) 1950-ben a telep és az iskola is visszakapta „eredeti” nevét.

1992. október 10-én ismét névadó ünnepségre került sor a telepen. Néhány telep lakópatrióta kezdeményezésére (Hegyi Ferenc, dr. Bartha István, Rózsa László és Török Tivadar) *Kalmár Márton szobrászművész bronz emléktábláját* avatták fel az óvoda falán és a telep visszakapta a Klebelsberg nevet.

1998. szeptember 30-án, az iskola 70 éves fennállásának évfordulóján ismét összegyűlt a telep lakossága és részt vett egy nagyon színvonalas ünnepségen, amit az iskola diákjai adtak, valamint megkoszorúzták Klebelsberg emléktábláját. Az ünnepségen megjelent Klebelsberg Éva is, mint a Klebelsberg Kuno Baráti Kör elnöke. Az ünnepség fényét emelte Tóth Péter művésztanár – az iskola volt diákja – kiállítása, valamint az ad hoc jellegű iskolatörténeti bemutató is.

Az ünnepségen hangzott el, hogy a *Polgári Kör ismét megalakul* az iskola pedagógusainak támogatásával és részvételével. Hogy ez a kijelentés nemcsak ígéret marad, arra garancia Sashegyi Tiborné vezető tanítónő, aki az iskolaalapító Weberékhez hasonlóan nemcsak kiváló pedagógus, hanem közösségformáló erő is a telepen.

Berta Tibor

Fotó: Veréb Simon

Vivát Kossuth!

Az 1948-1849-es szabadságharc utolsó napjait éli a magyarság. A koronázási ékszereket – köztük a Szent Koronát – rejtő ládát Szemere Bertalan belügyminiszter titokban Szegedre szállíttatja.

Haynau megbízatásából Titus Karger hadbíró százados mindent elkövet, hogy a láda elrejtését megakadályozza. Titokzatos gyilkosságok jelzik, hogy a koronát rejtő láda útját vér és parázs kíséri.

Ki a tettes? Míg mindenre fény derül, felvillan előttünk a kor poros rajza, egy gyönyörű szerelem kibontakozása, Kossuth Lajos és Szemere Bertalan ellentéte, vagyis ahogyan mindazt látja és láttatja a lenyűgöző regényében a történelmi regények hivatott írója: Takács Tibor.

„Jön Kossuth” – kiáltották az emberek. – „Itt vagyon a kormányzó úr...” – hullámozt a téren a szájról szájra adott hír. Az emberek nyújtogatták a nyakukat, hol is, merről is jön Kossuth Lajos? Rengetegen seregelték fel a mai reggelen, hogy lássák a haza megmentőjét, lássák Kossuth Lajost. Mostanában mindennap van valami látványosság. Hol a hetipiacos nap, hol a vihar, hol Kossuth Lajos érkezése. Igen, Szeged szenzációja Kossuth érkezése. Aki csak él, menni tud, felsereglik a Szabadság térre. Tegnapról is sokan bent maradtak a városban, a vihar után nem mentek haza, szárítani kell a holmikat, összeszedni a szétfútt himi-humikat, van itt dolga a sátorosoknak. És zsibong a sokaság. Zsinatol a nép. Urak és polgárok, vásároló kereskedők és hivatalnokok, Pestről érkezett menekültek, polgárosszonyok, hajósgazdák és halászok, céhekbe tömörült iparosok, mindenféle rendű és rangú nép, katonák, szabadnaposok, vagy sebesültek, egyenként érkezők vagy tisztetek által felvezetettek, vagyis itt van a város, az örömteli város, az alföldi metropolisz apraja-nagyja, hogy megvívattolja a kormányzót, a magyarok lánglelkű apostolát, a gyújtó szavú államférfit.

– Milyen szép férfi – ámuldoznak a lányok, asszonyok. Mert az asszonyok Kossuthban a szép embert látja, az arcot keretező körszakáll lám máris divatot teremtett, Kossuth-szakáll a neve, sokan utánózzák. És „a szép férfi” titulushoz még az is hozzájárul, hogy Kossuth (s ezt tudja róla a fél ország) hódolója a női nemnek, szereti az asszonyokat, holmi titkos viszonyt is emlegetnek a mindentudók, és ez kell a renométhez. Kossuthért mindenki rajong: nők és férfiak, politikusok és tisztviselők, iparosok és gazdák, katonák és invalidusok, Kossuth felgyújtotta az országot szép szavával, s az ég is, menthetetlenül. Tízezer lajtos szekér nem elég a forradalmi láng eloltásához, de a pusztuló falvak és városok is égnek, amerre elvonul az orosz és az osztrák. S mi lesz itt hamarosan! Mi lesz itt, ha kifut az országból! Mert lám, ezt is rebesgetik már, itt, Szegeden is, hogy azért hozta magával a parlamentet, hogy védelme alatt előkészíthesse a szökését. Gyűjtani tudott, oltani képtelen, ez már Szemere véleménye, Szemereé, aki lakása ablakában áll, a Zsótér-ház emeleti traktusán, lakása épp a térre néz, ahol tombol a nép, futnak az elmaradók, futnak, rohannak a díszes városi hintó után, mert a város a legszebb hintáját küldte Kossuthért a vendéglátó házhoz.

Szemere mást is lát.

A véget, ami itt léptet, itt surran a kertek alatt. Nincs tovább. Hetek vagy napok vannak hátra. Itt már nem elég a szó, itt már felesleges a frázisok pufogtatása, a

lelkeket fel lehet gyűjtani, de az országnak már elege van a tűzből és a mennykőből.

És Kossuth csak gyűjtani tud.

Égni és égetni.

Hevülni és hevíteni!

Ha szól, nincs ember a környezetében, ki nem neki adna igazat. Ha beszél, minden szavára kanóc van köte, célba talál és éget. Robbannak a szavai, nem mint a petárdák, hanem mint a gyújtóbombák. És meghatja a lelkeket. Ha költő lett volna, a legnagyobb lenne a világon. Így most a politikusok elsője az országban. Szavai költemények: aranylő, fénylő, gyémántos és igazmondó szavak ezek a rímek; és ő úgy tudja felmondani szívében megérlelt szavait, hogy a Nemzeti Színház színpadán se különben a daliás, koszorús Egressy és Lendvai.

S bárhol az országban beszélt, másnap visszhangozták szavait az emberek. A sajtó hírül adta, be sem kellett tanulni, hiszen a szívekbe égtek a szavak. Csodálatos szónok a kormányzó. Hatása alól nem veheti ki magát senki.

Még Szemere sem!

Jön, lát, győz! A szabadságharc cézára ő, még ha bukás is a végzete. De még messze van ettől. Még kiélvezi az órák, a percek diadalát. A gyújtó mámort.

És Szeged nem felejt.

Itt szinte mindenki tudja, hogyan fordult a város népehez: „Szegednek népe, nemzetem büszkesége, szegény elárvult hazám oszlopa!”

Ki tudott valaha is ilyen szépen szólni a szegediekhez?

Ki tudta megragadni e nép lelkét?

Kossuth jön. Szemere áll az ablakban, és nézi ellenfelét. Ellenfelét? Nem ellenfelek ők, hanem szövetségesek. Más véleményük van bizonyos politikai események megítélésében, másként cselekszenek és határoznak. A kormány elnöke is tudja, hogy Kossuth nélkül nem vívhatták volna meg az ország élethalálharcát. Ott volt Szemere Bertalan is, amikor valamivel több mint egy esztendeje, 1848. július 11-én, ezeket mondta Kossuth a végveszélybe sodródott ország képviselőinek:

„Midőn e szószerkekre lépek, hogy önöket felhívjam, uraim, mentsék meg e hazát, e percnék nagyszerűsége szorítva hat keblemre. A haza veszélyben van!...”

És kért és kapott 42 millió forintot 200 000 újonc toborzására és felfegyverzésére. „Önök felállottak, mint egy férfiú, és én leborulok a nemzet nagysága előtt, s csak azt mondom: annyi energiát a kivitelben, mint amennyi hazafiságot tapasztaltam a megajánlásban, s Magyarországot a poklok kapui sem döntenek meg.”

Ki kérdezi most Kosuthtól, hogy hol vannak a poklok kapui?

Hány kapun támad az országra a poklok népe?

Maholnap már csak egyetlen kapu marad a menekülésre, a török határ.

De ezzel mit sem törődik a szegedi nép. Tombol. Ünnepel. Éljen. Tapsol. Hangorkán hangzik fel, amerre elmegy a hintó. Kezek nyúlnak a kocsiba, hogy megszóríthassák a kormányzó kezét. És mellette ott van felesége is. Miért? Miért kell a férfiak gyűlésére asszonyt is hozni?

Színház ez, csukja be az ablaktáblát Szemere.

De még hallja, hogy odalent rázendít a tömeg a szegedi Kossuth-nótára:

*Magyarország édes hazám,
Neked szült és nevelt anyám,
Négy esztendő nem a világ,
Éljen a magyar szabadság,
Éljen a haza!*

*Kossuth Lajos azt izente,
Elfogyott a regimentje,
Ha még egyszer azt izmi,
Mindnyájunknak el kell merni,
Éljen a haza!
Esik eső karikára,
Kossuth Lajos kalapjára,
Valahány csepp esik rája,
Annyi áldás szálljon rája,
Éljen a magyar szabadság,
Éljen a haza!*

A híres Kossuth-kalap repül is a magasba, tollforgója úszik utána, futni kezdenek a lovak, port ver fel a hintó, fordulnak egyet a Szabadság téren, s megérkezik Vadász Manó úr kíséretében a képviselők ideiglenes háza elé a kormányzó.

- Látja, barátom - fordul Szemere az őrnagyhoz. - Látja, kérem! Még nekem is könnyes a szemem. Senki nem tudja kivonni magát a hatása alól. Ez a nagyszerű szónok, ha most beszédbe kezd, eltelik magától, elragadják a szavak, mint a futó paripák, és nem tudjuk pontosan kezdeni az országgyűlést. És még a polgármester úr reggelit is felszolgált, nehogy az urak ne tudjanak figyelni az éhség következtében...

Kovács István kérte ezt a kihallgatást. Noha gondolta, nem illik zavarni kilenc előtt Szemere Bertalant, mégis háromnegyedkor már bekopogtatott lakása ajtaján.

- Tud valamit, barátom? - kérdezte a kormányelnök.

- Valamit igen... - rejtélyeskedett a katona.
- Széna, szalma?
- Mikor széna, mikor szalma - jött a felelet.
- Hol tart a nyomozás?
- Titok!
- Nekem is?
- Nagyméltóságodnak is.

Szemere gondolt valamit, s kimondta. Elmesélte a tegnapi estét. Amikor eléje bukkant Lázár Elemér. Miért jár a nyomában Hajnik Pál embere? Vajon mit akar tőle? Vagy mindenkit megfigyeltet a rendőrfőnök úr? Hát figyeltesse meg másokat, de őt hagyja ki a játékaiból. Van neki elég baja. Éppen elég. Itt van a nyakán elmondandó beszéde. Zaklatottan készül rá. Nemcsak Kosuth szeret csillogóan szerepelni, de ő is. Ha már

ővé a szó, ha már ráfigyel minden képviselő, akkor határozatosan akarja kimondani, amit felépített magában.

Szerencsére, jó a memóriája. Ugyan mindent leírt, de szeret és tud is papír nélkül beszélni. Másként hogyan lehetne magával ragadni a sokszor álmos, sokszor figyelmetlen képviselőket? Amit leírt, mehet a Közlöny szerkesztőségébe, legalább a gyorsíró uraknak kevesebb a dolguk. Úgysem jöttek le Szegedre valahányan.

- Ez a Lázár Elemér...
- Hallgatom, uram.
- Nem kotnyeleskedik túlságosan?
- A feladatát végzi.
- Nem meggyőző a hangja, őrnagy úr.
- Sok gyanúsított van a képzeletbeli listámon.
- Beszélne róla Hajnik úrral?

- Nem, uram. Nekem más módszereim vannak. Kérem nagyságodat, hogy rendelje magához déli egy órára. Megteszi? Most is kint lebzsel a téren. Hívassa magához. Mondja azt, hogy megbízatása vagy a számára. Boldog lesz. A kopók akkor boldogok, ha feladatuk van.

- Kívánsága szerint leszen minden.
- Köszönöm nagyságodnak.
- De mondjon már valamit... az ügyről...
- Én mindig azt nézem: kinek az érdeke?
- És kié?
- Éppen ez az, nagyságos uram, éppen ez az. Kié?
- Tud valamit?
- Inkább sejtetek.
- A sejtést mennyi választja el a tudástól?
- Mint poklot a mennytől.

A zárt ablaktáblák mögött fojtott a levegő. Kinyitotta hát Szemere. Odakint még énekelt a nép: „Ha még egyszer azt izeni...”

(Részlet Takács Tibor Farkasparancs című regényéből)

A Tótágas-ügy krónikája

Politikai vihar egy szegedi színházi előadás körül

1927. május 27-én díszelőadáson mutatta be a szegedi Városi Színház Mészöly Gedeonnak, a szegedi tudományegyetem tudós nyelvészprofesszorának Tótágas című szatirikus bohózatát. „Nagyobb port még nem igen vert fel ebben az országban egy színdarab” – írta az egyik fővárosi napilap.

E színmű tartalma dióhéjban – a szerelmi, pontosabban a szexuális szálakat mellőzve – a következő: Az I. felvonás színhelye Bagód község, választás előtt. Az előző három parlamenti ciklus során Csobántzy földbirtokos volt a kerület képviselője, most azonban Kovács János kisgazda, a „kistermelő-párt” helyi vezetője – radikális földreformot, Csobántzy 3000 holdas birtoka túlnyomó részének felosztását ígérve – az esélyes a képviselőségre. A II. felvonás Budapesten játszódik: Kovács János már mint képviselő – nevét előbb bagódi Kovács Jánosra, majd Bagódy Jánosra, végül pedig Bagódy Jenőre változtatva – egyben a „Kistermelő-jóléti-Központ” igazgatója lett. Ennek hatáskörébe tartozott a kiviteli engedélyek kiadása is, és Kovács egy szélhámos újságíró – az egyik különítménnyel szoros kapcsolatban álló lapnak, a „Tülféher Újság”-nak a munkatársa – javaslatára elhatározta, hogy a jövőben pénzért fogja az engedélyeket kiadni. Az első „ügyfél” éppen Csobántzy volt, akinek az újságíró Kovács alias Bagódy titkáráként 200 ezer koronáért – annak felét átvéve – megígérte 20 vagon nesemített vetőbúza kivitelére az engedély kiadását. A III. felvonás: ismét Bagódon. A panama lepleződött; az újságírót letartóztatták, a nép újra Csobántzyt kívánja képviselővé választani, Kovács János pedig a szőlőbe megy kapálni.

Mészöly Gedeon e darabot még 1922 első hónapjaiban, szegedi professzori kinevezése előtt írta, s annak politikai mondanivalója nyilvánvalóan a forradalmak utáni első évek konzervatív alapállású kritikája volt; éle az 1920-ban viszonylag széles körre kiterjedő választójog és titkos szavazás alapján az ország legerősebb pártjává vált kisgazdapárt politikai befolyása, a radikális földreform-törekvések, a szélsőjobboidali erők működése, valamint a közélet zűllésére jellemző tömeges panamak ellen irányult. Minthogy a kiviteli engedélyek körüli panama a Tótágas cselekményének lényeges része – és a színmű elleni politikai támadások egyik fő oka – volt, a nem történész olvasók számára röviden ismertetném az ún. Esküdt-ügyet.

1921 szeptember elején derült fény a kiviteli engedélyekkel kapcsolatban a Földművelésügyi Minisztériumban folyó panamákra. Ezek központi figurája Esküdt Lajos, Nagyatádi Szabó István miniszter személyi titkára volt. Szeptember 10-én letartóztatták Esküdt Lajost; Nagyatádi Szabó 1922. február 7-i nemzetgyűlési felszólalása szerint ez ügyben 150 detektív két héten át nyomozott, 250 tanút hallgattak ki, különösen Nagyatádi Szabó szerepét vizsgálva. Négy képviselő – köztük három kisgazdapárti – mentelmi jogát felfüggesztették. A kiviteli panamak feltárásának és felnagyításának alapvetően politikai célja volt: Bethlen István miniszterelnök a konszolidáció megvalósítása és ennek feltételeként erős, egységes kormánypárt létrehozására törekedve 1921 szeptemberében ezt Nagyatádi lejárásával, a kisgazdapárt parasztdemokratikus szárnyának elszigetelésével és e párt „agrárius” szárnyának a kialakítandó kormánypártba illesztésével kívánta elérni. Az

1921. októberi második királypuccs – amely a „szabadkirályválasztó” kisgazdapárt egységét megerősítette – azonban ezt meghiúsította. Bethlen ezért módosította tervét: az új „forgatókönyv” szerint az ún. disszidencsoport egyesülne a kisgazdapárttal, amely 1922 februárjában meg is valósult. Egyúttal Bethlen elfogadtatta a kisgazdákkal a Klebelsberg-belügyminiszter által kidolgozott új választójogi rendeletet, amely szűkítette a választásra jogosultak körét és a titkos szavazást Budapestre, valamint a törvényhatósági jogú városokra korlátozta. Nagyatádi „megpuhítása” érdekében Bethlen ígéretet tett az Esküdt-ügy eltussolására. (A puritán Nagyatádinak egyébként minden bizonnyal semmilyen szerepe nem volt a panamákban, a miniszteri felelősség alkotmányos elvére tekintettel azonban nem érezhette magát biztonságban.) Az új választójogi rendelet alapján megtartott 1922. évi választások azután Bethlen számításait igazolták: a volt kisgazdapárti képviselők – különösen a „csizmás” kisgazdák – száma és az egységespártban a kisgazda-csoport politikai súlya lényegesen csökkent.

A Tótágas még a választások előtt, sőt a színmű szövegéből kitűnően feltehetőleg az új választójogi rendelet megjelenése előtt íródott, és a konszolidáció eredményeit Mészöly feltehetőleg még csak részben láthatta. A színművet Mészöly a tavasz folyamán megküldte Jób Dánielnek, a Vígszínház igazgatójának, aki június 2-án közölte véleményét a szerzővel.

„Sajnos, a darabot előadhatatlannak tartom. A mai világban lehetetlen ezt a rettenetes szatírárt színpadra vinni, még szabadabb világban sem lehetett volna ennyi aktualitást és napi politikát színházba vinni. Nem is hiszem, hogy akadna színház, amelyik a darabot elő merné adni.

Amilyen őszintén megmondom nézetemet, olyan őszintén mondom azt is, hogy el vagyok ragadtatva írója tehetségétől. Ennyi humora, ilyen jóízű figurái, ilyen kitűnő emberismerete alig van ma magyar írónak. Ez nem a színpadi parasztok világa, ez egészen új, egészen mai, szinte penetráns az őszinteségtől, egy kicsit sok a dísznőség benne, egy kicsit bizonytalan a technikája, szóval nagyon, nagyon tehetséges ember, csak a munkája nem használható.

Azonban meg vagyok róla győződve, ha volna hozzá kedve, egész szép és rendkívüli darabokat tudna írni, ezt a mostani munkáját azonban átdolgozhatónak sem tartom, mert az aktualitások, célzások és vonatkozások annyira szerves részei a darab meséjének, cselekményének, egész levegőjének, hogy ha ez kimaradna, akkor nem maradna belőle semmi.”

Mészöly – egy későbbi nyilatkozata szerint – a darabot néhány vidéki színiigazgatónak is megküldte, akik azt kedvezően értékelték, de „szokatlanul erősen maró szatírája miatt” nem merték előadni. Mészöly nem adta fel a reményt, hogy a Tótágas előbb-utóbb színpadra kerülhet. A következő években színművét három írónak is elküldte, véleményüket kérve: Kozma Andor,

Bánffy Miklós és Herczeg Ferenc egyaránt pozitívan nyilatkoztak a darabról (bár lehetséges, hogy véleményüket a kötelező udvariasság is némileg motiválta).

1927 tavaszán Mészöly elérkezettnek látta az időt arra, hogy a Tótágas színpadra kerüljön, és a szegedi Városi Színház vezetőségével tárgyalta annak előadásáról. A színház vezetői aggodalmukat fejezték ki a darab politikai vonatkozásai miatt. Mészöly hozzájárult a szöveg lerövidítéséhez és egyes részek „tompításához”, valamint felajánlotta, hogy az első előadásra kibérel a színházat. A színház vezetősége azonban továbbra is húzódozott a színmű előadásától, míg végül az egyetem közbenjárására Somogyi Szilveszter polgármester hozzájárult a Tótágas színrekerüléséhez. Az egyetem lépését az indokolta, hogy május utolsó hetében Szegeden rendezték meg az egyetemi tanárok szokásos évi baráti összejövetelét, és annak programját kívánták gazdagítani az egyetem egyik professzora színművének díszelőadás keretében való előadásával. (A baráti összejövetel programját az 1927. május 7-én tartott értekezleten fogadták el; a program szerint május 27-én: Este előadás a városi színházban. Előadatik Mészöly Gedeon darabja, a „Tótágas”. Az értekezleten Tóth Károly rektor, Erekly István, Túry J. Kornél, Balogh Ernő, Mészöly Gedeon, Zolnai Béla és Kerékjártó Béla professzorok vettek részt.) A Tótágas bemutatójáról a szegedi napilapok nemsokára (először május 12-én a Szegedi Napló) hírt adtak, a Délmagyarország pedig május 22-én interjút közölt a szerzővel ebből az alkalomból.

Mészöly elmondta, hogy színműve „modern politikai és társadalomtudományi satíra. [...] El kell békességesen tűrni a satírának azt a jogát, hogy minden társadalmi osztályt megcsipkedjen. A satírának csak az elnyomottakat nem szabad bántani. [...] Egyik barátom unszolására 1922-ben elhatároztam, hogy megírom az első magyar politikai és társadalomtudományi színművet. Tervem megvalósítására az idő is alkalmasnak látszott. Satírikus anyag bőven kínálkozott. Így érlelődött meg bennem az a gondolat, hogy megírandó színművemben pellengérré állítom a különítmények szerepét, a földosztó demagógiát, a vagyonos kizsákmányozását, a választójog áhátványos kiterjesztését (e kérdésben mindhalálig Tisza István álláspontját teszem magamévá), a hivatali visszaéléseket, a csahos kurzus-újságírókat [...] A Tótágasban kifejtettem, hogy a magyar kizsákmányozó igaz hivatásához hűtlen lett, amikor a magasabb képzettséget kívánó politikai pályára lépett. [...] Színművem megírásánál ma is élő egyénekre nem gondoltam. [...] Minden egyes alakom akkor élt általános embertípus.”

Mészöly azt is elmondta, hogy néhány politikai célzást kihagyott a darabból, a színmű két fennmaradt rendezői példányában – az egyik a Somogyi-könyvtár, a másik Mészöly Dezső birtokában van – azonban lényeges húzás vagy változtatás nem fedezhető fel; a darab eredeti változata nem ismeretes. Megjegyzendő még, hogy a Tótágast közölni kívánta a Széphalom június végén megjelenő száma is.

A május 27-i bemutatóról másnap beszámoló szegedi napilapok kiemelték, hogy: „Ilyen előkelő közönséget ötven éves múltja alatt alig egyszer-kétszer láttak a szegedi színház falai”, „gyönyörű estélyi képe volt a színháznak, a páholyokban sok ragyogó asszonyszem szikrázott a gyémántnál szebben, a színpadon eleven golyó [...] állt a térszéken, eleven kutya-díszlet rendezetett meg a természetességével”, az előadás „egyike volt az idei év legjobbainak”, és beszámoltak arról, hogy a második felvonás után „hosszasan és me-

legen ünnepelték a szerzőt”. A darab tartalmát, a politikai satírárt a Szegedi Napló meglehetősen óvatosan értékelte: „Mészöly [...] a tudósok veszélyt nem ismerő bátorságával és (jóhiszeműleg értett) naívságával markolt bele ebbe a káoszba. [...] Kényes, átélt témakon, helyzeteken [...] a professzor úr a satírikus főlényével siklik át és itt van az a pont, amikor impónál a veszélyt nem ismerő naívsága, ami azonban épp úgy lehet a legnagyobb tudatosság is.” A Szegedi Friss Újság a politikai satíra élet azzal kívánta tompítani, hogy az „sűrűn célt [...] tévesztett és ennek legfőbb okát abban látjuk, hogy darabjának tárgyát és embeireit nem idegen, pl. exotikus vagy az e fajta témához igen alkalmas balkáni tájajba ültette”, s ezzel csökkentette a valószínűség illúzióját. A Délmagyarországban viszont Kézai Simon (Pásztor József) egyértelműen bírálta a Tótágas paraszttellenességét: „istenigazából kifigurázza a parasztot, amiért mersze van a közéletben részt venni, ami a szerző szerint [...] egyetlen osztály [...] hűbizománya.” A pontosság kedvéért megjegyzendő, hogy Mészöly satírája a birtokos gazdák ellen irányult, akik a darabban szereplő „rongyos, fakó ruhájú fakó pófájú” szegény parasztnak nem hajlandók földet juttatni, őt kódisnak, más kapcájának nevezve.) A cikkíró utalt a darab egyes dramaturgiai színpadtechnikai hiányosságaira is. A Tótágas konkrét politikai vonatkozásairól a május 28-i szegedi napilapok – részben szándékosan – nem tettek említést.

Mint a Délmagyarország május 31-i cikkében írta: „Nehogy egy pillanatra azt higgye a tanár úr, mintha a Délmagyarország szerkesztőségében nem lettek volna tisztában azzal, hogy a Tótágas második felvonásának egyik-másik részletét az Esküdt-ügyről kopírozták [...] a Délmagyarország akkor, amikor a Tótágassal foglalkozott, még csak nem is célt az arra a hasonlatosságra, amely [...] tagadhatatlanul megvan benne a közelmúltnak ehhez a hírdelt eseményéhez. A Délmagyarország ezt tudatosan tette.”

Ezzel szemben a Pesti Napló május 28-i számában a lapnak az egyetemi tanárok baráti összejövetelére elküldött munkatársa tollából „Az Esküdt-ügy a színpadon” címmel közölt tudósítást az előadásról. E cikk szerint Mészöly satírája „a legerősebb támadás a kizsákmányozás ellen [...] a közelmúlt egy szomorú közéleti jelenségéből vette tárgyát és bár a színház vezetősége nagy rövidítéseket és enyhítéseket eszközölt, mégis mindenki megdöbbenve ismert rá az Esküdt-ügy satírikus beállítására. A megdöbbenést az a tény mélyítette, hogy a színmű főhőse, aki elhúnyt és élő kizsákmányozók ismert személyi tulajdonságaival rendelkezik, a kiviteli panamáiban büntárs lesz a – titkárnak. [...] A főhős a szerző beállításában komikus, együgyű paraszt panamista. Úgy ő, mint kizsákmányozói [...] a megvesztegethetőség és börtönség reprezentánsaiként jelentkeznek.” A cikkíró nem politikai indíték, hanem a szenzációhajhászás – a sajtóban korántsem ritka – szándéka motiválta, nyilván nem számolva a következményekkel.

Még aznap ugyanis a képviselőházban Berki Gyula egységspárti képviselő – korábban Nagyatádi kizsákmányozó egyik vezetője – e lap cikkére hivatkozva élesen kikelt Nagyatádi Szabó István emlékének megsértése miatt a Tótágas szerzője és előadása ellen. Azt is mondotta, hogy „annyi sok egyetemi tanár, amennyi ebben az országban van, szükség nincsen! Egyetemi tanárok nélkül meg lehetne élni.” Figyelmeztette Klebelsbergert, hogy ez az eset az ő választókerületében történt, és Mészöly „nyilván egy kellemes, udvarias pukkaddlival akart szolgálni a kultuszminiszter

úrnak". Közbeszólásában a kisgazda-csoporthoz tartozó Szabó Sándor Klebelsberg felelősségrevonását követelte. Berki felszólalására a távollévő Klebelsberg helyett Petri Pál államtitkár válaszolt, közölve, hogy az ügyet meg fogják vizsgálni, „meg fogjuk vizsgálni, hogy ez a darab milyen és hogy a tanár úr eljárása összeegyeztethető-e egy egyetemi tanár dignitásával”. Petri a képviselőházban történetekről tájékoztatta Klebelsbergét, aki táviratban hívta fel az egyetem rektorát a darab hiteles szövegének beszerzésére és sürgős felterjesztésére.

E támadásokról Szegeden még aznap értesültek. Mészöly több lapnak is nyilatkozott; elmondotta, hogy sem az egyetemi tanárok baráti összejövetelének rendezősége, sem a rektor, sem az egyetemi tanács nem ismerte a darabot, abban nemcsak a kisgazdákat, hanem más társadalmi osztályokhoz tartozó egyes alakokat is kigúnyol, ezek egyetlen a mai közéletben szereplő vagy a közelmúltban szerepelt politikussal sem azonosíthatók. Közölte még, hogy a darab alapeszméje a szélsőségek elleni küzdelem, és „világnézlete megegyezik az úgynevezett ó-Tisza-párti mentalitással”. A színmű elbírálása, értékelése véleménye szerint szépirodalmi és nem politikai fórumok elé tartozik. Nyilatkozott Tóth Károly rektor is, aki kijelentette, hogy az előadás nem volt része az egyetemi tanárok összejövele hivatalos programjának, a darab tartalmát az egyetem illetékes faktora nem ismerték, „ha azonban [...] olvastuk volna a darabot, kétségtelen, hogy közbelépünk volna, hogy az ne adassék most elő”. A színmű előadásáért felelősséget – a szerzőn kívül – egyedül Somogyi Szilveszter polgármester vállalt. Baróthi Józsefnek, a színház főrendezőjének nyilatkozata szerint ő már a darab átvételkor figyelmeztette a szerzőt, hogy a főszereplőben Nagyatádi Szabóra lehet ráismerni, ez ellen azonban Mészöly erőiesen tiltakozott (ugyanakkor hozzájárult egyes szövegbeli változtatásokhoz). Másnap, május 29-én Mészöly – feltehetőleg a rektortól vagy a reggeli napilapokból Klebelsberg táviratáról értesülve és a következményektől félve – levelet írt a miniszternek:

„Méltóztassék megengedni, hogy a Tótágas szegedi előadása ügyében ellenem indítandó vizsgálat előtt néhány erre vonatkozó szót szólhassak. Hírlapi nyilatkozataim után legyen szabad Nagyméltóságod előtt külön is kijelentésem, hogy darabom főhőse alakjának megrajzolásakor egyáltalában nem gondoltam Nagyatádi Szabó István hatalmas egyéniségére. [...] Én véremnek tekintek minden magyart, különösen a tőzgyökeres magyarság legfőbb leléteményesét, a kisgazdaosztály tisztelteméltó tagjait. [...] Elismerem azonban, hogy távol állván a napi politikától, hiányzott a kellő perspektívám ahhoz, hogy helyesen meg tudtam volna ítélni azt, milyen veszedelmes hatást kelt a politicumnak a színpadra való vitele. Belátom, hogy ézi helytelenül tettem és kész vagyok tévedésem következményeit viselni. Visszavonom darabomat mind a színpadról, mind a könyvnyomtató műhelyből. Önként őszinte sajnálatomat fejezem ki, hogy intézményeket és vezető állásbeli személyeket kellemetlen helyzetbe hoztam darabom előadásával, melyért [...] egyes egyedül én vagyok a felelős. Önként ünnepélyesen bocsánatot kérek a Háznak minden olyan-tagjától, kinek érzelmeit akaratom ellenére darabommal megsértettem és Nagyméltóságodtól”.

Május 30-án, hétfőn Szegeden csak a Hétfői Rendkívüli Újság – a Délmagyarország hírfői kiadása – jelent meg. E lap helytelenítette a Tótágas színpadra vitelét, és közölte Juhász Gyula „Egyenes vélemény a Tótágas-

ról” című írását. Ez minden tekintetben bírálta a darabot, amelyből „hiányzik minden grácia. Sablonos figurákat mozgat, tele van ízléstelenséggel, durvasággal, de a Arisztófanesz és Molière ereje és belső igazsága nélkül”. Juhász Gyula is elítélte a Tótágas parasztel lenességét, ugyanakkor „a gondolat szabadsága névében” a leghatározottabban tiltakozott az ellen, hogy „irodalmi dolgai miatt politikai üldözésben legyen része valakinek, akár Ady Endre az, akár Mészöly Gedeon”. Említést érdemel, hogy Mészöly védelmében lépett fel a következő nap – más alapállásból – a Szegedi Új Nemzedék is (amely a Tótágas előadása miatti botrány kirobbantását a liberális Pesti Napló részéről az Ady-kérdésben konzervatív álláspontot képviselő Mészöly elleni előre megfontolt akciónak tulajdonította).

Május 30-án a képviselőházban folytatódott a Tótágas-ügy. Klebelsberg napirend előtti felszólalásában ismertette a rektor nyilatkozatát, és felolvasta Mészöly levelét, megjegyezve, hogy az „egy korrekt, férfias, magyar emberhez méltó nyilatkozat, aki a katedra izoláltságában természetesen nem bírhat azzal a politikai jugement-el, hogy meg tudta volna ítélni, egy ilyen darab micsoda visszhangot kelt. Azt hiszem, hogy ezzel mindenkit megnyugtató módon ezen incidens lényegét, érdemét el is intéztük.” Klebelsberg a továbbiakban – Szabó Sándor két nappal azelőtti közbeszólására reflektálva – közölte: „Hogy egy egyetemi tanár mit ír [...] és mit adat elő, abba én bele nem beszélhetek, és ha abba beleszólnék, akkor a szólási és gondolat szabadság ellen súlyosan vételnék. Más kérdés azután, hogyha valaki olyan darabot ír, amely bizonyos határokat túllép, akkor én utólag a magam részéről micsoda intézkedéseket látok szükségesnek.”

E miniszteri nyilatkozat azonban nem vetett véget a Tótágas előadása és szerzője ellene támadásoknak, amelyek nem kis részben Klebelsberg ellen is irányultak. A kisgazda képviselők az előző este – az egyik újság közlése szerint – bizalmas értekezleten határozták el, hogy ez ügyben szigorú intézkedéseket kívánnak Klebelsberg-től. Szabó Sándor képviselőházi felszólalásában a kisgazda társadalom pellengérré állítása miatti felháborodásának adott hangot, nem tartotta kielégítőnek sem Mészöly levelét, sem Klebelsberg nyilatkozatát. Klebelsberg újabb felszólalásában leszögezte, hogy csak a darab hiteles szövegének tanulmányozása alapján lehet megállapítani, hogy „a bocsánatot kérő nyilatkozaton túlmenőleg is van-e valami eljárásra szükség”.

A kisgazda-csoport követeléseit konkrétan is megfogalmazta a Berki Gyula és Szabó Sándor által szövegezt, Klebelsbergnek átadott emlékiratban, amelyet további tíz egységspárti képviselő is aláírt. Ebben azt kívánták, hogy Klebelsberg derítse fel teljesen a tényállást, Nagyatádi Szabó István emlékének meggyalázása, a „megdöbbentő kegyeltsértés kinek közreműködésével és illetve kinek mulasztásával és esetleg kinek helyesléssel jöhetett létre”, a miniszter szerezze be a Tótágas eredeti szövegét, derítse fel, ki ismerte a darabot az előadása előtt, és ki járult hozzá annak előadásához, és végül ki volt az, aki a színmű további előadását – helyesen – betiltotta.

A kisgazda-csoport továbbá az egységspárt értekezletének összehívását kívánta, amelyen a Tótágas-ügyet és a mezőgazdasági szakoktatás kérdését szándékoztak megtárgyalni. A Tótágas körüli vihart ugyanis arra is ki akarták használni, hogy a mezőgazdasági szakoktatás tárcairányításával kapcsolatban a Vallás- és Közoktatásiügyi Minisztérium és a kisgazda-csoport vezetőjének, Mayer Jánosnak az irányítása alatt álló Földművelésügyi

Szeged szabad kir. Városi Színházban

1927 május hó 27-én este 8 órakor

DISZELŐADÁS

Eredeti bemutató!

Eredeti bemutató!

TÓTÁGAS

Szatirikus bohózat 3 felvonásban négyaktos. Írta: Mészöly Gedeon. Rendezi: Baróthi József.

Személyek:

Kovács János, parasztember, képviselő, a Kistermelő-jóléti Központ igazgatója	Szilágyi Aladár
Kovácsné, felesége, parasztlasszony	Uti Giza
Mári, leányuk	Pártos Klári
Csobánty, kamarás, nagybirtokos	Oláh Ferenc
Jancsi, inasa	Hagymágy Miklós
Elza, vén bankár barátnője	Kaszab Anna
Trummer Géza, destruktívból konstruktívá lett újságíró, Elza barátja	Földényi László
Karolin, Elza komornája	Egyed Lenke
Blau, régimódi falusi korcsmáros	Rónai Imre
Első gazda	Rogoz Imre
Tanító úr	Keleti Árpád
Szegény ember	Szabó Samu
Bakter	Bereng József
Lakatos, egyszemélyben házmester és betörő	Kohári Pál
Detektív	Papp Ferenc
Polgári rendőr	Molnár Rezső
I. vén parasztlasszony	Herczeg Vilmosné
II. vén parasztlasszony	Kurusa Margit
III. vén parasztlasszony	Hegedűs Böske
I. parasztleány	Magyarits László
II. parasztleány	Kovács Ernő
III. parasztleány	Csonka Antal

Történet a közelmúltban, I. és III. felvonásban a szin Bagód piaca, a II-ikben Elza pesti szobája.

Minisztérium közötti hatásköri vitát az utóbbi javára döntsék el. Ezekon túlmenően azonban a kiscgazda-csoport Klebelsberg-elleni fellépését valószínűleg az évek óta meglevő ellenérzésük is befolyásolta; nem kis mértékben Klebelsbergert okolták ugyanis azért, hogy az 1922. évi választások során a kiscgazda-csoport létszámát és politikai súlyát tekintve lényegesen meggyengült. Mint a Magyar Hírlap írta, a politikai kulisszatitkok ismerői „régóta tudták, hogy a kiscgazda-csoport és gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszter között egy-

re jobban mélyülő ellentétek vannak”. Felmerült még az a terv is, hogy Szegeden tiltakozó kiscgazda-gyűlést szervezzenek.

Másnap, úgy látszott, hogy némileg enyhült a feszültség. Klebelsberg a Tótágas rendezői példányát – amelyet Mészöly az előző nap személyesen vitt fel a minisztériumba – a parlament folyosóján az ottlévő egységspárti képviselők rendelkezésére bocsátotta. A szigorú irodalomkritikusokká átalakuló képviselőknek igen rossz véleménye volt a darabról, azt ízléstelennek tar-

tották, kénytelenek voltak azonban megállapítani, hogy abban a főszereplő nem azonosítható Nagyatádi Szabó Istvánnal. (Az egyik kiszgaza képviselő szerint „az követett el tulajdonképpen kegyeletség, aki a darabban szereplő alakot összehasonlította Nagyatádi Szabó Istvánnal.”) Néhány kiszgaza képviselő viszont azt hangoztatta, hogy „kell valahol még egy példánynak lenni, ami tényleg gyalázza a nagyatádi Szabó emléket”.

Az „olvasópróbát” követő beszélgetés során Klebelsberg közölte, hogy a szerző ellen a fegyelmi eljárás folytatása az egyetemi tanács hatáskörébe tartozik. Elmondta azt is, hogy az ügy megítélésénél két szempontot kell figyelembe venni. Az egyik az, hogy „a színdarab egy aktuális politikai kérdést élez ki minden irodalmi becs nélkül és a szerző brutális módon lépett ki abból a tartózkodásból, amely egy egyetemi tanár kötelessége”, a másik: a darabnak az egyetemi tanárok baráti összejöveteléhez kapcsolódóan történt előadása „olyan hatást kelthetett, mintha a szegedi egyetemnek köze lenne ehhez a darabhoz”. Ugyanakkor hozzátette azt is, hogy „feltékenyen vigyázni kell a szólásszabadság nagy értékeire”, és figyelembe kell venni az egyetemi tanár függetlenségét is. Klebelsberg fenti, ellentmondásos állásfoglalását feltehetőleg a háborgó kiszgaza-csoport megnyugtatóására irányuló törekvése magyarázza. A darab ismeretében nyilvánvaló lehetett ugyanis számára az, hogy a Tótágas megírása és előadása felülírtégonás, fegyelmi eljárás alapját nem képezheti.

A következő nap, június 1-jén folytatódott a Tótágas-ügy a képviselőházban. Előbb Csizmadia András kiszgaza képviselő szólalt fel; szerinte a szerző „háta mögött is van valaki”, majd minősíthetetlen módon lómadta Mészölyt: „Kérem én, ha ilyen emberekre bízzuk a magyar ifjúság lelkét, [...] mi lesz velünk? [...] ne gyalázza a magyar nemzetet [...] a falusi magyarság az ő színdarabjából világosan látta, hogy benne nagyon kevés magyar vér pezseg. [...] Ha az ilyen ember Oláhországba útlevelet kérne; igazán kérném a magas kormányt, ne méltóztatnék elébe akadályokat gördíteni, hogy minél gyorsabban menjen”. Őt követően Kun Béla hódmezővásárhelyi képviselő hat órá(!) fel-szólalásában többször is kitért a Tótágas ügyre. Feltette a kérdést, vajon Mészöly bocsánatkérése „nem csupán takarója akar-e lenni annak, hogy [...] egy természetesen megindított és a kiszgaza-párt lejáratására irányuló akciónak egyik epizódja a díszelőadáson előadott színdarab. [...] a darab megsértette az egyetemes magyar kiszgaza és földműves társadalmat”.

Június 2-án a felsőházban is szóba került a Tótágas-ügy; Tóth Károly, a szegedi egyetem rektora szükségesnek tartotta, hogy napirend előtti felszólalásában foglalkozzon e kérdéssel. Hangsúlyozta, hogy „minden színdarabért a felelősséget a szerző viseli és senki más”. (Tehát sem a miniszter, sem az egyetem nem felelős.) Mészöly „ennek konzekvenciáit minden irányban – egyes irányokban talán túlzottan is – magára nézve levonta. [...] bocsánatot kért elsősorban mindazoktól, akik az általa előadott darab által magukat sértve érezték”, és ő maga kérte maga ellen a vizsgálatot. „Az egyetemi tanács ezt a vizsgálatot elrendelte, azonban annak megállapításával, hogy ez a vizsgálat nem érintheti sem a tanszabadságot, nem érintheti az írói szabadságot, nem érintheti az egyetemi tanárnak a függetlenségét.” A rektor ugyanakkor megvédte Mészölyt az előző napokban őt ért támadásoktól. Megállapította, hogy „a magyar tudományos élet egyik legkiválóbb munkása [...] jó magyar ember [...] tiltakoz-

nom kell az ő nevében is azokkal a támadásokkal szemben, amelyek az ő magyarságát érték”. A leghatározottabban cáfolta azt, hogy „e darab előadása mögött akármiféle politikai tendencia lett volna”, majd megvédte az egyetemet és Klebelsbergét is a kiszgaza-ellenesség vádjá alól, leszögezve: „azok a vádak, amelyek ellenünk irányulnak, és amelyek bizonyos fókig a kultuszminiszter úr öccellenciáját is érintették, teljességgel tarthatatlanok”.

Ugyanezen a napon került sor az egységspárt értekezletére. Ezen a Tótágas-ügyet a kiszgaza-csoport tagjai nem vetették fel, a mezőgazdasági szakoktatás kérdésében pedig Bethlen úgy foglalt állást, hogy a két miniszter azt tárgyalja meg, és véleményeltérés esetén ő fog majd dönteni (néhány nap múlva pedig „illetékes helyről” úgy nyilatkozta, hogy nincs ellentét Klebelsberg és Mayer között). Mindez már jelezte a kiszgaza-csoport politikai kampányának a „kifulladását”. Utolsó próbálkozásként Berki még egy akcióval próbálkozott: felfedezte, hogy az 1922. évi „Régi módi kalendáriom” szerzője (Öregbik Bogárdi Gedeon) Mészöly volt, és ennek egyik-másik rigmusa a Tótágas-hoz hasonlóan a kiszgaza-társadalmat gúnyolja:

„Boldog Új Esztendő: bort, búzát, baraszkot,
Export-ügyek mellől lóhoz a Parasztot!”
„Ólba tér a marha s Parlamentbe megér
Faluról Pap, Kántor, Bíró, Kanász, Sintér.”

Berki bejelentette, hogy ez ügyben a képviselőházban napirend előtt fel fog szólalni, Bethlen azonban erről tudomást szerezve „lebeszélte” Berkit a felszólalásról (közölve, hogy majd ő fogja megvizsgálni az ügyet). A „gazda” ezzel – amit a Népszava már napokkal korábban megjósolt – véget vetett a kiszgaza-csoport rebelliójának, és a Tótágas-ügy gyakorlatilag befejeződött.

A különböző politikai irányzatú napilapok, részben a megelőző, részben a következő napokban – egyik-másik félhivatalos kormánylap, Szegeden a Szegedi Napló – több tekintetben azonos módon értékelték a történeteket. Így elítélték a szólásszabadság, az írói szabadság megsértését, és számos irodalmi példát felhozva hangsúlyozták a társadalmi-politikai szatíra szabadságának követelményét.

Mint a szociáldemokrata Népszava írta: „Ha nincs egyesülési szabadság, nincs tanszabadság, tanulási szabadság, ugyan miért volna írói szabadság.” A baloldali Délmagyarország is arra mutatott rá, hogy Mészölyt „azon az alapon, ahogy a politikusok akarják, nem lehet és nem szabad felelősségre vonni a Tótágas megírásáért, illetőleg színrehozataláért”. A fájvédők lapja, a Magyarság szerint: „ha még a legnagyobb római zsarnokok is elnézték a humor papírnyilainak és a gúny irodalmi fegyvereinek személyük ellen irányított röptét, ha a legnagyobb despoták is el tudtak gyönyörködni néha a maguk emberi furcsaságainak kifigurázásában, akkor a kiszgaza irodalmároknak is tudomásul kell venniük, hogy a politikai kisüstön sok mindent lehet főzni vagy sütni, de szellemi autodafékat rendezni nem lehet”. Még meggyőzőbb érvekkel indokolta ezt Herczeg Ferenc a Pesti Hirlapban és az Új Időkben megjelent írásában: „Az, hogy a Tótágas jó vagy rossz komédia-e, nem politikai kérdés. Nincs törvény a rossz darabok ellen, valamint a rossz parlamenti szónoklatok ellen sincs [...] Ha a Tótágas-ban nincs is szó Nagyatádiról, szó van más valamiről, ami érthető módon izgatja a megboldogult miniszter

híveit: a darab a politikus kiscgazda típusának vaskos kigúnyolása. [...] Kérdés most már, szabad-e a kiscgazdát egyáltalában kigúnyolni? [...] Annak, aki részt vesz a politikai életben, a gúny és a szatíra csípéseivel szemben [...] csak egy fegyvere van: a közömbösség. Annál nyájasabban kell mosolyognia, minél érzékenyebben éri a támadás. Más védekezés nincs. [...] Hiszen Molière óta az egész francia és franciáskodó vígjátékirodalom abból él, hogy torz képeket rajzol a polgári osztály egyes típusairól. Ha a polgárság komolyan venné ezeket a komédiákat, akkor meg kellene rohannia és le kellene rombolnia a színházakat, ahol a polgári férj mindig hülye, a férjes polgárasszony mindig erkölcstelen, a polgárfiú pedig mindig komisz. Vagy írtak valaha kiscgazdákról olyan hangon, mint Shakespeare írt az angol nemességről, midőn megalkotta a gyáva, hazug és korhely Sir John Falstaff alakját? És mért nem háborognak az uralkodó családok Lear király és Hamlet szörnyűségei miatt?"

A napilapok nagy többsége – a Tótágas kritikája mellett – megvédte Mészölyt a politikai indítékú éles támadások ellen, ugyanakkor bírálta, szükségtelennek tartotta a miniszternek írt levelét.

„Mit akarnak tovább vele – írta Rákosi Jenő a Pesti Hírlapban –, fejét venni-e, vagy a szegedi Csillagbörtönbe juttatni [...] Mészöly egy érdemes, komoly magyar tudós, abból a fajtából, melyre nagyobb szükségünk van, mint a politikusok tömegére.” Ugyancsak a Pesti Hírlapban Hegedűs Lóránt helytelenítette Mészöly levelét, amelyben „kezet-lábat csókol mindenkinek, akit valaha megsértett. [...] ez a levél okmány a mostani kor bizantinizmusának”. E cikkre utalva Juhász Gyula is Magyar Bizánc c. írásában a bizantinizmust okolta e levélért.

A sajtókommentárok – az említett csekély kivétellel – elítélték a kiscgazda-csoport akcióját, megvilágítva annak motívumait.

„Ellenzéki körökben csodálkozásuknak adnak kifejezést – írta Rassay Károly lapja, az Esti Kurír –, hogy a kiscgazdák egy színdarab által vélik megsértettnek Nagyatádi szellemét, holott [...] nagyobb sérelem Nagyatádi szellemére, hogy egykori hívei feladták azt a politikai hitvallást, amely Nagyatádi küzdelmeinek évtizedeken át a gerince volt”, „az urak, akik régen maguk mögött hagyták Nagyatádi eszményeit, egy hajánál előráncigált alkalmat ragadnak meg nagyatádíságuk igazolására”. A liberális Az Est szerint is „a felháborodáshoz [...] sokkal több igényjogosultsága lenne a haragvó kiscgazdacsoportnak, ha Nagyatádi Szabó emlékéit [...] az életben, a politikában is ép olyan kegyelettel ápollák volna; ha nem hagyták volna cserben a titkos választójogot és mindazt [...] amiért a vezér élt és küzdött”. A Délmagyarország is ezt hangsúlyozta: „mi lenne, ha a kiscgazdák százezrei eléjük állnának a kiscgazda-képviselőknek és azt kérdeznék tőlük: „Hová tettétek [...] a mi nagyatádi Szabó Istvánunk programját? Ti [...] megcsúfoltátok a mi igazi vezérünk emlékét.”

A napilapok jól látták a kiscgazda-csoport fellépésének Klebelsberg ellen irányuló élet is. „Most még a kultuszminisztert vonják külön felelősségre – írta a Budapesti Hírlap – [...] kormánypárti politikusok részéről egészen szokatlan hangot használnak vele szemben. [...] A politikusok most azért égetnek boszorkányt Szegeden, hogy a máglya füstjét a kultuszminiszter orra alá csaphassák.” Az Esti Kurír szerint is a kiscgazda-képviselők „nyíltan üzennek hadat Klebelsberg kultuszminiszternek. [...] Saját miniszterüket támadják kíméletlen éllel.” Ugyanakkor egyes újságok

Klebelsbergert is bírálták azért, hogy a szólásszabadság, az írói szabadság, az egyetemi tanár függetlensége követelményeit szem előtt tartva nem lépett fel egyértelműen a Mészöly elleni támadásokkal szemben.

Klebelsberg e magatartását – mint arról az előzők során már említés történt – elsősorban a kiscgazda-csoport lecsendesítését célzó törekvése teszi érthetővé; Mészöly „komoly” felelősségrevonására véleményem szerint egy percig sem gondolt. Ezt bizonyítja az is, hogy Mészöly levelét a minisztériumban az alábbi megjegyzéssel tették ad acta: „Mészöly levelét a miniszter a képviselőházban felolvasta, és az ügy a rektor felsőházi beszédjével befejezést nyert.” Az egyetemen pedig nyilvánvalóan a fegyelmi eljárás „elaltatására” törekedtek. Az egyetemi tanács ugyan még május 31-i ülésén kijelölte a három tagú fegyelmi bizottságot, e bizottság működésének, az esetleges fegyelmi ítéletnek azonban semmiféle nyomát nem tudtam fellelni, és Mészölyt az 1928/29. tanévre – az anciennitás hagyományos elvének megfelelően – dékánná választották (amit a miniszter megerősített).

A Tótágas-ügy kitűnő paródiáját Juhász Gyula írta meg a Délmagyarország június 5-i számában, Tótágas címmel, amely: „Szabályos szatirikus bohózat nótákkal és interpellációkkal. Kiscgazdákkal szemben merénylet, irodalommal szemben kísérlet. Rendezték a színházban, a parlamentben és a közéleti cirkuszban.”

Ezzel mi is végére értünk a Tótágas-ügy krónikájának. Az ügy tényleges jelentőségét nem volna helyes túlbecsülni, nagyobb volt a füstje, mint a lángja, a Magyar Kultúra kritikusat idézve „művihar egy pohár vízben” – de abban jól láthatóan tükröződtek e kor politikai viszonyai.

✱

Források, irodalom

E tanulmány megírásánál feldolgoztam a Magyar Országos Levéltár és a Csongrád megyei Levéltár vonatkozó – igen csekély – iratanyagát, az 1927–1931. évi országgyűlés képviselőháza naplójának IV. és V., felsőháza naplójának I. kötetét, továbbá a következő fővárosi és szegedi periodikákat: Budapesti Hírlap, Délmagyarország, Az Est, Esti Kurír, Hétfői Rendkívüli Újság, A Kiscgazda, Magyar Hírlap, Magyar Kultúra, Magyarország, Magyarság, Nemzeti Újság, Népszava, 8 Órai Újság, Pesti Hírlap, Pesti Napló, Szegedi Friss Újság, Szegedi Napló, Szegedi Új Nemzedék, Új Nemzedék, Újság.

A Tótágas-ügyet röviden ismertette Péter László Juhász Gyula Összes Művei 8. kötetének jegyzeteiben, valamint a Magyar Hírlap 1980. június 11-i számában (ez szerepel a Szegedi örökség c. tanulmánykötetében is), valamint Ilia Mihály és Nyíri Antal a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara 1980. május 21-i ünnepi ülésén tartott – és a Tiszatájban, ill. a Magyar Nyelvben közölt – előadásukban. Számos korabeli napilap alapján részletesen ismertette az ügyet Kikli Tivadar: Tótágas a „Tótágas” körül - Egy szegedi bohózat(író) kálváriája c., kiadásra nem került munkájában. (Gépírásos példánya a Somogyi-könyvtárban van elhelyezve.) A színmű rendezői példányát, valamint néhány dokumentumot Mészöly Dezső bocsátott rendelkezésemre, amelyért köszönetemet fejezem ki.

Ladányi Andor

Az áldozatos szeretet mindent megszentel

Salvatore nővérek a gyermekklinikán 1919–1932

Az egyetem Szegedre kerülése – a gyermekgyógyászati klinika felépülése

A Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem megszüntetése után, a magyar nemzetgyűlés 1921. máj. 29-én fogadta el azt a törvényjavaslatot, mely szerint az egyetem ideiglenesen Szegeden nyer elhelyezést. (1921. XXV. tc.)

Az egyetemet 1921. okt. 29-én avatta föl Horthy Miklós kormányzó, de az oktatómunka (ez volt az 50. tanév) már okt. 12-én beindult, igaz, rendkívül mostoha körülmények között. (Magyar Kórház 1939. évf. 6. sz. 155. old.)

Az Orvostudományi Kar Gyermekgyógyászati Rendszéke – Hainiss Elemér egy. ny. r. tanár vezetésével – a Gref János alapította gyermekkórházban nyert elhelyezést.

Az egyetem fejlesztésére a kormány – különösen Klebelsberg Kunó vallás és közoktatási miniszter nagy erőfeszítéseket tett, de jelentős segítséget kapott ehhez Szeged városától is, melynek közgyűlése 1924. jún. 30-án olyan határozatot hozott, hogy 50 éven keresztül, évi 24 vagon búza értékének megfelelő összeggel járul hozzá az egyetemi építkezésekhez. (Ugyanott)

Az első egyetemi épület, melynek építéséhez hozzákezdtek, éppen a gyermekgyógyászati klinika volt. Alapkövét Horthy Miklós kormányzó 1926. okt. 6-án helyezte el. Az építkezés 2 év és 4 hónapig tartott. A beköltözés 1929 február közepén kezdődött, és március 9-én fejeződött be. (Szegedi Új Nemzedék 1929. márc. 8.)

Az új klinikát Klebelsberg Kunó márc. 11-én tekintette meg kíséretével. Ez mintegy a klinika felavatását jelentette. Klebelsberg és kísérete másfél órán keresztül járta az épületet. Mindent alaposan megvizsgáltak, a gyerekekkel is hosszasan elbeszélgettek, majd a miniszter egyórás beszédet tartott a klinika előadótermében. (Szegedi Új Nemzedék 1929. márc. 12.)

A klinika két épületének (1285 m² és 375 m²) 28 betegszobájában 96 ágyat helyeztek el. Az oktató és gyógyító munkát 7 díjazott orvos és 6 díjtalan gyakornok végezte Hainiss Elemér prof. vezetésével. A segédszemélyzet létszáma (az ápolónővérektől a fűtőig bezárólag) 35 fő volt. Közük voltak a Legszentebb Üdvözítő

Leányai szerzetesnővérek is. (Magyar Kórház idézett cikk)

A Legszentebb Üdvözítő Leányai (Congregatio Filiarum Ss. Salvatore)

A szerzetesrendet Elisabeth Eppinger (Mária Alfonsa) alapította 1849-ben az elzászi Niederbronn városában. Az akkori Magyarországon, először a pozsonyi gyermekkórházban kezdték meg tevékenységüket 1896-ban. A pozsonyi anyaház 1913-ban készült el.

A rend célkitűzései: A felebarátjainak előmozdítása, a szegények gondozása, a kórházi és egyéb-betegápolás, a keresztyén ifiúság oktatása és nevelése.

Jelmondatuk: *Az áldozatos szeretet mindent megszentel.*

A két világháború között Budapesten, Szegeden és Pestújváron kórházban, illetve klinikán működtek; Budatétényben nyomorék gyerekeket gondoztak. Sopronban árvaházat tartottak fenn; Szászváron, Lábatlanon, Mezőszilasán, Dunaszekcsőn iskolában tanítottak. A rend 1950-ben történt megszüntetésekor 180-an voltak. (Lásd: Ruskely Mária: Szerzetesrendek; Bp. 1990. 156. old.)

Szerződés a szegedi tevékenységről

A Szegedi Gyermekgyógyászati Klinikán végzendő munkáról már az építkezés idején megkezdődött a tárgyalás az egyetem és a Pozsonyban székelő rendi vezetés között, és ez 1929. febr. 7-én egy hat évre szóló szerződés megkötésével zárult. (Lásd: Szeged-Csanád Egyházmegye Püspöki Levéltára, továbbiakban Püsp. Lev. – 303/932)

A szerződés szövege szinte teljes egészében a nővérek jogairól, a nekik járó juttatásokról szól, és alig történik említés a köteleességeikről.

A szerzetesnővérek a szerződés értelmében elvállalják a klinikán a gyermekápolást, és a rend ehhez elegendő nővért fog alkalmazni. A szükséges létszámot – az általános főnőknő beleegyezésével – a klinika igazgatójának javaslatára az egyetemi vezetés állapítja meg.

Munkájuk ellenértékéként a nővérek a következő juttatásokat kapják: lakást (fűtéssel, világítással), a klinika konyhájáról másodosztályú ételmezést, ruhamosatót, havi 50 pengőt, melyet a helyi főnőknőnek fizet az egyetem. Kapnak még havi 1 db szap-

pant, cipőfűzőt, cipőkrémet, varróeszközöket, ruhakefét, gyufát, szidolt, surrolókefét, törülközőket, papírt és írókészletet.

A munka közben megbetegedett szerzetesnővérek – a szerződés értelmében – kéthónapi másodosztályú, díjtalan kezelésre jogosultak. Az elhalataltakat pedig az egyetem temetteti el.

A hitélet gyakorlásához is minden feltételt biztosít az egyetem a szerződés szerint, de azt a nővéreknek úgy kell megszervezni, hogy az ápolási munkát ne akadályozza.

A rendi kongregáció lelki gyakorlatain való részvételre például évente 12 nap szabadságot kapnak, de egyszerre nem lehet túl sok nővér távol, és helyettesekről is a kongregáció előjáróságának kell gondoskodnia.

A nővérek szentmisén való részvételének könnyítését szolgálta a klinikai kápolna létesítése, amelynek működési költségeit (misebor, ostdya, miséző papok tiszteletdíja stb.) az egyetemnek kell fedezni. Erre az egyetem és az általános főnőknő általánnyal állapít meg majd a későbbiekben.

A klinikán tevékenykedő nővérek a szerzetesi kongregáció általános főnőknőjének feltétlen engedelmességgel tartoznak. A főnőknő saját belátása szerint szabadon cserélheti őket, de helyettesről köteles gondoskodni.

A szerződést – mint említettük – hat évre kötötték. Az egyetem kötelezettséget vállalt arra, hogy ez alatt nem mond föl a kongregációnak, kivéve, ha a szerzetesnővérek nem teljesítik köteleességeiket, vagy ha a klinika megszűnik. De ezekre az esetekre hat hónapos felmondási időt kötöttek ki. Ugyanezt a kötelezettséget a kongregáció is vállalta az egyetemmel szemben.

A szerződés azt is kimondta, hogy ha lejártá előttről fél évvel egyik fél sem mondja fel, akkor újabb hat évre érvényre lép.

Az egyetem részéről dr. Hainiss Elemér egy. ny. r. tanár a gyermekgyógyászati klinika igazgatója és Soóky István a gazdasági hivatal igazgatója, a szerzetesrend részéről pedig Lischka M. Aemiliana a Legszentebb Üdvözítő Leányai Kongregációjának főnőknője írta alá a szerződést, Sehner Ferenc és Debreceni Jenő tanúk előtt.

Jóváhagyó kézjeggyel febr. 9-én Glattfelder Gyula Csanádi püspök,

márc. 16-án pedig Haász Aladár minisztériumi osztálytanácsos is ellátta.

Szerzetesnővérek a klinikán

A szerzetesnővérek klinikai tevékenységéről sajnos elég hiányosak az adataink. Nem tudjuk, hogy az ápolói munka teljes ellátását biztosító létszám helyett, miért csak 7 fő jött, akik mellé az egyetemnek még 16 világi ápolónővért kellett alkalmazni.

Tudjuk viszont azt, hogy a 7 szerzetesnővér egy 1-től már dolgozott a klinikán, Szabó Mária Theonia vezetésével.

A mindennapi ápolónői munka mellett, ez a kis csoport külön szint vitt a klinika életébe. Nagyon jól együttműködtek a klinikát patronáló Szegedi Katolikus Nővédő Egyesület tagjaival. Minden kedden és csütörtökön – velük közösen – mesedélutánt rendeztek a gyerekeknek. Az iskolás korú gyerekeknek pedig segítettek a kiesett tananyag pótlásában. (Lásd: Szegedi Új Nemzedék 1930. máj. 2.)

A világi ápolónők bevonásával énekkart alakítottak, mely az egyházi rendezvényeken kívül, a gyerekek számára rendezett ünnepségeken is fellépett, például karácsonykor.

A karácsonyi ünnepélyek fő szervezői egyébként Szabó Mária Theonia szerzetes főnöknő; Gárgyán Kató óvónő, a katolikus nővédő gyermekmissziójának vezetője és Tóth Viktória főápolónő voltak.

A karácsonyi ünnepségeken minden évben jelen voltak: Glattfelder Gyula Csanádi püspök a titkárával, Aigner Károlyné (a főispán felesége), dr. Szőke Gyuláné (Glattfelder püspök testvére), Begavári Back Bernátné (malomtulajdonos felesége) dr. Kószó Istvánné (volt főispánné), dr. Korpássy Gyuláné (professzor feleség), dr. Gyórfy István rektor.

Az 1930-as karácsonyi ünnepségen már dr. Waltner Károly egy. magántanár köszöntötte a vendégeket, mivel Hainiss professzor (1930 augusztusában) a budapesti gyerekklinikára távozott. Az ünnepségen az ápolónők énekkara és a klinikán tartózkodó gyerekek – akik verseket szavaltak, énekeltek és rövid kis jeleneteket adtak elő – együtt szerepeltek. Az összegyűjtött szeretetszolgálatból 40 gyereket és a klinikai segédszemélyzet 20 tagját ajándékozták meg. (Szegedi Új Nemzedék 1930. dec. 24.)

Az 1931-i karácsonyi ünnepséget, mivel a klinikán sok volt a fekvő beteg, nem a nagy előadóban, hanem a kórtermekben ünnepelték, és 5 karácsonyfát állítottak. (Ugyanott 1931. dec. 24.)

Arról már történt említés, hogy a szerzetesnővérek mindennapos ajtatósságukat a klinika kápolnájában végezték be. Berendezésében a katolikus szervezetek, egyesületek (pl. a nővédő egyesület) is közreműködtek. (Szegedi Új Nemzedék 1929. jún. 16.)

A szerzetesnővérek – mivel létszámuk a hat főt meghaladta – önálló rendi közösséget alkottak. Külön lelki

gondozójuk (gyóntatójuk) is volt Révai József piarista szerzetestanár személyében. (Püsp. Lev. 1325/930)

A kápolnában eleinte Kaposy Gyula (aki a klinikán lévő beteg gyerekek lelki gondozója is volt), Zányi László és Russ Károly hittanárak főként miséztek. 1930. máj. 14-én azonban a szerzetesnővérek Révai József gyóntatójukon keresztül arra kérték

Glattfelder püspököt, hogy a kápolnába igazgatót (állandó misézőt) nevezzék ki. A püspök teljesítette kérésüket, és Zányi László piarista hittanárt nevezte ki igazgatónak. (Ugyanott)

A szerzetesnővérek távozása a klinikáról

A kedvező körülmények ellenére, a szerzetesnővérek mégsem voltak elégedettek helyzetükkel. Lischka Aemiliana általános főnöknő Pozsonyban 1932. jan. 19-én kelt levelében – a kongregáció tanácsának jan. 16-i határozatát tolmácsolva – arra kért engedélyt Glattfelder püspöktől, hogy a gyermekklinikával kötött szerződésüket felbontthassák. A kongregáció jan. 19-én kelt határozata ugyanis a szerződést úgy értelmezi, hogy a hat éves terminus csak az egyetemre kötelező.

A levél a felmondást röviden így indokolja: „A 7 nővér, 16 világi ápolónővel teljesít szolgálatot, ami kedvezőtlenül befolyásolja a szerzetesi életet, és semmi remény sincs, hogy ez a helyzet megváltozzék.” (Püsp. Lev. 303/932) Hogy miért alakult ki ez a kedvezőtlen arány, annak nincsen semmi nyoma.)

Glattfelder püspök febr. 10-én kelt válaszában, sajnálattal ugyan, de tudomásul veszi döntésüket, csak arra kéri őket, hogy addig maradjanak, míg a klinika pótlásukat megoldja. Sopsich János püspöki titkár azonban emlékezteti őket a szerződésben vállalt kötelezettségükre, arra, hogy hat éven belül nem bontják fel a szerződést, illetve betartják a hathónapos felmondási időt.

Erre válaszul az általános főnöknő újabb levelet ír Glattfelder püspöknek. Ebben arra kéri, engedje meg nekik azt, hogy újabb kérvénnyel fordulhassanak a klinikához, az idő előtti felmondás lehetőségét kérve.

Levelében újra kifejti a felmondás indító okát: „Mivel a mi kongregáci-

ónk nővérei nem tudnak ott rendi közösségi életet élni, mivel szinte elvesznek a világi ápolónők között.” (Ugyanott)

A megoldást abban látja, hogy az egyetemen működő másik két nagyobb rend valamelyike vállalja el a gyermekgyógyászati klinikán az ápolónői munkát.

„Vannak azonban a szegedi egyetemi klinikákon más kongregációk is alkalmazva, még pedig sokkal nagyobb taglétszámmal mint a miénk; azt hisszük, hogy ezek könnyebben tudnának szerzetesi életük rendes folytatására támaszt találni ottani nagyobb telepükön, ha a gyerekklinikára is kerülnének helyettük.” (Ugyanott)

A sebészeti klinikán 1929 nyaratól a Szatmári Irgalmas Nővérek dolgoztak 22 fővel. A belgyógyászati klinikán pedig ugyanettől az időtől az Isteni Megváltó Leányai végeztek az ápolónői munkát, ugyancsak 22-es létszámmal. (Szegedi Új Nemzedék 1929. dec. 22.)

A püspök febr. 29-én kelt levelében engedélyezi a kérelem benyújtását. Ismételten utal azonban a hathónapos felmondási időre. De ha a klinika nem ragaszkodik ehhez, akkor a korábbi távozással szemben neki sincsen kifogása.

Végül a szerződő felek a nővérek 1932. júl. 1-i távozásában állapodtak meg.

Megmaradt azonban a szerzetesnővérek kápolnája a klinikán. Kramár Jenő a klinika igazgatója (1931. aug-tól töltötte be ezt a tisztséget) ugyanis már 1932. jún. 28-án kérte Glattfelder püspököt, hogy a szerzetesnővérek távozása után is megtarthassák a klinika kápolnáját. Fenntartását, házi kápolnává való nyilvánítását azzal indokolta, hogy „sok olyan beteg van, akik koruknál fogva már szentmise hallgatásra kötelezettek, de betegségük miatt nyilvános templomba nem tudnak menni.” (Püsp. Lev. 1644/932)

Glattfelder püspök azzal a feltétellel engedélyezte, ha Kramár professzornak sikerül legalább egy esztendőn át vasár és ünnepnapokra miséző papot szerezni. (Ugyanott) Mivel ez sikerült, a kápolna maradt.

A Legszenőbb Üdvözítő Leányainak megüresedett helyét azonban sem a Szatmári Irgalmas Nővérek, sem az Isteni Megváltó Leányai nem töltötték be, hanem munkájukat világi nővérek alkalmazásával pótolták. E rövid időszakról eltekintve nem is tevékenykedtek többé szerzetesnővérek a szegedi gyermekgyógyászati klinikán.

Pál József

Válasz bocsánatkérési ügyben

A Szeged 1998. szeptemberi számának 40-41. oldalán publikálta Rimai Éva vitairását („Tessen inkább bocsánatot kérni!”), amely a júniusi számban megjelent, Lengyel András által velem készített interjúnak egyetlen részét, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán töltött másfél évemre (1981-82) vonatkozó visszaemlékezés-részletet kifogásolja. Mivel a szerkesztőség nem juttatta el hozzám vitairásának kéziratát, mint ez általában szokásos, sem a vitairást tartalmazó számot, így csak késve tudok írására válaszolni; az olvasó tehát, ha arra kíváncsi, kinek mennyi igazsága van, kénytelen lesz fellapozni a Szeged júniusi és szeptemberi számait is. Rimai Éva az interjúrészletnek azon mondatait kifogásolja, amelyek rossz fényt vetnek az akkori főiskolára (illetve a magyar és a történelem tanszerekre), amelynek 1981-ben ő végzős, én elsős hallgatója voltam. Leghosszabban azon félmondat cáfolatával foglalkozik, amely így hangzik: „az az oktatás, ami a főiskolán zajlott, vagy érdektelen volt számomra, vagy színvonalatlan, vagy kommunista.” Felsorolja név szerint a két szak majd’ összes tanárát (sajnos Grezsa Ferenc nevét hibásan írva), és hol kimondva, hol kimondatlanul azt állítja, hogy én az interjúban e tanárokról azt mondtam, hogy színvonalatlanok és kommunisták voltak: „fölfoghatatlan számomra, miképp vélhetők épp ezeknek a tanároknak az órai színvonalatlannak, s főként: ők maguk miként tarthatók kommunistáknak” – írja Rimai Éva. Vitairásának az a végkövetkeztetése (és címe), hogy bocsánatot kellene kérnem e tanároktól. Bár biztos vagyok benne, hogy a Szeged olvasói meg tudják különböztetni az „és” kötőszót a „vagy...től”, mivel egy olvasónak, Rimai Évának ez mégis láthatóan súlyos nehézségeket okozott, elismertem még egyszer, amit az idézett félmondatban mondtam.

Rimai Éva írásában mindvégig úgy tesz, mintha az ímént idézett félmondatom így hangzott volna: „az az oktatás, ami a főiskolán zajlott, érdektelen, színvonalatlan és kommunista volt”. Ha ezt mondtam volna, akkor e három jelző valóban a két szak összes, vagy legalábbis első évfolyamon tanító összes oktatójának órájára vonatkozna, bár még mindig csak az órákra, s nem magukra a személyekre, mint ahogy Rimai Éva értelmezi. Csakhogy én nem ezt mondtam. Elismételtem inkább, a gondokat okozó „vagy” kötőszavak nélkül, amit valójában mondtam: az az oktatás, ami a főiskolán zajlott, részben érdektelen volt számomra, részben színvonalatlan, részben kommunista. Vajon miért vált ki e félmondat olyan indulatokat valakiből, amely elvezeti mondandóm meghamisításához, s olyan gúnyos vagy kétértelműen gyanúsító kitételekhez, amelyek, ha jól látom, megsérténi szeretnék azt, aki e félmondatot mondta? Az akkori oktatásra vonatkozó melyik jelzőm okozhatta ezt?

Lássuk először a harmadik jelzőt. Az ténykérdés, hogy a főiskolai oktatás egy része kommunista volt: bár Rimai Éva vitairása egyetlen szót sem ejt erről, olyan tantárgyak is szerepeltek a főiskolai képzésben, mint politikai gazdaságtan, dial. mat., tört. mat., munkásmozgalomtörténet stb., az ún. ideológiai tárgyak. Vajon milyen ideológia határozta meg ezeket, ha nem a kommunista? Attól tartok, ezen a kijelentésen nincs sok megbotránkoznivaló. Ha azt mondom, az akkor hallgatott tanórák egy része érdektelen volt számomra, nem egyszerűen az oktatásról mondok véleményt: elsősorban akkori önmagamot jellemzem ezzel. Mint az interjú ezen részéből kiderülhetett (ha az olvasó fellapozza, láthatja), 1981 táján úgy véltem, rossz szakot választottam, valójában szociológus szerettem volna lenni, s szinte minden érdeklődésemet lekötötte az az (ellenzéki) politikai világ, amellyel akkoriban megismerkedtem. Nem hiszem, hogy meglepő, ha ezek után azt állítom, hogy nem nagyon érdekelt mondjuk egy nyelvtörténeti vagy ökortörténeti óra.

Az, hogy valaki színvonalatlannak talál tanórákat, vélemény kérdése. Különbözőek vagyunk, mások az elvárásaink, az érdeklődésünk. Szerintem semmi meglepő nincs abban, ha egyikőnk színvonalasnak tartja ugyanazt az előadást, amit a másikunk színvonalatlannak. Nem egészen értem, miért „fölfoghatatlan” (mint írja) Rimai Éva számá-

ra, hogy valakinek ugyanazon intézmény óráiról más a véleménye, mint az övé. S ha netán azt mondtam volna (mint ahogy nem tettem), név szerint, hogy X.Y.-tól színvonalatlan előadásokat kellett közelebbről hallgatnom, vagy azt mondtam volna, hogy Z. tanszéken színvonalatlannak voltak az órák, megsértettem volna-e ezzel azokat a tanárokat, akikről beszéltem, s bocsánatot kellene-e tőlük kérnem? Megsértem-e a színészeket, rendezőket, ha pl. azt mondom, hogy 20 éve nagyon gyenge előadásokat lehetett a Szegedi Nemzeti Színházban látni? Egy nyilvános szereplőről megfogalmazott negatív értéktelet sértés volna, amelyért illik bocsánatot kérni? Nem természetes az, hogy van, akinek pozitív a véleménye egy előadásról, akár színházi, akár főiskolai, s van akinek negatív? Vagy csak azt nem tartjuk jónak, hogy ezeket a véleményeket nyilvánosan is el lehet mondani? Engem egyáltalán nem zavar, hogy Rimai Éva láthatóan sokkal magasabbra értékeli az akkor folyó főiskolai oktatás színvonalát, mint én. Annak is örülök, hogy ennek hangot adott. Annak már kevésbé, hogy úgy látom, azt szeretné, ha az általam megfogalmazott vélemény, amely az övétől eltér, nem létezne vagy nem hangozna el: ha visszavonnám, s bocsánatot kérnék érte.

Azonban nem az idézett félmondat volt az egyetlen, amelyet Rimai Éva kifogásol. A főiskolai éveimmel foglalkozó interjúrészlet ezzel a mondattal kezdődik: „Hát, a főiskola elég sötét helynek látszott akkor számomra.” Az olvasó, emlégetett félmondatomon kívül, az interjúban nemigen talál támpontot arra nézve, miért is tarthatta egy 20 éves izgága fiatalember sötét helynek ezt az intézményt. Találhat viszont Rimai Éva vitairásában, aki – talán akaratan kívül – jóval negatívabb képet fest a főiskoláról, mint én az interjúban. Hiszen abból a hosszú részből, amelyet Nagy Istvánról és tanszékéről írt, az is kiderül, hogy Nagy Istvánt órái miatt „menetrendszerűen” feljelentették, hol diákjai, hol tanártársai, gondolom a pártbizottságon; kiderül az is, hogy milyen vádakkal illethették őt, amikor behívták a pártbizottságra, s kiderül az is, hogy nyilvános óráin az általa tanított tárgyról nem mondhatta el mindazt, amit elmondandónak tartott, csak bizalmas körben, néhány diáknak. Ez nem elég ahhoz, hogy „sötét hely”-nek nevezzük ezt az intézményt, függetlenül attól, hány olyan intézmény volt akkor Magyarországon, ahol ugyanígy följelentettek, behívtak, kioktattak és öncenzúrárt gyakoroltak az emberek? Mi kellene még hozzá, ha ez nem elég? A főiskolai évekről szóló részlet végén ezt mondtam: „Akkor fogalmazok pontosan, ha azt mondom, a gyomrom fordult fel tőle [értsd: e sötét helytől, a főiskolától] akkor is, most is, ha rá gondolok.” Vajon azok, akiket hosszú éveken át Nagy Istvánhoz hasonlóan feljelentettek, behívtak, kioktattak, akik éveken át öncenzúrárt gyakoroltak – s gondolják el olvasóim azt a sok-sok megaláztatást, idegességet, félelmet is, amely átszötte mindezek miatt a mindennapokat –, vajon az ő gyomruk nem fordul fel, nem rándul görcsbe egy pillanatra, ha visszagondolnak arra, ami történt velük?

Rimai Éva, értetlenül állva azelőtt, hogy ilyen elítélő mondatokat mondtam a főiskoláról, amelyet ő szeretett, egyik bekezdésében azt feltételezi, bizonyára „másfél évtizeddel ezelőtti esetleges sérelmek” hagytak mély nyomot bennem, azért mondtam azt, amit mondtam. Nos, attól még, hogy nem engem, hanem például az általam alig ismert Nagy Istvánt jelentették fel, hívták be stb., éppúgy felháborítónak, morálisan elfogadhatatlannak tartom a vele történeteket, mintha velem történt volna. Még pontosabban azt a világot, írt és íratlan szabályait, a szabályokat érvényesítő emberek magatartásait tartottam és tanom morálisan elfogadhatatlannak, amelyben mindez „menetrendszerűen” megtörtént.

Az olvasó persze azt gondolhatja, lehet, hogy a főiskolán történt ilyesmi tanárokkal, de ez mégsem magyarázza meg egy akkori 20 éves hallgató ilyen fokú elutasító érzelmét. Mint kiderülhetett az eddigiekből, Rimai Éva negyedeves volt 1981-ben, én elsős ugyanazon a szakon, tehát ténylegesen nem hallgattuk ugyanazokat a tanórákat. Volt

azonban egy esemény, amelynek lehet, hogy mindketten résztvevői voltunk, amit most szeretnék elmesélni. Az első főiskolai hetek egyikében kötelező őszi munkán kellett résztvennünk (szőlőszüret), s éppen a negyedévesekkel kerültek egy csoportba az elsősök. Az a főiskolai tanár, aki felügyelte mindezt, munkaversenyt hirdetett. Párban kellett volna dolgoznunk, de tagadhatatlan, többet beszélgettünk, mint a munkaverseny megkívánta volna. A tanár, többszöri tréfás hangú figyelmeztetés után, egyszer, míg távol voltam a vödörrel, odament a társnőmhöz, megszidta, mert nem dolgozunk, azzal fejezve be, hogy „fogunk mi még vizsgánál is találkozni”. A lány sírva mesélte el ezt nekem. Este a közös ebédlői vacsora előtt a tanár beszédben értékelte a munkaverseny eredményeit, s fölállította azokat (négy fiút), akik az utolsók lettek, s megdorgálta őket. Ekkor, mivel megaláztatónak éreztem a szituációt, felálltam az asztalomtól és kimentem a teremből, három vagy négy társammal együtt – valamennyien elsősök voltak. Az ebédlőben dermedt volt a csend, csak a tanár ordított magából kikelve, amiből ma már csak arra emlékszem, hogy „Azonnal álljanak meg!”, valamint arra: „Fasiszták!” Hát így kezdődött a történetem a főiskolával. Hozzá kell még tennem, hogy a tanár a vizsgát illetően nem váltotta be fenyegetését, s később korrekt viszonyba kerültem vele én is. De ez nem változtatott azon a véleményemen, hogy „sötét hely” az, ahol egy tanár megfenyegetheti vagy megaláztatja a hallgatóit, s az fel sem merül, hogy felnőtt embereként kezelje őket. Vajon elég-e ennyi ahhoz, hogy sötét helynek nevezzem az akkori főiskolát?

A Szeged szerkesztőbizottságának egyik tagja, Darvasi László, egy 82-es történetet tudna elmesélni, amikor egyszer csak azt vette észre, hogy rendőrségi kihallgatások alanya lett, s egy készülő per negyed- vagy ötödrendű vád-

lotta. Én csak felidézem itt e történetet, hogy eldönthesse az olvasó, kinek is kellene kitől bocsánatot kérni. Azokat a főiskolai hallgatókat, akiket akár vádlottként, akár tanúként kihallgattak, szemináriumokról hívatta ki a rendőrség. Akik vádlottak lettek, a főiskola rendes március 15-i műsorának szereplői voltak, s egy izgatási perbe kerültek bele, amelynek a tárgyalására már csak egy vádlottja maradt, Benda Balázs, aki nem volt főiskolás, viszont 12 pontokat ragasztgatott március 14-én a Kárász utcai kirakatokra. Azon négy főiskolás ellen, akiket eredetileg vádlottként kezeltek (talán mivel szamizdatokat találtak a lakásokban a házkutatás során), a rendőrség végül is nem emelt vádat, a főiskola viszont fegyelmi tárgyalással közülközött két fiatalembert eltávolított az intézményből. Máig szégyellem, hogy amikor ideadták nekem azt az aláírási ívet, amely a főiskoláról való eltávolításuk ellen emelt szót, nem mertem aláírni, bár korábban aláírtam már több hasonló aláírásgyűjtő ívet. Attól féltem, elérhet a rendőrség hozzám is: azokat a szamizdatokat, amiket a lakásokban megtaláltak, tőlem kapta Darvasi. De ez mindegy: szégyellem magam akkor is és ma is. Vajon eszükbe jut-e ez az eljárás azoknak, akik akkor a négy hallgató ügyében a fegyelmi bizottságban ültek vagy akik megszervezték a tárgyalást, akik kijelölték a bizottság tagjait, akik aláírták az ezzel kapcsolatos jegyzőkönyveket? Eszükbe jut-e, hogy helyesen cselekedtek-e, hogy vajon görcsbe rándul-e a négy egykori hallgató gyomra ma, ha erre a történetre gondol? Remélem, volt már olyan főigazgatója azóta a főiskolának, aki nyilvánosan *bocsánatot* kért intézménye nevében azokról a tanároktól, akiket feljelentettek, behívtak stb., s azokról a hallgatóktól, akikkel szemben úgy jártak el, mint ezekkel a diákokkal szemben.

Takáts József

Emlékezni fontosabb!

Akár meg is bocsáthatunk, akár bocsánatot is kérhetünk, de még is csak fontosabb emlékezni

Rögvest a közepébe vágnék.

Az 1982-es év március tizenötödikei ünnepség műsorát az akkori első évfolyamos magyar szakosok, illetve egy-két egyéb jóbarátjuk prezentálta. Már az ünnepséget megelőzően történt egy kis incidens. A műsorban szerepelt egy nagy, nemzetiszín gézászló, melyet a fiatalok kihajtva, a sarkainál fogva vittek végig az Oskola utcán. Am a régi híd környékén megállította őket néhány civilruhás rendőr, akik a zászló összehajtására tettek javaslatot. Az ünnepi műsort az Ifjúsági Házban tartották meg, emlékezetem szerint rendben lezajlott. Hanem aztán a zászló újra kibontott, ez már délutáni órákban volt, s a Kárász utca érintésével így vitették el egészen a Béke tanszékiig, hol jóízű, úgymond nemzeti mulatozás kezdődött, főiskolás hallgatók, a roppant lelkes törzsközségek, valamint néhány jelenlévő besugó részvételével, Kossuth nótá, Székely Himnusz, etc., s tartott ez még akkor is, amikor a kocsmába behatoló civilruhás nyomozók rá kívánták venni a jelenlévőket az ünnepi csöndre. Megjegyzem, nem nagy sikerrel. Napközben, mint később kiderült, Benda Balázs, ki akkor még szegedi gimnazista volt, bizonyos 12 pontokat ragasztgatott a Kárász utca kirakataira. Jómagam máig sem tudom, mitfele pontok voltak, eredetiek-e, avagy ártítottak. Másnap délelőtt kezdtek bevinni az embereket, kihallgatások és házkutatások követték egymást. A mi albérlletünkben négy nyomozó tartott kutatást két óra hosszan keresztül, minek utána lefoglaltak néhány szamizdatot, kézzel írt verset, ártatlan házi plakátot, rajzokat, miegyebet. Engem este féltizenegykor vittek be, másnap hajnal négyre értem haza.

Szóval.

Nem tudom, volt-e olyan igazgatója a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolának, aki mondjuk az intézmény nevében a rendszerváltás óta bocsánatot kért volna a meghurcolt, lehallgatott vagy följelentett tanároktól, netán hallgatóktól. Tölem mindenesetre senki sem kért bocsánatot, és azt hiszem, nem is fog. Őszintén szólva ez nem is jutott az eszembe. Azt mindenestre szeretném elmondani, hogy a Takáts József barátom által említett, s nyomban a rendőrségi tortúra után indult fegyelmi tárgyalást megelőző napon odajött hozzám Kovács Zoltán tanár úr, aki akkor évfolyamom felelőse, afféle osztályfőnöke volt, és megkérdezte, bent akarok-e maradni a főiskolán. Azt feleltem, hát, ha lehetne, akkor igen. Erre ő azt válaszolta, hogy akkor az - államellenes izgatás, főiskoláshoz méltatlan magatartás, tiltott irodalom terjesztése és olvasása - vádpontok hallatán önkritikát kell gyakorolnom. A főiskola menzáján álltunk, kelkáposztafőzelék illata terjengett. Kedvesen mosolygott egy molett konyhás néni az üvegablak mögül. Mondtam a tanáromnak, értem, mire gondolt, és köszönöm, hogy szólt. Másnap a tárgyaláson valóban megkérdezték, hogy bűnösnek érzem-e magam, mire azt feleltem, bizonyos szempontok szerint igen. Ennyi elég is volt. Nem kérdezték meg, melyek lennének ama bizonyos szempontok. Csodálkoztam, hogy ilyen egyszerű ez. Aztán persze még kérdezték erről és arról. Emlékszem például egy éjfékete hajú, igen alacsony termetű tanárnőre, vagyis hát az a föltevés, hogy tanárnő lehetett a hölgy, aki némi tündöcs után azt tudta mondani az arcomnak, hogy képzeljem csak el, a szegény kommunista meg baloldali fiatalokat, akik haladó eszmékért küzdöttek negyven évvel ezelőtt, hát őket nyomban vitték ki a frontra, meg vitték a munkatáborokra. Becsüljem tehát meg magam, és gondoljak sokat rájuk. A fegyelmi bizottságban ott ült Elek tanár úr is, mint a tanulmányi osztály képviselője. Amikor én igen nagy tisztelettel megkérdeztem Eleket, mint a haladó eszme egyik jelen lévő képviselőjét, vajon joga van-e egy kihallgató rendőrtisztnek, „leszarházni” a kihallgatottat, jelesül engem, és hát persze a többieket szintűgy, és joga van-e arra, hogy verést helyezzen kilátásba, hogy üvöltson, hogy megfélemlítsen, etc., mire Elek azt azt felelte, nem „szarháztak” volna le, ha nem kerülök ilyen helyzetbe. Milyenbe? Engem háromszor

vitt be a rendőrség, elvitt éjszaka Szegedről, és elvitt nappal Törökszentmiklósról, berángattak a főiskoláról, majd még negyedjére is üzentek, menjek be. Üzent a tanulmányi osztály, hogy zaklatottan várnak a Kossuth sugárúton. Nem mentem. Aztán megint üzentek. Aztán egyszer valami nyelvészeti óráról rángatott el újra csak a tanulmányi osztály, minék utána Elek tanár úr személyesen artikulálta ama kívánságát, hogy rögvest haladjak tovább a rendőrségre. Kérdeztem tisztelettel a haladó eszme képviselőjét, hogy de miért kellene ezt tennem, amikor az ügyem, tudómmal, lezárva, és egyébként is? Erre Elek azt mondta, hogy én ne szórakozzak vele, hanem menjek. Már hogy én szórakoztam volna Elek tanár úrral?! Inkább azt éreztem, velem szórakoznak. Mindenestre ezen az utolsó találkozón nyújtott át a kihallgató rendőr őrnagy egy cetlit, s rajta egy telefonszámot, melyet tárcsázhattam volna, ha van valami jelentenivalóm.

Megjegyzem, még két főiskolás társam esett át hasonló fegyelmi tárgyaláson, ám mivel ők semmiféle megbánást, önkritikát nem tanúsítottak, egy évre eltiltattak az intézmény látogatásáról.

Ezt az esetet időnként előlőhozom a Délmagyarország hasábjain. Egy alkalommal Elek tanár úr föl hívta a szerkesztőt, Sandi István kollégámat, és kifogásának adott hangot a cikket illetően. Nem értettem, hogy például miért nem velem beszéli meg a dolgot, így aztán azt sem tudom, világnézeti avagy stilisztikai kifogásai voltak. Emlékeim szerint, és ezekről az emlékeimről semmi kedvem nincs lemondani, az általa vezetett tanulmányi osztály mélyen hallgató- és tanárelles volt. Kicsinyesség, görcsösség, olykori fasisztoid szigor jellemezte ezt az osztályt. Nyugodtan és tiszta lelkiismerettel írom ezt le, és azt is hozzáteszem azt is, hogy közben persze a főiskola strukturális fölépítése, hatalmi hierarchiája, tanári összetétele mindenben megfelelt a kor ellentmondásainak. Egyfelől tehetséges, jószándékú és bölcs emberekkel is ösze hozott a jósorsom, máig is hálás vagyok például Nagy Istvánnak és Szegfű Lászlónak, Békési Imrének, Szigeti Csabának, Kovács Andrásnak és Imre Mihálynak, másrészt viszont a főiskola struktúrája nem igen tudot mit kezdeni az autentikus, a szabad, a véleményformáló, a konfliktuskereső jelenségekkel. A korbácsuhogatásban persze a tanulmányi osztály játszott a kulcsszerepet. Meg az akkori főigazgató helyettes, akinek a nevét elfelejttem. Tisztelettel megjegyzem, nem csak a hallgatók tartottak a tanulmányi osztálytól. Amivel nem azt akarom mondani, hogy az ott dolgozó admisztisztátorok, titkárnők és beosztottak is eleve ellenséggént kezelték volna bennünket. Például máig is jó szívvel emlékszem vissza egy szőke, szigorú pillantású, ámde roppant segítőkész hölgyre. A nevét sajnos neki is elfelejtettem. Én nem akarom ezektől az emberektől, mint Elek elek tanár úr, a múltjukat elvenni. Ők éppen csak azt felejtik el, hogy a múlt közös, az emlékezés közös, s hogy mibennünk hogyan élnek azok az évek, az nem ő dolguk. Mondjuk, Rimai Éva is emlékezik valahogyan. Talán csak azt nem akarja tudomásul venni, hogy miközben Kovács András szemináriumán voltunk, ott ült közöttünk a csoport ügyeletes besúgója, és a szeminárium után olyan órára kellett menni, ahol nemes egyszerűséggel hazugságot vagy tökéletesen felesleges dolgot tanítottak nekünk. Ha jól értem, Takáts József barátom erről beszélt. Egyébiránt ki lehetne térni arra a sajnálatos tényre is, hogy miféle hatása van ma, 1998-ban az általunk is meg tapasztalt egykori főiskolai szellemnek, hangulatnak. Egyáltalán nem tartom véletlennek, hogy a rendszer-váltás óta jöhetett jobboldali, jöhetett baloldali kormány, voltaképpen jöhetett akárki, a magyar oktatás ügyéhez, helyzetéhez, ha úgy tetszik, félmegalázott állapotához nem nyúlt hozzá érdemben, s részben azért nem, mert egyszerűen erre nem volt rákényszerítve, mert a tanártársadalom, bár teli van kiváló pedagógusokkal és nagyszerű tanárokkal, képtelen az igazi, és a hatékony érdeképviseletre. S ez, meglátásom szerint a múlt ajándéka és hozadéka.

Szóval nem kell bocsánatot kérni. Tölem aztán tényleg felesleges. Én például már ennek ellenére is megbocsátottam. Viszont nem felejték. Legfeljebb egy-két nevet. Akiét nem illet volna, azoktól elnézést kérek. Hanem a volt igazgató helyettes nevén, engedelmeükkel, egy percet sem vagyok hajlandó eltűnődni.

Darvasi László

Levél-váltás

Meglepo levelet írt 1998. október 25-iki keltezéssel dr. Apró Ferenc dr. Gyuris Györgynek, folyóiratunk kiadójának. Íme a levél: *„A Szeged c. folyóirat szerkesztője a Csizmazia-családtól megszerezte az emlék-kiállítás megnyitóján mondott beszédemet, és engedély nélkül közölte a lap 1998. júliusi számában, megsértve szerzői jogaimat. Kérem a kettős:*

1./ Kérem utasítsa a szerkesztőt, hogy a folyóirat következő (novemberi) számában ismerje el a jogsértés tényét, és ezért a folyóirat hasábjain kérjen bocsánatot.

2./ Cikkem honoráriumát 8.000.- (Nyolcezer) ft-ban jelölöm meg, kérem öt napon belül szíves értesítését, hogy tiszteletdíjamat mikor vehetem föl a kiadó pénztárában.

Főntartom a jogom a nem vagyoni kártérítés iránti igényem későbbi előterjesztésére.”

E levélre válasza a következő:

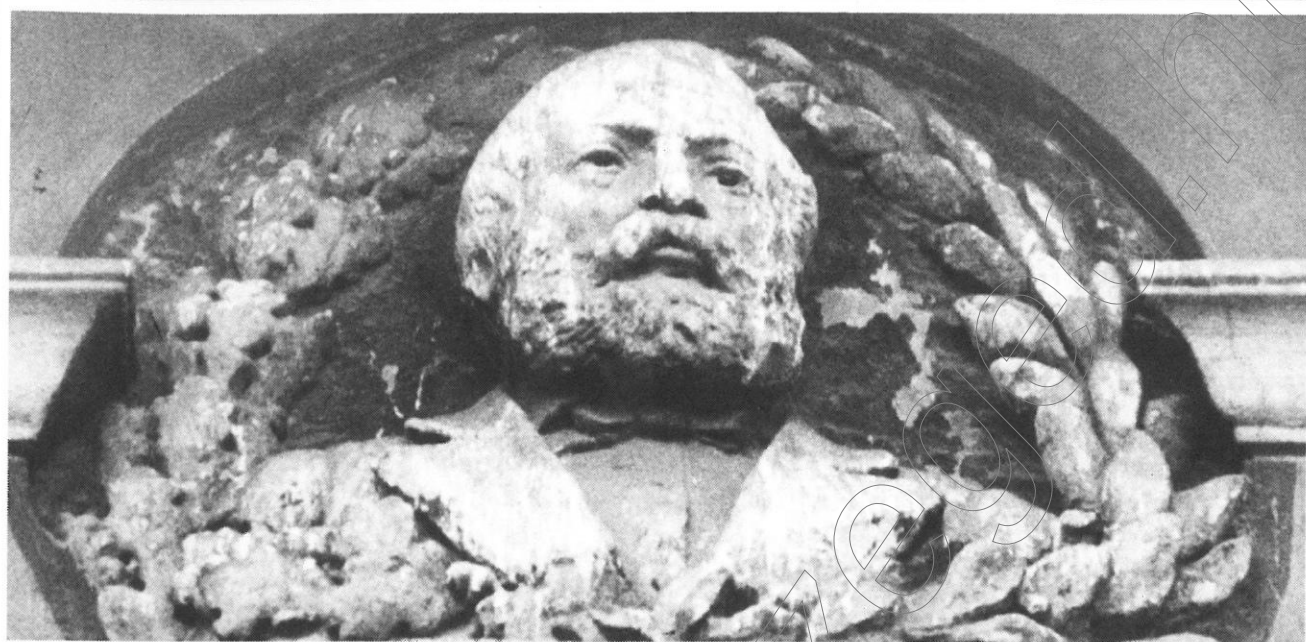
1./ Bocsánatot kérek! (Bár zárójelben megjegyzem, hogy közel harmincéves újságírói és szerkesztői gyakorlatom során jó néhány esetben közöltünk a nyilvánosság előtt elhangzott beszédet – így megnyitót is –, de soha egyetlen esetben sem emeltek szót a közlés ellen. Valószínűleg azért, mert leggyakrabban nem a megnyitó személye volt a fontos, hanem az, amit és akiről beszélt. Számunkra a majd elfeledett szegedi festőművész, Csizmazia Kálmán festőművész, akinek munkásságáról dr. Apró Ferenc nagyszerű

összefoglalót tartott. Még a megnyitón gratuláltam ehhez, s jeleztem hogy az írást szeretném közölni a folyóiratban, más cikkek társaságában. Hogy ezzel jogsértést követtem-e el, erről jogtudós kollégámmal nem mernék vitába szállni, de hogy tisztességes szándék vezetett egy kultúrtörténeti kiállításról méltó módon megemlékezni, ahhoz kétség sem férhet.)

2./ Intézkedtem, hogy a levélben megjelölt összeget következőleg esedékes főszerkesztői honoráriumom terhére kiutalják a cikk szerzőjének (Zárójelben megjegyzem, főszerkesztői honoráriumom – egyéni vállalkozóként ellátva a feladatot – havi 50.000 Ft. Sajnos, a folyóirat önhibáján kívül anyagi nehézségekkel küzd, s július óta egyetlen szerzőnek sem tudunk honoráriumot fizetni – még a másodközlésért járó 50 százalékos tiszteletdíjat sem –, de ezért még senki nem opponált a kiadónál.)

Azt nagyon sajnálom, hogy valamilyen valós vagy vélt sérelem okán a Szeged olvasói immáron egy éve nélkülözik dr. Apró Ferencnek kiváló helytörténeti dolgozatait. Pedig ha valaki, ő igazán tudja, hogy a jövő számára nem az ellenszenves és közutálatnak örvendő főszerkesztők maradnak fenn, hanem a jeles szerzők kiváló, megjelent írásai. Éppen ezért ezután is nyitott szívvel és őszinte érdeklődéssel várjuk a Város lelkeit tettenérő nagyszerű cikkeit a Szeged olvasói nevében.

Tandi Lajos
főszerkesztő

Minél fogva Egressy Gábor Nemzetőrési Százados
 az ki minő segédem a Tisza vidéki megfellekelt
 rendelkezésénél mind jelen volt, ezennel megbízom
 hogy megfellekelti Bácskától Szegedre és Csongrád
 és Csánád Megyebe be menvén, az illető katonaságot
 halál és tisztelettel egyenlőleg, az általános
 megfellekelti Szegeden, Csongrád megye alsó ol-
 szében és Csánádban mobilizálassa, és a Nagy
 Hídkindát elfoglalja Róza gránátosok megse-
 misítése végett. Hisz Enné, és Eder tábornokok
 hadimunkálatainak elősegítése végett Kinn
 látnak és szökök.

Melly megbízásában neki segéd kérek
 nyújtani minden katonák, és tisztelettel
 a Nemzet névén ezennel köszönöm.

Szeged Beszék Okt. 15. 1848

Lajos Kossuth

a honvédelmi bizottság
 elnöke

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc szegedi emlékei
 – nemzeti szalaggal díszített fotográfia:

Kossuth-portré egy házfalon;
 Kossuth üzenet a Csongrád Megyei Levéltár gyűjteményéből

Wándza Mihály (1781-1854)
V. FERDINÁND (1793-1875)

Fotó: Dömötör Mihály
Repro: ReProStudio®